

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЯТНИЦЬКА ВЕРОНІКА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 001.89:378.1:631.1(477)«19»Веселовський

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРОФЕСОР С. Ф. ВЕСЕЛОВСЬКИЙ – ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ І ОСВІТИ В УКРАЇНІ
У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело

В. В. Пятницька

Науковий керівник **Вергунов Віктор Анатолійович,**

доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор,
академік НААН

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Пятницька В.В. Професор С.Ф. Веселовський – вчений та організатор сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.07 «Історія науки й техніки». – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2020.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню творчого шляху вченого, громадського діяча, організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ століття – професора Сергія Феофановича Веселовського. В історію нашої країни він увійшов, насамперед, як громадсько-політичний діяч, вчений-економіст, відома постать доби Української Центральної Ради та часів становлення української державності. Разом з тим, на сучасному етапі наукову і організаційну діяльність С. Ф. Веселовського не розкрито належним чином, що актуалізує дисертаційне дослідження.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У вступі обґрунтовано актуальність теми; відображено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та задачі, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі дослідження; визначено методи дослідження, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; встановлено особистий внесок здобувача; наведено апробацію результатів дисертації та публікації автора.

В історіографії проблеми дослідження у порівняльно-історичному аспекті проаналізовано наукову літературу, яку можна умовно поділити на три основні історичні періоди: 1) *дореволюційний* (1908–1919 рр.); 2) *радянський* (1920–1990 рр.); 3) *сучасний* (1991 р. – дотепер). У всіх періодах диференційовано групи за предметно-тематичним принципом. Це, передусім, наукові узагальнюючі праці, що відтворюють стан та розвиток аграрно-економічної науки у період дослідження; організацію та функціонування галузевих закладів вищої освіти,

науково-дослідних установ та громадських товариств, з якими була пов'язана діяльність вченого; відомості про життєвий та творчий шлях С.Ф. Веселовського.

Здійснений аналіз джерельної бази засвідчив, що реалізацію окреслених задач дисертаційного дослідження виконано за допомогою залучення опублікованих і неопублікованих різноманітних за походженням, видами, ознаками та змістом історичних джерел і матеріалів. Джерелом пошуку були матеріали шести архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву м. Київ (ДАК), Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву Харківської області (ДАХО), Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України.

Опрацьовано матеріали фондів восьми бібліотек: Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, бібліотеки Секретаріату Кабінету Міністрів України, наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Траса Шевченка, наукової бібліотеки Національного університету біоресурсів і природокористування України, Науково-технічної бібліотеки імені Г.І. Денисенка Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, де зосереджені творчі напрацювання С.Ф. Веселовського.

Основу джерельної бази склали наукові праці вченого, аналіз яких забезпечив відтворення цілісної картини його наукових інтересів і здобутків. Опрацьовано значний масив матеріалів з періодичних видань – газет, журналів, збірників наукових праць, в яких публікувалися основні результати діяльності вчених, зокрема С.Ф. Веселовського. Обґрунтовано методологічні засади наукового пошуку, вибір підходів до розроблення ключових напрямів дослідження, завдяки яким систематизовано джерельну базу, викладено матеріал

у послідовній і логічно завершеній формі та найбільш повно відображено діяльність ученого.

Однією з основних задач дисертаційного дослідження стало опрацювання періодизації становлення та розвитку С.Ф. Веселовського як науковця, що забезпечило визначення чотирьох періодів еволюції його науково-професійної діяльності та хронологічно простежити і висвітлити найважливіші події у творчому житті вченого.

Встановлено, що упродовж *першого періоду* (до 1900 р.) С.Ф. Веселовський навчався у Подільській духовній семінарії – середньому навчальному закладі РПЦ МП Кам'янець-Подільської та Городоцької єпархії.

Аналіз *другого періоду* (1900–1914 рр.) засвідчив формування кола наукових інтересів С.Ф. Веселовського за трьома етапами. Встановлено, що упродовж *першого етапу* (1900–1905 рр.) він навчався на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського Варшавського університету. Упродовж *другого етапу* (1906–1907 рр.) – був переведений і навчався на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира. *Третій етап* (1908–1914 рр.) – стосується його навчання на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II. Встановлено, що спілкування з плеядою видатних вчених-педагогів закладів вищої освіти, і особливо з В.Г. Бажаєвим, позитивно вплинуло на формування наукового світогляду майбутнього вченого. З'ясовано, що після офіційного завершення навчання у КПІ, як професорського стипендіата С.Ф. Веселовського залишили при кафедрі сільськогосподарської економії з утриманням.

Третій період (1915–1918 рр.) засвідчив участь вченого у суспільно-громадському житті України, що відбувалась за трьома етапами. На *першому етапі* упродовж 1915–1916 р. ним здійснено дослідження щодо регулювання розвитку цукрової промисловості та її монополізації. *Другий етап* (1917–1918 рр.) висвітлює його участь у державотворчому процесі України та діяльність в УЦР.

Четвертий період (1919–1931 рр.) характеризує діяльність С.Ф. Веселовського з організації сільськогосподарської науки і освіти в Україні. Зокрема роботу в Київському політехнічному інституті, Київському сільськогосподарському інституті, Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, Сільськогосподарському науковому комітеті України.

Розкрито науково-організаційну та освітню діяльність вченого у Київському політехнічному інституті упродовж 1920–1921 рр. на посаді ректора. Висвітлено його роботу, як завідувача кафедри сільськогосподарської економії Київського сільськогосподарського інституту. Встановлено, що професор С.Ф. Веселовський працював у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті: упродовж 1921–1929 рр. – викладачем, 1923–1924 рр. – деканом зоотехнічного факультету.

З'ясовано науково-організаційну діяльність С.Ф. Веселовського у Сільськогосподарському науковому комітеті України упродовж 1919–1923 рр. з вирішення проблеми економічного розвитку сільського господарства, що набула актуальності та посиленої уваги наукової спільноти. Упродовж 1919–1923 рр. він був членом Президії, заступником голови, завідувачем Економічної секції СГНКУ, головою СГНКУ. Встановлено, що у 1922 р. вчений очолював Комітет районізації України, Комісію сільськогосподарської дослідної справи, Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут при СГНКУ. З'ясовано, що С.Ф. Веселовський, разом з дев'ятьма провідними вченими, увійшов до першого складу Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР (1927–1930 рр.) за напрямом – «економіка». Впроваджено до наукового обігу маловідомі факти з біографії вченого, зокрема щодо його участі в проведенні наукових форумів – з'їздів, конференцій, нарад.

Проаналізовано і систематизовано науково-освітню спадщину професора С.Ф. Веселовського, яка становить 39 доступних його наукових праць. На основі їх опрацювання, а також архівних документів, встановлено основні напрями досліджень вченого. Зокрема, вплив війни і посухи на сільське господарство в Україні у 1920, 1921, 1924 рр.; визначення стану цукрової промисловості та

проблем її державного регулювання; сільськогосподарського районування України; наукової організації праці у сільському господарстві країни.

Вперше визначено важливу роль вченого, як популяризатора, редактора та бібліографа для потреб економічної науки і освіти у сільськогосподарській галузі першої третини ХХ ст. Встановлено, що він був автором серії навчальних підручників «Економічна географія», «Статистика», «Сільськогосподарська економія», які вийшли на початку 1920-х років, і стали незамінними для студентів економічного напрямку освіти сільськогосподарської галузі. З'ясовано, що С.Ф. Веселовський був науковим редактором та членом редакційної колегії трьох періодичних видань: «Вістник сільськогосподарської науки» (1922–1923), «Земельник» (1924–1925), «Наукові записки Київських науково-дослідних кафедр» (1923); редактором наукової роботи «Студії з сільськогосподарської економії України» (1928); автором бібліографічного довідника «Метаморфоз сільського господарства на Україні», як додатку до підручника «Сільськогосподарська економія» (1919).

Встановлено, що вчений-освітянин, один з організаторів сільськогосподарської науки і освіти в Україні, державний та політичний діяч, професор С.Ф. Веселовський був безпідставно звинувачений у сфабрикованій органами НКВС контрреволюційній роботі, що призвело до закінчення його офіційної діяльності в Україні на ниві аграрної науки і освіти. За деякими даними емігрував з країни.

Ключові слова: історія науки й техніки, сільськогосподарська освіта, економічна і сільськогосподарська наука, сільське господарство, державотворча та громадська робота, С.Ф. Веселовський.

SUMMARY

Piatnytska V.V. Professor S.F. Veselovskyi – is a scientist, organizer of agricultural science and education in Ukraine in the first third of the 20th century. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of History sciences (doctor of philosophy) in the specialty 07.00.07 «History of Science and Technique». – National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the creative path of the scientist, public activist, organizer of agricultural science and education in Ukraine in the first third of the 20th century – Professor Serhii Feofanovych Veselovskyi. He is known in our country history foremost as a social and political activist, an economist, a well-known figure of the times of the Ukrainian Central Rada and the times of the establishment of Ukrainian statehood. However, till now, the creative and organization activity of S. F. Veselovskyi was not disclosed contextually and from the standpoint of historical objectivity.

This work consists of an introduction, four sections, a list of used sources and annexes. The introduction substantiates the relevance of the dissertation research, reflects the connection with scientific programs, plans, topics, defined goal, tasks, chronological and territorial boundaries, research object and subject, research methods, scientific novelty, structure of the dissertation.

In the historiography of the dissertation topic in the comparative-historical aspect, the scientific literature was analyzed, which can be divided into three main historic periods: 1) pre-revolutionary (1908–1919); 2) soviet (1920–1990); 3) modern (1991 – till now). In addition, everyone periods differentiated groups by subject-thematic principle. There are, first and foremost, scientific generalizations that reproduce the state and development of agrarian and economic science in the period under study; the organization operation of the scientific-research institutions, public associations; data about vital and creative way S. F. Veselovskyi.

The source of the search were materials from 6 archives: Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine, State Archive of Kyiv, State Archive of Kyiv Region, State Archive of Kharkiv and the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine.

In addition, materials of eight libraries' funds were worked out: the Vernadsky National Library of Ukraine, the National Scientific Agriculture Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, the Yaroslav the Wise National Library of Ukraine, the National Historical Library of Ukraine.

The methodological foundations of the scientific search, the choice of approaches to the development of key areas of research, through which the source base is systematized, the material is presented in a consistent and logically completed form, and the activity of the scientist is fully reflected.

One of the main tasks of the dissertation research was the study of the periodization of formation and development S.F. Veselovskyi as a scientist, which provided the definition of four periods of evolution of his scientific and professional activity and chronologically trace and cover the most important events in the creative life of the scientist.

It is revealed that during the first period (up to 1900) S.F. Veselovskyi studied at the Podilskyi Theological Seminary – a secondary school of the Russian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate of Kamianets-Podilskyi and Gorodotskyi eparchy.

The analysis of the second period (1900–1914) shows formation of a circle of scientific interests of S.F. Veselovskyi. It is revealed that during the first stage of the second period (1900–1905) S.F. Veselovskyi studied at the mathematical department of the Physics and Mathematics Department of the Imperial Warsaw University. During the second stage of the second period (1906–1907), he was transferred and studied at the mathematical department of the Physics and Mathematics Department of the Imperial University of St. Vladimir. Then at the third stage of the second period (1908–1914) – he studied at the agricultural department of the Kiev Polytechnic Institute of the Emperor Alexander II. Communication with a galaxy of outstanding teacher-scientists

of the teaching staff of universities, and especially with V.G. Bazhaiev, positively influenced the formation of the scientific outlook of the future scientist. At that time S.F. Veselovskyi was already a member of the Ukrainian Social Democratic Worker's Party.

The third period (1915–1918) shows the participation of the scientist in the social and public life of Ukraine. At the first stage of the third period (1915–1916), the scientist conducted research on the regulation of the sugar industry and its monopolization. He dealt with the issue of preparing in for nationalization. The second stage of the third period (1917–1918) covers its participation in the state-making process of Ukraine and his activities in the UCR.

The fourth period (1919–1931) characterizes the activity of S.F. Veselovskyi in the organization of agricultural science and education in Ukraine, in particular, the activities of the Kiev Polytechnic Institute, the Kiev Agriculture Institute, the Kiev Veterinary and Zootechnical Institute, the Agriculture Scientific Committee of Scientific-organizational and scientific-educational activity of S.F. Veselovskyi worked at the Kiev Polytechnic Institute in 1920–1921 as the rector (November 1920 – March 1921) and the chairman of the KPI Organizing Council with the purpose of reviving the educational life together with the fundamental reform.

It was investigated that Professor S.F. Veselovskyi worked as a teacher during 1921–1929 at the Kiev Veterinary-Zootechnical Institute and in 1923 – 1924 as the Dean of the Zootechnical faculty of this university. He was one of the first to introduce a seminar teaching methods at the Kiev Veterinary and Zootechnical Institute. It was found out that within the framework of the Agriculture Scientific Committee of Ukraine in 1919–1923 S.F. Veselovskyi investigated the issues of development of agrarian economic science, which gained relevance and increased attention of the scientific community.

The scientist headed the Committee of zoning of Ukraine at the Agriculture Scientific Committee of Ukraine (ACSCU) (1922), which was engaged in the study of the question of zoning of Ukraine and performed the work on the compilation of scientific publications on this issue, as well as developing scientific materials on this

matter. He is chairman of the Agricultural Research Commission at the ACSCU (1922). S.F. Veselovskyi – Director of the Agricultural Synoptic-conjunctural Institute at the ACSCU (founded in 1922).

Analyzed and systematized scientific and educational the legacy of Professor S.F. Veselovskyi, which is 39 scientific papers. On the basis of their processing, and also archival documents, the basic directions of researches of the scientist are established. In particular, the impact of war and drought on agriculture in Ukraine in 1920, 1921, 1924; determining the state of the sugar industry and the problems of its state regulation; agricultural zoning of Ukraine; scientific organization of labor in agriculture of the country.

The important role of Professor S.F. Veselovskyi as an editor and bibliographer in the field of agriculture has been determined. He was the author of a series of educational textbooks «Economic Geography», «Statistics», «Agricultural Economic», which were published in the beginning 1920 and have come in handy for students in the economic field of agricultural education. For the first time, the creative heritage of a scientist, comprising 39 scientific works, has been arranged. The analysis of these works contributed to the reproduction of the picture of the formation and expansion of the creative interests of the scientist, the determination of priority directions in scientific activity and periods of greatest professional activity.

It has been found that S.F. Veselovskyi is a scientific editor and a member of the editorial board of 3 periodicals «Bulletin of agricultural science» (1922–1923), «Zemelnik» (1924–1925), «Scientific notes of the Kiev's research departments» (1923), editor of the bibliographical reference «Metamorphosis of agriculture in Ukraine» (annex to the textbook «Agricultural economy» (1919). It is established that the analysis of scientific sources that reproduce the contribution of professor S.F. Veselovskyi in the formation and development of domestic agrarian and economic science and education in Ukraine in the first third of the 20th century affirms the theoretical importance of the scientists creative heritage and needs impartial rethinking in the context of the development of agricultural research.

It is established that the scientist-educator, one of the organizers of Agricultural Science and Education in Ukraine, statesman and politician, Professor S.F. Veselovskyi was unjustifiably accused of counterrevolutionary work, which led to the end of his official activities in Ukraine in the field of agricultural science and education. According to some reports, he emigrated from the country.

Key words: history of science and technique, agricultural education, economic and agricultural science, agriculture, state-building and public work, S.F. Veselovskyi.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ В. В. ПЯТНИЦЬКОЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Пятницька В.В. Професор Сергій Феофанович Веселовський – організатор сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2007. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-3/07pvvsnu.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

2. Пятницька В.В. С.Ф. Веселовський – політичний діяч, державотворець, розробник земельної реформи в Україні (1917–1918). *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2008. №1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pvvzgu.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

3. Пятницька В.В. Науково-освітня діяльність професора С.Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2008. №2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-2/08pvvsnu.pdf> (дата звернення 25.03.2019).

4. Пятницька В.В. Участь С.Ф. Веселовського в Агрономічному гуртку Київського політехнічного інституту (1908–1923 рр.). *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 44. С. 189–195.

5. Пятницька В.В. Володимир Гаврилович Бажаєв – засновник суспільної агрономії в Росії в кінці XIX століття. *Історичні записки*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 26. С. 161–167.

6. Пятницька В.В. Веселовський Сергій Феофанович – керівник науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки Київського сільськогосподарського інституту в 20–х роках XX ст. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2010. №1–2. т. 18. С. 112–118.

7. Пятницька В. В. Політична діяльність професора С. Ф. Веселовського на чолі Генерального консульства України в Петрограді (1918 рік). *Часопис української історії*. 2015. Вип. 32. С. 25–31.

Стаття у зарубіжному науковому виданні

8. Пятницкая В.В. Вклад профессора С.Ф. Веселовского в районирование Украины в 20-х годах XX века. *Молодой ученый*. 2015. № 24. С. 839–842. URL: <https://moluch.ru/archive/104/24578/> (дата звернення: 14.02.2019).

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Пятницька В.В. Значення діяльності професора С.Ф. Веселовського в контексті розвитку екологізації агросфери в Україні. *Екологізація сталого розвитку агросфери і ноосферна перспектива інформаційного суспільства*: матеріали міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 3–5 жовт. 2007 р., Харків. С. 147–148.

10. Пятницька В.В. Діяльність професора С.Ф. Веселовського у контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали IV конф. молодих учених та спеціалістів. 29 січ. 2008 р. Київ, 2008. С. 228–230.

11. Пятницька В.В. Науково-практична діяльність професора С.Ф. Веселовського в Київському сільськогосподарському інституті. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали V конф. молодих учених та спеціалістів. 28 трав. 2009 р. Київ, 2009. С. 158–160.

12. Пятницька В.В. Наукова спадщина В.Г. Бажаєва у працях С.Ф. Веселовського. *Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 29 жовт. 2009 р. Київ, 2009. С. 185–192.

13. Пятницька В.В. Повсякденність у житті та науковій діяльності професора С.Ф. Веселовського. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали всеукр. наук. конф., 5–6 жовт. 2012 р. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 64–68.

14. Пятницька В.В. Внесок професора С.Ф. Веселовського у розвиток агрономічного гуртка при КПІ у 1908–1913 рр. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XII міжнар. наук. конф. молодих учених та спеціалістів. 19 трав. 2017 р. Київ, 2017. С. 164–166.

15. Пятницька В.В. Професор С.Ф. Веселовський – видатний учений, педагог та керівник: *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIII всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів. 18 трав. 2018 р. Київ, 2018. С. 144–145.

16. Пятницька В.В. Участь професора С.Ф. Веселовського у суспільно-політичному житті вищої школи 20-х рр. XX ст.: *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIV всеукр. конф. молодих вчених та спеціалістів. 17 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 211–213.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Сучасний стан наукового опрацювання проблеми.....	24
1.2. Джерельна база.....	40
1.3. Методологічні основи дослідження.....	46
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО.....	53
2.1. Вітчизняна сільськогосподарська наука останньої чверті XIX – першої третини XX ст.....	53
2.2. Формування наукового світогляду вченого.....	65
РОЗДІЛ 3. ГАЛУЗЕВА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА С. Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО В УКРАЇНІ.....	73
3.1. Внесок в організацію навчального процесу Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II.....	73
3.2. Науково-освітня діяльність на кафедрі сільськогосподарської економії та статистики Київського сільськогосподарського інституту.....	82
3.3. Роль у науково-освітньому процесі Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту.....	91
3.4. Участь в роботі Сільськогосподарського наукового комітету України.....	100
РОЗДІЛ 4. ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ С. Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО ДЛЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ І ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	118

4.1. Наукова спадщина вченого.....	118
4.2. Редакційна та бібліографічна робота.....	127
4.3. Участь у з'їздах і конференціях.....	133
4.4. Громадсько-політична та державотворча діяльність.....	146
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173
ДОДАТКИ.....	204

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДАК	Державний архів м. Києва
ДАКО	Державний архів Київської області
ДАХО	Державний архів Харківської області
ДПУ	Державне політичне управління
КПІ	Київський політехнічний інститут Імператора Олександра II
КСГІ	Київський сільськогосподарський інститут
КВЗІ	Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут
ЛНВ	Літературно-науковий вістник
Наркомзем	Народний комісаріат земельних справ
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКО	Народний комісаріат освіти
НКР НКЗС	Науково-консультаційна рада Народного Комісаріату
УСРР	Земельних Справ УСРР
НТШ	Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка
РУП	Револуційна українська партія
СВУ	Спілка визволення України
СГНКУ	Сільськогосподарський науковий комітет України
УНР	Українська Народна Республіка
УНЦ	Український Національний Центр
УСГ	Українська студентська громада
УСДРП	Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УЦР	Українська Центральна Рада
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України

ВСТУП

Актуальність теми. За сучасних умов державотворення в Україні важливим є перегляд її наукової та культурно-просвітницької спадщини, у тому числі критичне переосмислення наукового надбання вчених для визначення подальших шляхів розвитку країни. Нині в умовах євроінтеграційних процесів актуалізується з'ясування еволюції сільськогосподарської наукової думки, що є цінним для ефективного функціонування аграрної України.

У становленні й розвитку аграрно-економічної науки і освіти в Україні у першій третині ХХ ст. вагомий внесок належить професору Сергію Феофановичу Веселовському (1880 – 1944?). Завдяки його наполегливій та плідній праці розширено науково-дослідний процес за галузевими науковими напрямками: сільськогосподарського районування, статистики, агрономії, ґрунтознавства, цукровиробництва та ін. Вчений сприяв популяризації найбільш вагомих напрацювань як ініціатор низки галузевих довідкових і біографічних видань, редактор часописів, автор фундаментальних узагальнюючих праць тощо.

Професор С.Ф. Веселовський відігравав видатну державотворчу роль в створенні та розвитку національної системи галузевої освіти, а також сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань, так і організації: був заступником голови УЦР (1917–1918), головою предтечі Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарському науковому комітеті України (СГНКУ) (1920–1923), керівником економічної секції (1919–1923) і фундатором та директором Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту (1920–1923) при ній, ректором Київського політехнічного інституту (КПІ) (1920–1921), завідувачем науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки НКО УСРР при Київському сільськогосподарському інституті (КСГІ) (1922–1929), деканом агрономічного (1921–1923) та зоотехнічного (1923–1924) факультетів КСГІ і Київського зоотехнічно-ветеринарного інституту (КЗВІ) відповідно.

Діяльність вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні не продовжувалася через сфабриковані радянськими каральними органами на початку 1930-х років звинувачення у контрреволюційній діяльності за національною культурно-науковою лінією. Реабілітований 17 жовтня 1989 р.

Незважаючи на пріоритетні напрями в науковій роботі професора С.Ф. Веселовського, комплексних та, головне, – контекстових історичних розвідок його творчих здобутків здійснено не було. Дослідження є актуальним, оскільки сприятиме з'ясуванню життєвого і творчого шляху видатного вченого, освітянина і громадського діяча, відображенню та аналізуванню його особистого генеруючого внеску в розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета та задачі дослідження. Мета роботи полягає у проведенні цілісного історико-наукового дослідження та комплексного оцінювання теоретичного і практичного внеску професора С.Ф. Веселовського у становлення та розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **задач**:

- проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми, рівень його джерельного забезпечення, обґрунтувати методологічні основи дослідження;
- визначити основні чинники становлення С.Ф. Веселовського як особистості, науковця, освітянина та громадського діяча;

- розробити періодизацію формування і розвитку його науково-організаційної та освітньої діяльності;
- встановити значення діяльності професора С.Ф. Веселовського як організатора галузевої науки і освіти в Україні;
- систематизувати його творчу спадщину, визначити пріоритетні здобутки, обґрунтувати їх значення для розвитку аграрно-економічної науки і освіти в Україні;
- охарактеризувати науково-популяризаційну роботу вченого, як редактора та бібліографа, у контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти в Україні;
- з'ясувати значення його громадсько-політичної та державотворчої діяльності.

Об'єкт дослідження – становлення та розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки і освіти у першій третині ХХ ст.

Предмет дослідження – науково-організаційна, освітня, громадсько-політична та державотворча діяльність професора С.Ф. Веселовського, його теоретичні здобутки і практичний внесок у розвиток вітчизняного галузевого дослідництва.

Хронологічні межі дослідження охоплюють першу третину ХХ ст., що позначають період формування наукового світогляду С.Ф. Веселовського, становлення його як відомого вченого, освітянина і організатора вітчизняної галузевої дослідної справи. В окремих випадках, з метою забезпечення цілісності аналізу становлення та розвитку галузевої наукової думки, дотримання логічної послідовності у з'ясуванні особливостей формування інтелектуального простору вченого, дослідження виходило за межі обраного періоду.

Територіальні межі дослідження – визначені регіонами життя та діяльності С.Ф. Веселовського. Біографічні періоди окреслені теренами України першої третини ХХ ст., які в різний час перебували у складі Російської імперії та СРСР.

Методи дослідження. Методологічні засади дослідження базуються на загальнонаукових принципах історичної достовірності, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності. Вони передбачають об'єктивний опис та аналіз подій і явищ на основі науково-критичного використання різноманітних джерел. У дослідженні використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація), міждисциплінарні (структурно-системний), історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, ретроспективний, біографічний) методи. Застосовано порівняльно-історичний, бібліографічний, статистичний методи, джерелознавчий та архівознавчий аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим у вітчизняній історіографії науковим дослідженням, в якому всебічно й об'єктивно висвітлено науково-практичні здобутки професора С.Ф. Веселовського для розвитку сільськогосподарської науки і освіти в Україні.

У результаті виконаного дослідження *вперше*:

- на основі критичного аналізу різноманітних джерел запропоновано інтерпретацію складових життєвого і творчого шляху професора С.Ф. Веселовського, встановлено достовірну дату його народження;

- виділено періоди формування та розвитку науково-організаційної, освітньої та громадсько-політичної діяльності вченого, що сприяло послідовному відтворенню його ролі у становленні та піднесенні вітчизняної аграрно-економічної науки;

- встановлено значення періоду формування його наукового світогляду під час навчання в Імператорському Варшавському університеті, Імператорському університеті Святого Володимира та Київському політехнічному інституті імператора Олександра II;

- проаналізовано особистий внесок вченого в розвиток галузевої науки і освіти у межах діяльності Київського політехнічного інституту, Київського сільськогосподарського інституту, Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту та Сільськогосподарського наукового комітету України;

- систематизовано наукові та науково-популярні праці професора С.Ф. Веселовського, а також публікації за його редакцією, й доповнено джерельну базу із залученням до наукового обігу невідомих та маловідомих документів і матеріалів з фондів архівних установ та бібліотек України;

- розкрито роль вченого у державотворчих процесах, зокрема у розробленні земельної реформи у період Української Центральної Ради (1917–1918);

- охарактеризовано обставини слідства над С.Ф. Веселовським органами НКВС.

Удосконалено загальні підходи до аналізу та систематизації наукової спадщини вченого, окреслено шляхи її використання на сучасному етапі розвитку аграрної науки і освіти в Україні.

Дістав подальшого розвитку напрям наукової роботи з відтворення діяльності провідних галузевих закладів вищої освіти, науково-дослідних установ і видатних вчених-аграріїв України.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що матеріали дисертації можуть використовуватись при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної сільськогосподарської науки і освіти; галузевих закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, при доповненні й систематизації життєвого шляху та інтелектуальної спадщини вчених-аграріїв. Можливе використання матеріалів дослідження у навчальному процесі при викладанні курсів та спецкурсів з історії науки й техніки, історії України, історії сільськогосподарської науки, сільськогосподарської економіки та статистики, а також при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедій тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням. Дисертанткою обґрунтовано мету та задачі, об'єкт і предмет, джерелознавчі та методологічні основи дослідження. Виконано аналіз наукової спадщини професора С.Ф. Веселовського та систематизовано її за основними напрямками; впорядковано матеріали про його життя і діяльність.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційної роботи висвітлено на: міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Екологізація сталого розвитку агросфери і ноосферна перспектива інформаційного суспільства» (Харків, 3–5 жовтня 2007 р.), конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 29 січня 2008 р.), V конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 28 травня 2009 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України» (Київ, 29 жовтня 2009 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Історія повсякденності: теорія та практика» (м. Переяслав-Хмельницький, 5–6 жовтня 2012 р.), XII Міжнародній науковій конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 19 травня 2017 р.), XIII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 18 травня 2018 р.), XIV Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 17 травня 2019 р.).

Публікації. За основними результатами дисертаційного дослідження опубліковано 16 наукових праць: 8 статей, з яких 7 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому виданні; 8 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій та семінарів.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та дослідницьким задачам, зорієнтовані на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, аналізу історіографії проблеми, характеристики джерельної бази та методологічних основ дослідження, викладення результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що містить 312 найменувань, 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, обсяг основного тексту викладено на 179 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сучасний стан наукового опрацювання проблеми

Діяльність професора С.Ф. Веселовського у контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти України дотепер практично не досліджена вченими. Відсутність упродовж тривалого часу ґрунтовних досліджень пояснюється тим, що ім'я українського вченого свідомо замовчувалося з ідеологічних міркувань та через обмеження доступу до архівних джерел.

Нагромаджений історіографічний матеріал з проблеми дослідження можна поділити на три основні періоди: 1) *дореволюційний* (1908–1919 рр.); 2) *радянський* (1920–1990 рр.); 3) *сучасний* (1991 р. – дотепер). Окрім того, залучені праці дослідників історії розділено на три групи за предметно-тематичним принципом: біографічні, що стосуються громадсько політичної та державотворчої діяльності, а також науково-організаційної та освітньої роботи професора С.Ф. Веселовського.

Перші спроби дослідження окремих аспектів багатогранної діяльності С.Ф. Веселовського відносяться до дореволюційної доби (1908–1919 рр.). Інформацію про громадсько-політичну діяльність студента С. Веселовського, його участь в українському національному русі в 1909–1911 рр. надали відомості переважно тогочасних періодичних видань, а саме газети «Рада» [149]. Заявою про свою громадянську позицію та відношення до влади він, як редактор «Літературно-наукового вісника», висловився у збірнику творів А. Франса, Л. Українки, Ю. Будяка та М. Грушевського. Царський режим в ній вбачав порушення громадського спокою та антирелігійний зміст.

У науковому виданні за 1913 р. «Агрономический кружок при Киевском политехническом институте» мова йде про студента С. Веселовського. Як зріла особистість, він вмів відстоювати та висловлювати свою громадянську позицію,

що сприяло розвитку його громадсько-політичної діяльності. У цьому ж виданні було знайдено відомості про нього, як одного з лідерів Української «Громади» у 1911–1912 рр. Вже у 1913–1914 рр. він очолив Українську «Громаду» – центр згуртування української молоді в КПІ Імператора Олександра II. З 1915 р. – професорський стипендіат при кафедрі сільськогосподарської статистики, член «Гуртка натуралістів», Агрономічного гуртка зазначеного закладу вищої освіти [3, с. 17–25]. Про діяльність С.Ф. Веселовського на ниві галузевої бібліографії знайдено інформацію в журналі «Хозяйство» за 1916 р., де вчений склав повний та детальний перелік праць свого вчителя, видатного економіста, магістра агрономії Російської імперії професора В.Г. Бажаєва [58].

Наукові публікації про державотворчу діяльність С.Ф. Веселовського з'явилися на сторінках періодичної преси в Україні з початком національно-демократичної революції 1917 р. Спектр періодичної преси, де висвітлювалася його діяльність, є досить широким. Здійснений аналіз періодичних видань упродовж 1917–1918 рр. надав інформацію стосовно громадсько-політичної та державотворчої діяльності С.Ф. Веселовського у добу УЦР як активного діяча УСДРП та Малої Ради. У документах УЦР, що друкувались у таких виданнях як «Робітнича газета», «Народна воля», «Нова Рада», «Відродження», «Боротьба» варто констатувати епізодичність і неповноту інформації щодо напрямів роботи С.Ф. Веселовського [106; 152; 283; 292; 120; 121; 114].

Говорячи про тривалий радянський період (1920–1990 рр.) нагромадження історіографічного матеріалу бачимо, що переважна більшість тогочасних праць безпосередньо стосується суспільно-політичного, культурно-освітнього, соціально-економічного розвитку України того періоду, не містить об'єктивних висновків, більшість з яких, носить пропагандистський характер. Після арешту вченого у 1932 р. будь-яке згадування про С.Ф. Веселовського, крім того, що він «ворог народу», заборонялося. Тому поява досліджень про нього до розвінчання культу особи Й.В. Сталіна була неможливою. Радянською історіографією ім'я професора С.Ф. Веселовського замовчувалося та кваліфікувалося як «контрреволюційний діяч», що унеможливлювало не тільки об'єктивний аналіз

його науково-освітньої діяльності і спадщини, а й взагалі не створювало ніяких перспектив щодо дослідження його біографії.

Значно більше історичної інформації, дотичної до окремих періодів і напрямів діяльності С.Ф. Веселовського висвітлено у працях В. Винниченка [74; 75; 76], В. Дорошенка [100], П. Христюка [282]. Зокрема, в них розглянуто суспільно-політичні процеси української революції та діяльність політичних партій в добу УЦР. Попри уривчастість і певний суб'єктивізм, надані ними відомості про С.Ф. Веселовського характеризують його як державного і громадсько-політичного діяча. Згідно з аналізом історіографічних джерел доведено, що пік науково-організаційної та освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського припав на 1917-ті – 1920-ті роки. Інформація про найактивніший період діяльності вченого у провідних сільськогосподарських установах країни, його внесок у становлення та розвиток сільськогосподарської науки і освіти, а також організацію КСГІ і КВЗІ знайшла своє відображення у наукових працях сучасників вченого.

Серед них відомий бібліограф сільськогосподарської науки в Україні К. Дубняк, який у науковій праці «Матеріали сільськогосподарської бібліографії України за 1925 рік» [159] навів 14 описів наукових та науково-популярних праць С.Ф. Веселовського. Вони були видані в семи періодичних виданнях того часу: «Агроном» [61; 66], «Земельник» [62], «Пасічник» [22; 26], «Полтавський селянин» [29; 28], «Радянський селянин» [30], «Український агроном» [64; 67], «Финансовая газета» [23; 24; 25; 27]. Саме у цей період життя вченого також були видані інші наукові праці в різних періодичних виданнях України.

У процесі роботи знайдено інформацію про роботу Редакційно-термінологічної Комісії при Ботанічній секції СГНКУ за участю професора С.Ф. Веселовського. Прорецензовано «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка», що вийшов друком на матеріалах дослідження, керівником якого був О.О. Табенський [265]. Відомо про участь професора С.Ф. Веселовського у роботі підсекції цукрової промисловості «Союзу цукровиків», що була заснована за ініціативою студентів – активних його

членів. За час функціонування цієї секції було виконано значну наукову роботу, в якій брав участь С.Ф. Веселовський. Члени підсекції цукрової промисловості брали участь у різних фахових зібраннях. Серед основних аспектів її дослідження заслуговує на увагу змістовна доповідь професора С.Ф. Веселовського «Сільське господарство УРСР і цукрова промисловість».

У ювілейному збірнику, присвяченому двом славетним інститутам КПІ та КСПІ, що вийшов з друку у 1924 р. у київському видавництві «Київдрук», йдеться про С.Ф. Веселовського як одного з лідерів Української громади у 1913–1914 рр., члена Гуртка натуралістів, Агрономічного гуртка при КПІ Імператора Олександра II [122, с. XXXII–XXXIII, 236–237, 256–262]. Також про діяльність на посаді декана КПІ упродовж 1920–1921 рр., голови Організаційної Ради з оновлення КПІ у складі 21 особи [122, с. VI]; упродовж 1921–1928 рр. – керівника науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки КПІ [122, с. 253–255].

Надалі ім'я вченого наведено у літературних джерелах за 1924 р. У першому томі «Записок Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту» професора С.Ф. Веселовського згадано, як наукового редактора у складі редакційно-видавничої комісії видання. Він його редагував разом із головою цієї комісії професором А.Г. Терниченком. У 1924 р. С.Ф. Веселовський був деканом зоотехнічного факультету КВЗІ і викладав наступні дисципліни: «Економія сільського господарства», «Економія скотарства» та «Рахівництво сільськогосподарське» [251]. Цього ж року часопис СГНКУ – «Вістник сільськогосподарської науки», який одразу став провідним фаховим виданням галузевого дослідництва, на початку 1920-х років у розділі «Офіційні повідомлення» надав інформацію про С.Ф. Веселовського як члена бюро Економічної секції при СГНКУ [267].

Також про видатну подію в агрономічному житті України – Першу Всеукраїнську конференцію з сільськогосподарської освіти у 1924 р. йшлося у матеріалах заходу. Від Київської губернії і КСПІ в ній брав участь професор С.Ф. Веселовський, який виступив з доповіддю: «Районування

сільськогосподарських шкіл, його значення і заходи до його проведення» [182, с. 4, 57–58]. Перший випуск «Матеріалів до організації Всеукраїнської Сільськогосподарської академії» 1926 р. видання сповістив про доцільність організації Сільськогосподарської академії в Голосієво, що було розглянуто 11 квітня 1925 р. Президією Укрголовпрофосвіти за доповіддю заступника народного комісара освіти УРСР Я.П. Ряппо. Було ухвалено: «Доручити СГО й КСПГ розробити п'ятирічний план реорганізації КСПГ в Українську «Тімірязевку». Обрали Комісію з організації Сільськогосподарської академії, яку очолив професор М.К. Малюшицький, а її членами стали: академік Є.П. Вотчал, професори В.А. Колкунов, В.П. Устьянцев, С.Ф. Веселовський. [154, с. 115]. Висвітлення громадської та організаційної діяльності у студентські роки С. Веселовського здійснив вчений-історик Й. Гермайзе у науковій статті «З революційної минувшини Києва: Конференція Українського студентства у Києві в 1911 р.», опублікованій у виданні «Київ та його околиці в історії та пам'ятках» за 1926 р. [92, с. 393–429].

У 1928 р. перший том видання «Студії з сільськогосподарської економії» під науковою редакцією професора С.Ф. Веселовського, який був керівником науково-дослідної кафедри з сільськогосподарської економії при КСПГ, надав інформацію про здільщину в сільському господарстві [141]. В ній наголошувалось, що методологічні засади впровадження здільщини змістовно сформовані саме під керівництвом професора С.Ф. Веселовського [264]. Про скрутні часи в житті професора С.Ф. Веселовського сповістила газета «Пролетарська правда» №263 за 1929 р. У матеріалах газети йшлося про С.Ф. Веселовського, як про такого, з яким Правління інституту «нічого не зробило» згідно з «постановою ОПК по доповіді комісії товариша Левицького про усунення ворожої професури з кафедри сільськогосподарської економіки (Веселовського, Сташевського)», «...щоб усунути цих ворожих професорів інституту, даючи їм широкий простір для пропаганди через лекції своїх поглядів». Наголошувалося на тому, що Правління закладу вищої освіти навіть не

відсторонило С.Ф. Веселовського від виконання обов'язків голови предметної комісії [77].

У 1930 р. опубліковано довідник «Наукові установи та організації УСРР», в якому дійсний член, професор С.Ф. Веселовський зазначений у складі науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки КСП, що займалася дослідженнями в галузі сільськогосподарської економіки [171, с. 84]. Тільки через сорок шість років відома «Енциклопедія українознавства», видана у 1976 р., в статті про Сільськогосподарський науковий комітет України вперше за довгий проміжок часу інформувала про професора С.Ф. Веселовського як першого його голову [242].

Сучасний історіографічний період, що розпочався з 1991 р., є найбільш об'ємним за кількістю наукової літератури, що все ж таки фрагментарно або побіжно стосується окремих аспектів діяльності С.Ф. Веселовського. У 1990-х роках в Україні з'явилася можливість значно повніше ознайомитись з постаттю С.Ф. Веселовського, який цікавив дослідників переважно як державний, громадсько-політичний діяч і учасник української революції, УЦР, УСДРП. Саме цю сторону особистості вченого висвітили у своїх працях відомі сучасні історики: Б. Андрусишин [4], В. Верстюк, Т. Осташко [56, с. 73–74], О. Висоцький [78; 80; 81], П. Гай-Нижник [90], А. Гриценко [96, с. 6], І. Логвиненко [148], О. Рубльов, О. Реєнт [233], В. Солдатенко [247; 248; 249], П. Толочко, Я. Ісаєвич, В. Смолій [272, с. 46, 105; 273, с. 38], Ю. Шаповал, В. Пристайко [291] та інші.

Невеликі за обсягом біографічні відомості про вченого розміщені в довідковій літературі. Так, у першому томі «Енциклопедії Українознавства» за редакцією В. Кубійовича, виданому за кордоном Науковим товариством ім. Т.Г. Шевченка у 1993 р., він згадується як економіст, громадський діяч, а також коротко описано його біографію та наукову спадщину [72, с. 235].

У 2001 р. в першому томі другого, доопрацьованого і доповненого видання «Довідник з історії України» за загальною редакцією науковців Інституту історичних досліджень Львівського державного університету І.З. Підкови, Р.М. Шуста наведено інформацію про С.Ф. Веселовського як українського

громадсько-політичного діяча початку ХХ ст. Як економіста за фахом, члена УСДРП, заступника голови УЦР, члена Малої Ради, генерального консула Української Держави у м. Петроград, професора Українського державного університету та КСГІ у м. Київ, де він очолював кафедру економіки сільського господарства. У цьому виданні надано доповнену та доопрацьовану біографічну довідку про життя та громадсько-політичну діяльність професора С.Ф. Веселовського [70, с. 105].

У наступному році в «Енциклопедії історії України» представлено біографічні відомості про С.Ф. Веселовського як про українського громадсько-політичного діяча, одного з фундаторів і керівників Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», одного з засновників УЦР, писаря та голови її агітаційної комісії. Наведено відомості про те, що він належав до УСДРП, від якої входив до комітету УЦР, згодом – Малої Ради. За часів Української Держави він був генеральним консулом у м. Петроград, професором КСГІ, де очолював кафедру економіки сільського господарства. Разом з усім зазначено, що у 1930-х роках він репресований [71, с. 56].

У 2005 р. в четвертому томі першого багатотомного видання про Україну «Енциклопедія сучасної України» разом із світлиною надано біографічну довідку про С.Ф. Веселовського, як громадсько-політичного діяча, економіста, члена української громади, студента Санкт-Петербурзького університету, професорського стипендіата КПІ, який водночас у 1913–1914 рр. очолював Українську громаду. Згодом він працював у Термінологічній комісії КПІ з розроблення технічної термінології, належав до УСДРП, був членом її Київського міського комітету, одним із засновників УЦР, входив до складу її Президії як писар та голова агітаційної комісії. Був одним з фундаторів і керівників Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», ініціатором Українського національного конгресу (19–21 квітня 1917 р.), ректором та головою організаційної ради КПІ, керівником кафедри сільськогосподарської економіки КСГІ, деканом агрономічного факультету КВЗІ [54, с. 309].

Говорячи про блок наукових видань вітчизняних дослідників історії, слід навести монографію А.П. Гриценко, присвячену Першому Всеукраїнському робітничому з'їзду 11–14 липня 1917 р., де вона згадала С.Ф. Веселовського як учасника з'їзду та доповідача з продовольчого напрямку [96, с. 6]. У 1995 р., були видані власні спомини П. Скоропадського під назвою «Спогади». В них було згадано професора С.Ф. Веселовського на посаді Генерального консула Української Держави у м. Петроград та професора на правничому факультеті Українського державного університету [244]. Цього ж року вчені В. Пристайко, Ю. Шаповал у книзі «Спілка Визволення України» навели інформацію про С.Ф. Веселовського як члена СВУ, який мав зв'язок з інженерами, що підтримали відомий проект Дніпробуду, складений інженером М.В. Могилком [291]. Наступного року ці ж дослідники на сторінках книги про М.С. Грушевського згадали про С.Ф. Веселовського як керівника ядра Київської контрреволюційної організації, члена УЦР. Цю інформацію щодо професора С.Ф. Веселовського передали у спецзведенні керівництву НКВС [290].

У 1996 р. у двох томах книги «Українська Центральна Рада: документи і матеріали» за редакцією П.П. Толочка наведено інформативні дані про С.Ф. Веселовського. Зокрема, що він – писар та голова агітаційної комісії, секретар УЦР, член УСДРП, член Президії і член засідань УЦР та Малої Ради, один з керівників товариства «Праця» [272, с. 46, 105; 273, с. 38]. Згодом у 1998 р. відомі історики, дослідники доби УЦР, В.Ф. Верстюк, Т.С. Осташко у біографічному довіднику «Діячі Української Центральної Ради» надали коротку біографічну довідку про С.Ф. Веселовського, говорячи про нього як про діяча УЦР, члена УСДРП, товариша голови УЦР, члена президії Малої Ради [56, с. 73–74]. У цьому ж році про С.Ф. Веселовського написав В.В. Діденко у «Нарисі історії Національного аграрного університету». Він надав відомості про нього, як керівника кафедри сільськогосподарської економіки, декана зоотехнічного факультету КВЗІ. Згодом у 1951–1952 рр. у структурі КГСІ почав функціонувати новий факультет – економіки і організації сільського господарства, який виник на

підґрунті однойменної кафедри, що утворилася у 1922 р., коли нею керував професор С.Ф. Веселовський [98].

У 1998 р. в розділі «Критика та бібліографія» в «Українському історичному журналі» один з відомих істориків та дослідників доби УЦР В.Ф. Солдатенко в статті про фундаментальну працю «Українська Центральна Рада: документи і матеріали» за редакцією В.А. Смолія та керівника упорядників В.Ф. Верстюка констатував мовою документів відображення функціонування державного механізму УНР, роль різних політичних сил та партій в УЦР, їх вплив на вибір суспільного розвитку країни, формування відповідного політичного курсу. Завдяки цьому була виявлена реальна участь у державотворенні країни та політичній діяльності близько сотні учасників тогочасних подій. Серед імен Х. Баранівського, В. Винниченка, В. Голубовича, М. Грушевського, Б. Мартоса, С. Петлюри, М. Порша, П. Христюка, М. Шаповала та інших часто зустрічалося ім'я С.Ф. Веселовського, який брав безпосередню участь у діяльності УЦР [247]. У цьому ж році відомий історик В.О. Константинов у книзі «Ректори КПІ» вказав на трагічну долю ректорів КПІ у 1920–1921 рр., а саме професорів С.Ф. Веселовського, І.А. Кухаренка [134, с. 49].

Початок ХХІ ст. ознаменований посиленою зацікавленістю до дослідження історії вітчизняної аграрної науки і освіти, зокрема визначенню внеску видатних її представників у розвиток сільськогосподарської науки і освіти. Слід відзначити наукові праці Д. Стефановича, В. Янкового «Українська громада» КПІ та один із її очільників Сергій Веселовський», «Київська політехніка: витоки, історичні дослідження», що опубліковані упродовж 2009–2010 рр. В них розкрито громадсько-політичну діяльність студента С. Веселовського на чолі Української громади в КПІ та інші деталі біографії вченого [303; 304].

Дослідження О.Ю. Висоцького присвячене наведенню фактів його діяльності як члена першого складу УЦР від партії УСДРП та одного з організаторів Українського національного конгресу (19–21 квітня 1917 р.), який залишився в УЦР після переобирання, а також як члена комітету УЦР та представника УСДРП у Малій Раді [79]. Цінною для вивчення громадської

діяльності студента С. Веселовського є монографія дослідниці О. Збожної «Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти» (2003) [110].

У 2005 р. у всеукраїнській багатотомній науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією», яка була першою спробою системного висвітлення політичних репресій комуністичної тоталітарної влади, наведено невелику за обсягом біографічну довідку про С. Ф. Веселовського. Зокрема, інформацію про його арешт та вердикт щодо позбавлення волі терміном на 3 роки, відбування покарання у Білбалттабі ОДПУ на ст. Ведмежа Гора, а також, що він був реабілітований 17 жовтня 1989 р. [229, с. 288].

Цінна інформація міститься у хронологічному довіднику «Україна від найдавніших часів до сьогодення», укладеному В.Ф. Верстюком, О.М. Дзюбою, В.Ф. Репринцевим, що вийшов як друге, доповнене і доопрацьоване видання у відомому київському видавництві «Наукова думка» у 2005 р. Він містить інформацію про професора С.Ф. Веселовського як члена міського комітету Київської організації Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) [55, с. 222], члена Комітету Центральної Ради, обраного Всеукраїнським національним конгресом у 1917 р. [55, с. 225], заступника голови Президії Центральної Ради [55, с. 235], члена нового складу Генерального Секретаріату, обраного на засіданні Малої Ради 14 серпня 1917 р. [55, с. 247], члена Комісії для розроблення плану заходів для прискорення виходу з продовольчої кризи, яку створено на засіданні Малої ради 27 серпня 1917 р. [55, с. 248], обраний до складу ЦК УСДРП на IV з'їзді УСДРП у м. Києві, що пройшов 30 вересня–3 жовтня 1917 р. [55, с. 253]. У 2006 р. згадується про С.Ф. Веселовського у науковому виданні П.П. Гая-Нижника «Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.)» [90].

У 2007 р. у «Літописі вищих навчальних закладів: випускники КПІ» за редакційною колегією В.В. Болгова, Л.О. Грифена, М.З. Згуровського та інших у розділі «Ректори Київського політехнічного інституту» наведено інформативну біографічну довідку про професора С.Ф. Веселовського, який займав посаду

ректора КПІ з листопада 1920 р. по березень 1921 р. У ній зазначено, що він після 1917–1920 рр. брав участь у відродженні господарського і академічного життя разом із ґрунтовною реформою всіх органів КПІ, що розпочалася з осені 1920 р. Так, наказом від 8 листопада 1920 р. у КПІ було створено Організаційну раду у складі 21 особи під головуванням професора С.Ф. Веселовського. Також повідомляється, що у 1913–1914 рр. він очолював «Українську громаду». З 1 вересня 1922 р. перейшов до КСГІ. До 1929 р. очолював кафедру сільськогосподарської економіки, яку створив ще в КПІ у 1921 р. Водночас був професором з курсу економіки сільського господарства та сільськогосподарської статистики в КВЗІ. У 1930-х роках – репресований, а у 1989 р. – реабілітований [147].

В історичному огляді про КПІ В.І. Лиховодова «КПІ. Перше століття: Історичний огляд» повідомляється про С.Ф. Веселовського як про ректора КПІ, який очолював колектив викладачів та науковців славетного інституту в 1920–1921 рр., у часи реорганізації інституту в новий заклад вищої освіти [137]. У 2008 р. відомий історик-дослідник доби УЦР та революції 1917 р. В.Ф. Солдатенко в першому томі історичної есе-хроніки «Україна в революційну добу. Рік 1917» згадує вченого С.Ф. Веселовського писарем, секретарем УЦР, учасником та доповідачем по темі «Продовольче питання» на Першому Всеукраїнському робітничому з'їзді 11–14 липня 1917 р., що відбувся у м. Києві [248].

Говорячи про встановлення внеску в науку та освіту таких особистостей, як С.Ф. Веселовський, слід відмітити, що початок ХХІ ст. ознаменований посиленням зацікавленням з боку дослідників історії науки. Відкинуто заборони з боку держави і можна більш об'єктивно надати оцінку вченим того часу. Такими дослідженнями активно долучилися до вивчення історії галузевої науки і освіти також науковці з Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН. Вони, починаючи з 2001 р., дослідили і відкрили багато десятків імен видатних учених, пов'язаних з аграрним напрямом діяльності. В епоху глобальних змін, розвиток науки має велике значення і вимагає дослідження її як

соціального явища. Тому, враховуючи підвищену зацікавленість до дослідження історичної науки, вони вирішують цю проблему за принципово новим науковим напрямом.

На початку ХХІ ст. вийшло декілька збірників документів і матеріалів, укладених фахівцями вищенаведеного інституту під науковою редакцією дослідника історії аграрної науки, академіка НААН В.А. Вергунова. Наприклад, «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)» [241], «Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.)» [172]. У передмовах до них, зокрема до першого збірника, згадується С.Ф. Веселовський як керівник СГНКУ та відома постать тогочасної аграрної науки. У передмові до другого – як члена первісного складу НКР НКЗС УСРР за напрямом «економіка».

Важливий фактичний матеріал для дослідження почерпнуто з низки його наукових праць. Так, у монографії «Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927)» (2007) фрагментарно йдеться про С.Ф. Веселовського як члена сільськогосподарської секції Київського Губдержплану [209, с. 111], члена, очільника та керівника секції суспільної агрономії Агрономічного гуртка при КПІ [209, с. 136–138]. Ім'я С.Ф. Веселовського як члена первісного складу НКР НКЗС УСРР надано серед інших дев'яти за напрямом «економіка» у додатку до історичного нарису «Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві)» (2009) [44]. Як директор Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту С.Ф. Веселовський постає у науковому виданні «Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943): нарис життя та творчої діяльності» (2014) [45].

У 2018 р. з метою узагальнення власних багаторічних досліджень історії зародження, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні і в Автономній Республіці Крим, вийшла друком книга В.А. Вергунова у трьох частинах «Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні», де розглянуто її еволюційний поступ як галузі знань та організації у контексті

визначення понять і державної політики [37; 0; 0]. У другій частині «Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.)» автор у контексті розвитку сільськогосподарської науки наводить інформацію про професора С.Ф. Веселовського як керівника Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ, керманіча СГНКУ (17 лютого 1922 – грудень 1923 р.) та зазначає його роль у ліквідації СГНКУ за матеріалами його особистої слідчої справи.

Згадується ім'я вченого у різних наукових статтях та наукових доповідях В.А. Вергунова, що були надруковані у вітчизняних і закордонних періодичних та довідкових галузевих наукових виданнях та матеріалах наукових форумів. А саме: «Бажаєв Володимир Гаврилович (1865–1916) – відомий вчений – аграрний економіст та один із фундаторів вітчизняної суспільної агрономії» [35], «Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ)» [51], «Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні» [52], «Сільськогосподарський вчений комітет України (1918–1927) як модель В.І. Вернадського академізації галузевої науки (до 100-річчя Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України)» [50], «Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України (1918–1927): передумови появи, діяльність, здобутки: (до 100-річчя Національної академії аграрних наук України)» [49], «Сільськогосподарський науковий комітет України» [51], «Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні» [52].

Деякі аспекти біографії С.Ф. Веселовського досліджені в окремих наукових роботах В.А. Вергунова, що вміщені у кількох збірках одноосібних статей, опублікованих у різних періодичних і монографічних виданнях – «Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки» [41; 42]. В них відображено окремі аспекти науково-організаційної діяльності професора С.Ф. Веселовського, що є основою

для дослідження його, як особистості та діяльності у загальному контексті розвитку аграрної науки і освіти в Україні.

Ім'я вченого фігурує у наукових виданнях фахівців Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН. Так, у науковій публікації Г.В. Устич за 2005 р. «Вісник сільськогосподарської науки»: історія створення та функціонування за 1922–1923 роки», названо вченого як одного з наукових редакторів зазначеного періодичного видання [276]. Діяльність професора С.Ф. Веселовського як керівника СГНКУ, завідувача Економічної секції СГНКУ та учасника заходів аграрного спрямування згадується у наукових статтях С.Д. Коваленко [126; 127; 128; 129]. Різні площини роботи вченого упродовж 1919–1923 рр. у СГНКУ викладено у монографії С.Д. Коваленко, Г.М. Красніцької за 2010 р. «Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927)» [132].

Значний масив фактографічної інформації про вченого можна почерпнути з монографії А.С. Білоцерківської «Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А.Г. Терниченка» [19]. В ній подаються відомості про С.Ф. Веселовського як члена Агрономічного гуртка при сільськогосподарському відділенні КПІ Імператора Олександра II; заступника голови I-го Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, який відбувся 22–26 жовтня 1917 р. у м. Києві та голови земельно-економічної секції; члена сільськогосподарської секції Планової комісії Держплану у 1923 р.; керівника СГНКУ; декана зоотехнічного факультету КВЗІ у 1924 р.; завідувача кафедри сільськогосподарської економіки агрономічного факультету КСПІ у 1922 р.; викладача дисциплін «Загальна сільськогосподарська статистика» і «Сільськогосподарська економіка» на факультеті організації сільського господарства (колишній агрономічний) КСПІ у 1924 р.; викладача дисципліни «Розвиток сільськогосподарської техніки» на педагогічному відділенні КСПІ у 1925 р.; співредактора видавничого органу СГНКУ «Вісник сільськогосподарської науки» до вересня 1923 р.; члена редакційно-видавничої комісії «Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного

інституту» у 1924 р. Авторка монографії зазначає, спираючись на архівні документи, про первинний штатний розпис Київської філії СГНКУ, де завідувачем економічної секції запропоновано кандидатуру С.Ф. Веселовського [205].

Наукове видання Н.Б. Щебетюк «Організація сільськогосподарської дослідної справи в УСРР в умовах соціально-економічних трансформацій кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст.», висвітлюючи результати історико-наукового аналізу науково-організаційних аспектів розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УСРР, також згадує С.Ф. Веселовського як керманіча СГНКУ [294, с. 70]. Професор С.Ф. Веселовський згадується як відомий науковець у галузі агрономії [18], керівник СГНКУ [201; 234], очільник Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ [201, с. 17], сучасник В.Г. Бажаєва [239, с. 4], член персонального складу Київського відділення Всеукраїнського агрономічного товариства, створеного на основі Одеського товариства сільського господарства [97, с. 18].

У процесі дослідження використано низку біобібліографічних покажчиків: «Професор Яната Олександр Алоїзович (1888–1938)» [302], «Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952)» [208], «Осьмак Кирило Іванович (1890–1926)» [177], що видані за науковою редакцією В.А. Вергунова. В них фрагментарно висвітлено наукову та науково-організаційну діяльність професора С.Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти УСРР у 1920-х роках. Зокрема, у першому біобібліографічному покажчику за 2001 р. надано відомості про участь вченого у діяльності Термінологічної комісії Українського наукового товариства в м. Києві, про роботу на посадах директора Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту, голови економічної секції СГНКУ. Зазначається, що С.Ф. Веселовський, О.А. Яната були редакторами «Вістника сільськогосподарської науки» у 1922–1923 рр., С.Ф. Веселовський – редактором «Матеріалів до районізації України», членом Рецензійно-термінологічної комісії при Ботанічній секції СГНКУ та рецензентом книги О. Табенського «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка», а

також членом редколегії часопису «Земельник» у 1924–1925 рр. [302]. У бібліографічних описах наукових праць Г.Г. Махова другого бібліографічного покажчика за 2005 р. згадано прізвище С.Ф. Веселовського як наукового редактора журналу «Вістник сільськогосподарської науки» в 1922–1923 рр. [208]. У третьому бібліографічному покажчику за 2014 р. С.Ф. Веселовський постає як редактор «ВістАника сільськогосподарської науки» у 1923 р. [177].

Упродовж 2007–2019 рр. про вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні автором опубліковано 16 наукових праць: 8 статей, з яких 7 – у наукових фахових виданнях України [212; 214; 218; 221; 223; 224; 226], 1 – у зарубіжному науковому виданні [211]; 8 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій та семінарів [213; 215; 216; 217; 219; 220; 222; 225] (додаток А).

Отже, на сучасному етапі дослідження історії аграрної науки постать професора С.Ф. Веселовського значно зацікавила дослідників. Проте здійснений аналіз стану наукового опрацювання проблеми свідчить, що зазначена проблема спеціального висвітлення в українській історіографії не знайшла. Досі не стали предметом дослідження роль і внесок вченого, як організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ ст. Відсутня ґрунтовна узагальнююча праця, яка б висвітлювала творче життя, багатогранну діяльність і наукову спадщину С.Ф. Веселовського, його місце у розвитку сільськогосподарської науки і освіти в Україні. До цього часу не досліджено його співпрацю з видатними вченими, професорами В.Г. Бажаєвим, М.С. Грушевським, О.А. Янатою.

Таким чином, детальний аналіз історіографії показав, що на сьогодні досліджені лише окремі аспекти діяльності професора С.Ф. Веселовського. Опубліковані праці лише фрагментарно та недостатньо глибоко розкрили його діяльність в агрономічній науці. Велика кількість джерел залишається малодослідженою і недостатньо використаною в наукових працях, що забезпечило визначення напрямів дисертаційного дослідження.

1.2. Джерельна база

Дослідження ґрунтується на широкому залученні джерел, серед яких виокремлені наступні: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані документи органів державної влади, офіційних установ, наукових та громадських організацій; 3) опубліковані наукові та науково-популярні праці С.Ф. Веселовського; 4) наукова література; 5) спогади про вченого; 6) засоби масової інформації (газети, журнали).

Під час опрацювання наукової проблеми важливими були архівні матеріали, більшість з яких впроваджено до наукового обігу вперше. До них належать архівні документи: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву м. Києва (ДАК), Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву Харківської області (ДАХО), Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України.

Важливе значення мали матеріали особового походження, до яких можна віднести справи С.Ф. Веселовського, що знаходяться у фондах центральних архівних установах України. Вони містять короткі автобіографічні відомості про вченого; характеристики, видані за місцем вимоги установою, з якою була пов'язана його діяльність; його особисті документи, посвідчення; матеріали, які допомогли встановити наукові зв'язки та погляди вченого, його організаційну діяльність; листи до різних інстанцій; наукові та службові записки.

Так, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) основні документи зосереджені у 13 справах 10 описів 5 фондів. А саме, у Ф. 27 «Народний комісаріат земельних справ УСРР», який містить особову справу С.Ф. Веселовського, документи якої безпосередньо надають відомості про його науково-організаційну діяльність. Зокрема, резолюції Першого Всеукраїнського агрономічного з'їзду у 1920 р.; протоколи засідань і постанови Другої Всеукраїнської ветеринарно-адміністративної наради у 1923 р.;

накази, циркуляри і доповідні записки Наркомзему УСРР про стан та розвиток дослідної справи у країні. Цінними виявились матеріали, що безпосередньо стосувались науково-організаційної діяльності вченого у Сільськогосподарському науковому комітеті України, та як керівника Комітету. Важливу інформацію містять постанови центральних і списки науково-дослідних установ та членів, а також протоколи засідань бюро Науково-Консультаційної Ради Наркомзему УСРР.

Важливими для встановлення науково-організаційної діяльності С.Ф. Веселовського були матеріали Ф. 1230 «Сільськогосподарський науковий комітет НКЗС УСРР». Зокрема, статут та положення СГНКУ, постанови і протоколи Президії СГНКУ, доповідні записки про стан робіт його секцій та науково-дослідних установ за 1920–1921 рр. У Ф. 166 «Народний комісаріат освіти УСРР» містяться документи про науково-освітню діяльність вченого. Наприклад, положення про педагогічний відділ КСПІ, навчальні плани роботи факультетів та листування щодо їх розгляду, матеріали про організацію галузевої науково-дослідної роботи та діяльність навчально-дослідних господарств за 1926 р.; плани роботи, програми, звіти, посвідчення робітників та інші матеріали науково-дослідної роботи кафедр КСПІ за 1929 рр. У Ф. 1061 «Міністерство земельних справ Української Держави» знаходяться накази Міністерства Земельних Справ за 1918 р.

Під час здійснення пошуку джерел за темою дослідження завдяки матеріалам Ф. 2187 «Українське генеральне консульство Української Держави у Петрограді» уточнено відомості про інженера і директора заводу, голови Комітету українського громадянства у м. Петроград Сергія Федоровича Веселовського. У 1918 р. він займав посаду Генерального консула Міністерства закордонних справ у м. Петроград. Хоча в деяких біографічних розвідках про професора Сергія Феофановича Веселовського йдеться як про Генерального консула Міністерства закордонних справ у 1918 р. у м. Петроград [54; 175]. Проте, професор Інституту історії України НАН України І.Б. Матяш встановив, що Генеральним консулом Української Держави у м. Петроград був не Сергій Феофанович Веселовський –

один із засновників Української центральної Ради, вчений і педагог вищої школи, а Сергій Федорович Веселовський [160], який працював інженером і директором заводу та був головою Комітету українського громадянства у м. Петроград [101].

У біографічних довідках про С.Ф. Веселовського наводяться факти його участі у роботі Центральної Ради, повернення влітку з м. Петроград у м. Київ і початок з липня 1918 р. діяльності у Київському державному українському університеті [56, с. 73–74]. Документи містять інформацію про проведення С.Ф. Веселовським засідань комітету 21 березня 1918 р., призначення 5 липня 1918 р. на посаду генерального консула Української Держави у м. Петроград, повернення 4 грудня 1918 р. у м. Київ разом з усіма співробітниками консульства та архівом [263].

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) матеріали про С.Ф. Веселовського зберігаються у Ф. 263 «Особи, репресовані органами ДПУ–НКВС–КДБ у 1920–1950-ті роки по м. Києву та Київській області». Зокрема, «Справа по звинуваченню Ф.Ф. Ельснер та ін.», що складається з семи томів. Важливу інформацію про життя та діяльність С.Ф. Веселовського знайдено у третьому томі, що налічує 201 аркуш. Цінними є матеріали справи «Звинувачення Веселовського Сергія Феофановича» та «Зізнання гр. Веселовського С.Ф. від 9 лютого 1930 р.» у рукописному вигляді.

У роботі використано матеріали 7 справ 3 описів 3 фондів Державного архіву м. Київ (ДАК). Зокрема, у Ф. 18 «Київський політехнічний інститут» знаходяться справи, документи яких інформують про роки навчання С. Веселовського на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II. Вагомий матеріал для аналізу наукової та науково-організаційної діяльності С.Ф. Веселовського на посаді ректора КПІ – голови ОР КПІ знайдено в фонді Ф. Р-308 «Киевский Политехнический институт 1919–1930 гг.». Зокрема, документи про створення та протоколи засідань організаційної Ради КПІ, організацію правління і діяльність КПІ, протоколи засідань бюро і постанови правління КПІ, звіти про діяльність земельної комісії господарського комітету КПІ упродовж 1920–1921 рр. Цінними виявились

відомості про відкриття ветеринарного факультету, розподіл лекцій між професорсько-викладацьким складом КПІ за 1920 р. Важливе значення мало листування з оргбюро Київського обласного з'їзду щодо сільськогосподарської дослідної справи, з СГНКУ про участь професорсько-викладацького складу КПІ у з'їздах і виставках за 1921 р.; створення Київського сільськогосподарського інституту у 1922 р. Інформативними виявились протоколи засідань бюро і комісії агрономічного факультету; листування про передачу КСГІ сільськогосподарських механізмів і організацію музею сільськогосподарських машин за 1922 р. Інформативну повідомлення містять списки професорсько-викладацького складу КПІ та КСГІ за 1920–1922 рр. У Ф. 1361 «Київський ветеринарний інститут» містяться матеріали про діяльність кафедри зоогієни Київського ветеринарного інституту.

Особливу увагу зосереджено на матеріалах Державного архіву Київської області (ДАКО). Зокрема, у фонді особового походження Ф. Р-4383 «Особовий фонд Веселовського С.Ф. (професора, члена Української Центральної Ради від УСДРП)» містяться матеріали, в яких надано відомості про С.Ф. Веселовського як члена УСДРП, президії Малої Ради та Всеукраїнського національного конгресу. В них знаходяться листи дружини про прагнення приїхати до нього, про виклики його до м. Чернігів, конверт із чернігівською адресою С.Ф. Веселовського, копія протоколу засідання Сільськогосподарського вченого комітету від 1 серпня 1920 р., лист від секретаря фракції УСДРП із запрошенням прибути на засідання фракції 3 квітня 1918 р., посвідчення члена Української центральної Ради тощо. Хоча перспективи архівної евристики, результати якої дали б підґрунтя для остаточних відповідей на всі задачі та створення біографічних нарисів про українських консулів у радянську добу, ще зберігаються. Загалом біографічні дослідження у напрямі дипломатичної та консульської служби мають очевидну актуальність, оскільки через діяльність ключових осіб чітко простежується інституційна історія української дипломатії.

Важливими виявились матеріали Державного архіву Харківської області (ДАХО). Наприклад, у Ф. Р-6452 «Кримінальні справи репресованих громадян

м. Харків та Харківської області» знайдено кримінальну справу С.Ф. Веселовського, документи якої пов'язані з діяльністю Спілки визволення України (СВУ) та Українського національного Центру (УНЦ). Не зважаючи на те, що більшість документів, які містяться у зазначеній справі, скоріше були наслідком тоталітарної системи, саме вони забезпечили важливу інформацію щодо участі вченого у справі СВУ, УНЦ у 1929 р., його арешту та позбавлення волі у 1932 р.

Вагомі для дослідження особистості С.Ф. Веселовського відомості про Українське наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка у м. Київ (1907–1921) знайдено в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. У Ф. Х «Всеукраїнська академія наук» у справах №№32453–32471, 32878–32912, 32913, 32919, 32957–33006 наведено його внесок у розвиток діяльності Українського наукового товариства. Зокрема, матеріали, пов'язані з видавничою діяльністю УНТ у 1920 р., відомості Інформаційного бюлетеня Секретаріату СГНКУ, матеріали з організації обласного з'їзду за напрямками дослідної роботи у 1921 р.; протоколи засідань Ради УНТ за 1907–1921 рр.; відомості про діяльність членів УНТ упродовж 1907–1921 рр.

У дослідженні використано матеріали особистого архіву праправнука С.Ф. Веселовського по материнській лінії – Юрія Дем'яновича Кунєва. Наприклад, свідоцтво С.Ф. Веселовського, видане у 1907 р., про відвідування лекцій та складання іспитів на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира, його листування з Київським політехнічним інститутом Імператора Олександра II у 1925 р.

Не менше пізнавальне значення для дослідження науково-організаційної діяльності С.Ф. Веселовського мають фонди бібліотек. Зокрема, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, бібліотеки Секретаріату Кабінету Міністрів України, наукової бібліотеки імені

М. Максимовича Київського національного університету імені Траса Шевченка, наукової бібліотеки Національного університету біоресурсів і природокористування України, Науково-технічної бібліотеки імені Г.І. Денисенка Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, де зосереджені творчі напрацювання С.Ф. Веселовського.

Важливим джерелом стали періодичні друковані видання – журнали, газети, які сприяли найбільш повному і всебічному висвітленню діяльності видатного вченого та організатора науково-освітнього процесу С.Ф. Веселовського. Зокрема, «Агроном», «Бюлетень Агрономічного гуртка», «Відродження», «Вістник сільськогосподарської науки», «Громада», «Життя і революція», «Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту», «Записки КСП», «Земельник», «Известия Министерства земледелия и государственных имуществ», «Местное хозяйство», «Нова Рада», «Пасічник», «Полтавський селянин», «Пролетарська правда», «Рада», «Радянський селянин», «Рілля», «Сельскохозяйственное опытное дело», «Селянин», «Український агроном», «Финансовая газета», «Хозяйство» та ін. Вагоме місце у джерельній базі належить науковим та науково-популярним працям професора С.Ф. Веселовського, які забезпечили відтворення цілісної картини науково-освітньої діяльності та здобутків ученого, його світогляду (додаток Б).

Біографічні дані про С.Ф. Веселовського залучені зі спогадів його колег і друзів: Й. Гермайзе, В. Дурдуківського, П. Євтушенка, П. Лавренюка, А. Скороходька, П. Терпила, О. Янати та інших. Цінними виявились біографічні відомості зі збірників «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.» та «Українська Центральна Рада».

Інформативними джерелами при розкритті проблеми дослідження стали збірники документів і матеріалів, укладені співробітниками Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН. Так, збірник «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)» (2006) містить документи і матеріали з історії становлення та діяльності

Сільськогосподарського наукового комітету України – предтечі сучасної Національної академії аграрних наук України, що діяв упродовж 1918–1927 років [241]. Він знайомить дослідників історії аграрної науки з великим масивом архівних документів та наукових матеріалів, за якими можливо, хоч і фрагментарно, прослідкувати внесок професора С.Ф. Веселовського у розширення діяльності СГНКУ. Збірник «Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.)» (2010) розкриває діяльність практично забутої на сьогодні інституції у вигляді Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР [172]. У ньому згадується професор С.Ф. Веселовський на початковому етапі роботи.

Розвиток інформаційних технологій сприяв застосуванню таких джерел інформації, як офіційні веб-сайти сучасних аграрних установ та закладів вищої освіти, інформація з яких частково стосується окремих аспектів життя та науково-освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського. Використано офіційні сайти Національного технічного університету України [73], Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого [285].

Отже, здійснений аналіз джерельної бази щодо особистості та науково-організаційної і освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського засвідчує, що наведені вище групи джерел у своїй сукупності становлять документальне забезпечення проблеми дослідження. Їх комплексне використання стало основою для виконання мети дисертаційної роботи.

1.3. Методологічні основи дослідження

Методологічні основи дослідження базуються на перевазі документів, які надали можливість всебічно розкрити діяльність С.Ф. Веселовського, як вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні. Вирішення зазначеного завдання дослідження здійснювали за допомогою власне історичних принципів (історизму, об'єктивності) та методів (історико-порівняльний, історико-системний). Велике значення має бібліографічний і статистичний метод,

персоналізації, а також джерелознавчий і архівознавчий аналіз. Застосування принципу історизму, який ґрунтується на універсальності, доступності та зручності, забезпечив точність виконання теми дослідження. З його використанням розкрито чинники та оригінальність вчинків діячів і вчених, а також надано перспективу ґрунтового дослідження явищ та подій у хронологічній послідовності.

Професор С.Ф. Веселовський жив у епоху революційних подій, що відбувалися упродовж 1905–1907, 1917–1921 рр. Він, як особистість, зокрема його світогляд і життєві пріоритети, формувались у складний для України час. Відповідно до змін у політичній та соціально-економічній сферах держави діяльність вченого змінювала свої напрями. Проте, загалом основним пріоритетом залишалося служіння на благо українського народу та розвиток агрономічної науки і освіти.

Принцип історизму застосовували у поєднанні з принципами системності, об'єктивності, науковості, комплексності, всебічності та наступності. За допомогою принципу об'єктивності розкрито історичні закономірності суспільного розвитку, його зумовленості, насамперед, соціальними та економічними чинниками. Об'єктивність надає знання про зміст історичного процесу, що відбувається незалежно від бажання окремого суб'єкта, свідомості, мрій, теорій тих чи інших осіб, що забезпечується завдяки принципу історичного детермінізму. Принцип об'єктивності потребував неупередженості та незалежності оцінювання явищ від суспільно-політичних умов. За його допомогою відображено дійсні процеси, що відбувались у період дослідження. Його застосовували з метою дотримання основних критеріїв до джерел та їх критичного аналізу. Значна кількість первинної інформації, визначення її достовірності, побудова історичної дійсності вимагали знання теоретико-методологічних основ історії науки.

Так, аналізуючи діяльність вченого у період дореволюційних подій 1917 р. та у 1918 р., варто зазначити, що С.Ф. Веселовський був прибічником української свободи. Він палко відстоював інтереси України ще за часів

студентства у Київському політехнічному інституті, будучи очільником Української громади, членом Гуртка натуралістів та Агрономічного гуртка, про що свідчать видання того часу. За часів Центральної Ради в Україні працював у ній писарем, заступником голови, членом Малої Ради. Після встановлення радянської влади він займався дослідженням вітчизняних сільськогосподарських проблем економічного спрямування у контексті розвитку світового сільського господарства, а також вирішенням проблем у межах Сільськогосподарського наукового комітету України і інших наукових об'єднань. Науково-організаційна та освітня діяльність вченого як ректора та голови Організаційної ради Київського політехнічного інституту, завідувача кафедри сільськогосподарської економіки та статистики Київського сільськогосподарського інституту, викладача та декана зоотехнічного факультету Київського зоотехнічно-ветеринарного інституту полягала в активній і принциповій життєвій позиції на благо України.

Поєднання принципів системності та комплексності сприяло ґрунтовному дослідженню окремих явищ, а також їх цілісному висвітленню. Використання системного підходу зумовлювало формування цілісного уявлення про науково-організаційну та освітню діяльність професора С.Ф. Веселовського. Принцип всебічності сприяв аналізуванню взаємопов'язаних явищ, процесів та подій, що забезпечило повноту їх дослідження. Завдяки йому створювалась система знань з відображенням об'єктивних результатів їх реальної дійсності. Застосовували методологічні принципи, які забезпечували системний напрям дослідження. Зокрема, принцип цілісності сприяв розподілу об'єкту дослідження на окремі частини, складені в єдине ціле. Принцип ієрархічності забезпечив дослідження залежності систем нижчого рівня від систем вищого. Принцип структурованості зумовив встановлення взаємозв'язків між частинами цілого та їх внутрішню будову. Це сприяло комплексному дослідженню діяльності професора С.Ф. Веселовського, як вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні.

Порівняльно-історичний метод, який застосовували у дослідженні, включив аналіз різних стадій розвитку явища та сприяв виявленню тих рис, яких воно

набуло або втратило у процесі розвитку, визначенню характеру і напрямів його розвитку. Цей метод застосовували, зокрема, при аналізі динаміки суспільних та наукових поглядів професора С.Ф. Веселовського за політичних і соціально-економічних змін, що відбувалися у країні. Адже С.Ф. Веселовський упродовж свого життя мав дещо різні політичні погляди, зокрема належав до УСДРП або був безпартійним.

Історико-системний метод орієнтований на розкриття цілісної картини об'єкта дослідження: певної системи, компоненти якої взаємодіяли між собою, складаючи нову сукупність знань, зокрема про творчість С.Ф. Веселовського, наукові погляди та біографію. Метод персоналізації сприяв оцінюванню особистої ролі С.Ф. Веселовського у науковому, освітньому та суспільно-політичному житті України. На основі контент-аналізу здійснено тематичний, за видами та роками, розподіл 39 наукових та науково-популярних праць вченого, опублікованих упродовж 1913–1926 рр.

Ефективним для аналізування матеріалів дослідження було використання методу періодизації. Його застосування сприяло ґрунтовному співставленню науково-організаційної та освітньої діяльності вченого у цілому та окремих періодів. Детальне аналізування предмету дослідження сприяло якісному розгляду динаміки змін його наукових здобутків на різних історичних етапах. Метод джерелознавчого й архівознавчого аналізу та аналітико-синтетичний метод використовували у дослідженні при нагромадженні та осмисленні певних фактів за різними аспектами проблеми дослідження. На їх основі виділено основні аспекти процесу, обґрунтовано їх взаємодію, визначено вирішальну роль наукових напрацювань вченого.

Для пошуку і систематизації первинної інформації використано бібліографічний, архівознавчий та джерелознавчий аналіз. Зокрема, архівознавчий та джерелознавчий аналіз застосовували у дослідженні при нагромадженні відповідних фактів про діяльність науковця; бібліографічний метод – для виявлення бібліографічного опису наукових праць та опублікованих джерел щодо життя і діяльності вченого. Статистичний метод використовували для визначення

кількісного та якісного складу наукових праць вченого у різні роки його життя тощо.

При застосуванні історичного аналізу використовували загальнонаукові методи – логічний, аналітично-синтетичний, класифікації. Логічний метод зумовлював чітке визначення змісту дисертаційної роботи та внутрішньої структури її розділів і підрозділів, а також обґрунтованість висновків. Встановленню необхідної ефективності дослідження сприяв аналіз проблеми на основі фактів, синтезу їх суспільних рис і характеристик. З метою становлення інформаційного суспільства, основним інтелектуальним продуктом якого є документи, використовували інформаційне аналізування. Інформаційна діяльність є невід’ємною складовою творчого процесу, одним із обов’язкових елементів наукового дослідження, засобом досягнення його мети і вирішення задач, забезпечення достовірності наукових результатів.

Отже, сукупність вищезазначених методів, критично-об’єктивний аналіз та синтез різнопланових джерел забезпечили повне та ґрунтовне опрацювання архівних матеріалів, дослідження життя і науково-організаційної та освітньої діяльності особистості С.Ф. Веселовського. Врахувати зовнішні та внутрішні чинники, що сприяли розвитку його наукових поглядів, визначити особистий внесок, вплив на певні події, а також відтворити цілісну картину історичної ситуації, яка визначала поведінку, світогляд, життєві пріоритети та професійну діяльність вченого.

Висновки до розділу 1

Аналіз історіографії теми дослідження засвідчив, що проблема діяльності професора С.Ф. Веселовського, як вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ століття не була предметом окремого дослідження. Виявлено відсутність спеціальних історичних напрацювань з комплексним висвітленням цієї теми дослідження.

У дисертаційній роботі в порівняльно-історичному аспекті проаналізовано наукову літературу, яку можна умовно поділити на три основні історіографічні періоди: *дореволюційний* (1908–1916 рр.), *радянський* (1917–1990 рр.), *сучасний*

(1991 – дотепер). У всіх періодах диференційовано групи за предметно-тематичним принципом. Це, передусім, наукові узагальнюючі праці, що відтворили стан та розвиток аграрно-економічної науки у період дослідження; організацію та функціонування галузевих закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та громадських товариств, з якими була пов'язана діяльність вченого; відомості про життєвий та творчий шлях С.Ф. Веселовського. Аналіз літератури засвідчив, що в усіх трьох періодах нечисленні праці про життя та діяльність ученого фрагментарно й недостатньо комплексно розкривають його діяльність. У більшості з них його наукова робота відображена схематично, відсутні відомості щодо окремих періодів його життя. Таким чином, на сьогодні відсутні узагальнюючі комплексні праці, в яких глибоко та ґрунтовно відтворено життєвий і творчий шлях С.Ф. Веселовського, що забезпечує актуальність дослідження.

Дослідження ґрунтується на джерельній базі, яка включає опубліковані і неопубліковані документи Центральних державних архівів України – ЦДАВО України, ЦДАГО України; Державних архівів м. Києва, Київської та Харківської областей; Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Всього використано 28 справ 17 описів 12 фондів 6 архівних установ України, у тому числі впроваджено до наукового обігу 44 раніше не відомих архівних документи, а також низку маловідомих матеріалів періодичних видань. Вони сприяли формулюванню висновків і об'єктивному оцінюванню творчого внеску С.Ф. Веселовського у розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні у першій третині ХХ ст.

Об'єктивне відтворення творчих здобутків вченого ґрунтується на формуванні повноцінної методологічної бази дослідження. Основними у дослідженні є принцип об'єктивності, історизму, взаємозв'язку історичного та логічного, функціональний, системний тощо. Їх застосування забезпечило пошук належних підходів: системного, структурно-функціонального, а також методів: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, періодизації,

персоніфікації. Використано загальнонаукові: аналітично-синтетичний, системний, логічний методи та джерелознавчий і архівознавчий аналіз.

РОЗДІЛ 2

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ

С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО

2.1. Вітчизняна сільськогосподарська наука останньої чверті XIX – першої третини XX ст.

Особливе місце при розробленні стратегії економічного розвитку України займає дослідження вітчизняного історичного досвіду соціально-економічного реформування в умовах кризи, що залишається ще недостатньо вивченим. Зважаючи на це, актуальності набувають історичні дослідження функціонування економіки останньої чверті XIX – першої третини XX ст., у тому числі й у аграрній галузі. За цей період Російська імперія, досягла значних успіхів в економічному зростанні. Економічні перетворення у цей час відбувалися у різних сферах народного господарства країни, особливо у важливій складовій її економіки – сільському господарстві. Воно суттєво впливало на розвиток інших галузей та макроекономічну стабільність країни. Ця галузь відіграла та продовжує відігравати важливу роль у формуванні темпів її економічного зростання. У всі часи аграрні виробники забезпечували продовольчу безпеку країни та здійснювали значний внесок до експортних товаропотоків. З метою збільшення продуктивності рослинництва і тваринництва, у цей період великого значення набуло наукове обґрунтування сільськогосподарської діяльності на основі результатів колективних дослідів.

Після скасування кріпацтва у 1861 р., актуалізувалась потреба отримання сталих врожаїв. Це відбувалось на основі виконання колективних дослідів з розширенням сільськогосподарських працівників, які формували продовольчу безпеку та виробляли продукцію на експорт відповідно до власних можливостей і отриманого досвіду. Про його місце і роль в житті хліборобів висловився вітчизняний вчений-агроном, професор І.О. Стебут (1833–1923), що сільськогосподарський досвід має давнє коріння як саме землеробство, однак цей

досвід нав'язувався землеробу поза його волі, хоча не менше слугував для набуття спостережливості та вказівок до подальших дій [174]. В останній чверті XIX ст. колективні дослідження розширились переважно за рахунок зацікавлених особистостей. На думку одного з ініціаторів зародження і становлення галузевого дослідництва на українських землях Б.К. Єнкена (1873–1943), вітчизняні галузеві наукові установи за своєю ідеєю і наповненням були продуктом національної творчості [102, с. 1]. Інший вітчизняний вчений А.А. Вербін виділяв самобутній шлях розвитку аграрного експериментаторства через оригінальну постановку при вирішенні важливих теоретико-практичних завдань [32, с. 2].

Низку колективних дослідів на науковій основі у 1842–1843 рр. здійснено членом Імператорського Вільного економічного товариства В.Я. Швиттау [178, с. 213]. Упродовж 1867–1869 рр. професором Д.І. Менделєєвим у Московській, Петербурзькій, Смоленській губерніях досліджено внесення мінеральних, органічних добрив, меліорантів та їх комбінацій за єдиною програмою [130]. У 1872 р. П.А. Кочубеєм організовано сільськогосподарську дослідно-навчальну ферму з дослідним полем, селекційною станцією і трьома лісовими розсадниками у Згурівському маєтку Прилуцького повіту Полтавської губернії [33]. У 1878 р. князем В.О. Кудашевим на створеному Кир'яківському дослідному полі Кременчуцького повіту Полтавської губернії доведено переваги раннього пару для зберігання вологи [36]. Представники тогочасної еліти розуміли, що важливо не лише теоретично надавати сільськогосподарські знання, а й перевіряти їх на практиці.

У 1881 р. завдяки професору агрономії Імператорського Харківського університету А.Є. Зайкевичу на замовлення Харківського товариства сільськогосподарства створено мережу дослідних полів у приватних маєтках Південно-Західної частини Російської імперії з метою відпрацювання елементів агротехніки вирощування цукрових буряків. Першим з 37 таких дослідних полів стало Тростянецьке дослідне поле в маєтку Л.Е. Кеніга Охтирського повіту Харківської губернії [40; 125]. У 1884 р. засновано першу постійно діючу казенну дослідну установу – Полтавське дослідне поле, де вперше з опрацюванням програми і

методики систематизовано дослідження агротехнічних заходів польовим методом. Справу А.Є. Зайкевича продовжив та підняв на високий науковий рівень С.Л. Франкфурт (1866–1954), створивши у 1901 р. мережу дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків за сприяння Південноросійського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості. У 15-ти маєтках шести губерній Південно-Західної частини Російської імперії за єдиною програмою здебільшого із цукровими буряками здійснили низку здобутків світового рівня. Особливо щодо остаточного ствердження у світовій науковій практиці культури вирощування зернових та цукрових буряків у сівозмінах [48, с. 87].

Подальшому розвитку галузевого дослідництва сприяло на початку ХХ ст. офіційне затвердження показових господарств і ділянок у переліку сільськогосподарських дослідних установ країни відповідно до затвердженого 22 липня 1901 р. Миколою II «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» [191]. Після Наради 1908 р. до них додалися колективні досліді. У 1912 р. після прийняття «Закону про деякі заходи з облаштування і утримання сільськогосподарських дослідних станцій» з бюджету почали фінансувати всі форми теоретичного і практичного галузевого дослідництва.

Серед найвагоміших у науковому відношенні колективних дослідів дореволюційного періоду можна виокремити організоване у 1910 р. Київським губернським земством випробування дії мінеральних добрив на врожай озимої пшениці на чолі з О.М. Засухіним (1884–1922). На основі результатів досліджень доведено позитивну дію фосфорних і калійних добрив на найпоширеніших ґрунтах регіону, у тому числі й урожайність і якість озимої пшениці, виявлено залежність вмісту фосфорної кислоти від відсотка гумусу [108]. Заслуговує на увагу здійснення у 1908 р. колективних дослідів з кукурудзою у Катеринославській губернії під керівництвом В.В. Таланова (1871–1936) тощо.

Для розвитку сільськогосподарських досліджень на науковій основі з метою запозичення позитивного досвіду важливим є використання наукових здобутків вчених-агрономів минулого, що займалися вирішенням економічних проблем

сільськогосподарської галузі. Так, сучасні дослідники історії аграрної науки надають значної ролі встановленню наукової спадщини когорти відомих вітчизняних вчених, що вирішували аграрно-економічні проблеми. Зокрема, одного з фундаторів суспільної агрономії, аграрного економіста та організатора галузевого науково-освітнього процесу В.Г. Бажаєва (1865–1916). Приділено увагу вченому-економісту, теоретику і практику реформування у другій половині XIX ст., міністру фінансів і голові Комітету Міністрів Російської імперії, академіку М.Х. Бунге (1823–1895). Велике значення має встановлення здобутків вченого-економіста, організатора сільськогосподарської науки і освіти, громадського та державотворчого діяча, професора С.Ф. Веселовського (1880–?).

Вченими встановлено, що В.Г. Бажаєв з'ясував процес розвитку травосіяння у дореформений період та після реформи 1861 р. і проявив себе талановитим агрономом-організатором та дослідником-економістом. На основі наукового підходу він обстежив повіти Московської губернії, починаючи з Волоколамського. Ним встановлено співвідношення між орними і кормовими угіддями, запроваджено схему покращання селянського господарювання нечорноземної смуги. На основі практичного застосування травосіяння у полях, розроблено теоретико-методологічну основу агрономічної роботи у районі загалом. Таким чином, завдяки дослідженню В.Г. Бажаєва, польове травосіяння стало ефективним агрономічним заходом боротьби з посухою для зростання продуктивності полів [240].

Разом з тим, аналізуючи розвиток аграрно-економічної науки провідних країн світу, можна зробити висновок, що упродовж останньої чверті XIX ст. відбувалися кризові явища, яка проявилася з різною інтенсивністю. Проте мали однакові прояви – низькі темпи економічного зростання, стрімке зниження рівня закупівельних цін та масове зубожіння населення. Безперечно погіршення стану світової економіки значно впливало на економічний спад Російської імперії у період дослідження.

У Російській імперії тривала Довга депресія, яка проявилася трьома окремими рецесіями (1874–1877, 1881–1886, 1890–1892 рр.). Між ними економіка

намагалася відновлюватись. До 1882 р. криза перевиробництва охопила провідні галузі, і скорочення виробництва продовжувалося до 1887 р. Значно скоротилося виплавлення сталі, знизилась ціна на кам'яне вугілля, чавун, бавовну, цукор. Загострилися протиріччя в розвитку промислового капіталізму, ускладненого кріпосницькими пережитками, недостатністю внутрішнього нагромадження капіталу, звуженням ринку, що невпинно прогресували. Промислова криза була ускладнена зниженням урожайності у 1882, 1885 рр., а також світовою аграрною кризою, яка призвела до зниження попиту на промислові товари [163, с. 492].

Через аграрну кризу в усіх частинах Російської імперії знизилась закупівельні ціни на зерно, відбулося значне нагромадження нереалізованих запасів зерна, скорочення посівних площ, розорення багатьох поміщицьких та селянських господарств. Криза супроводжувалася масовим безробіттям та зниженням споживання сільськогосподарської продукції, відтермінуючи перехід до пришвидшення промислового виробництва [297, с. 127–140]. Економічна криза зазнала поглиблення за рахунок зовнішньополітичного стану Російської імперії та спаду вексельного курсу карбованця на європейських біржах [85, с. 40].

Третя рецесія, яка розпочалася у Російській імперії у 1890 р., мала свої особливості. Це була циклічна криза періоду переходу від вільної конкуренції до монополістичного капіталізму. Вона перекликаласть з довготривалою аграрною кризою останньої чверті XIX ст. Зазначені чинники спричинили серйозний відбиток на її перебігу, назріванні та розширенні. Вона була слабшою і коротшою за минулі циклічні кризи та поширювалася у менш важких формах, ніж у Західній Європі та США. Проте, як звичайна криза вона стала негативним чинником зубожіння робітників – роки кризи і депресії були періодом поширення страйкового руху робітників. Отже, Російська імперія в останній чверті XIX ст. пережила дві світові промислові та світову аграрну кризу, яка тривала більше двох десятиліть [104, с. 1].

Розвиток економіки, яка супроводжувався структурними кризами, породжував потребу в координації процесів, застосуванні антикризових заходів з боку держави. На перший план мала вийти держава як інститут, здатний частково взяти на себе тягар проблем щодо впорядкування процесів в економіці та забезпечити її стабільний розвиток. Назріла необхідність вироблення нових програм реформ, спрямованих на покращання економічної та політичної ситуації у країні. Проте, ніхто з державних урядовців не міг запропонувати вдалих нововведень.

Ситуація покращилась з приходом у 1880 р. до Міністерства фінансів на посаду першого заступника Міністра фінансів відомого вченого, економіста М.Х. Бунге. Він ініціював та організував заходи щодо впорядкування грошового обігу, започаткував робітниче законодавство, запропонував та долучився до реорганізації системи зовнішньої торгівлі, всіляко сприяв селянській реформі щодо відміни кріпосного права. У процесі реформування значне місце відводилося українським землям, як найбільшому експортеру зерна для Російської імперії через порти м. Одеса та м. Бердянськ. У зв'язку з цим особлива увага можновладців приділялася розвитку залізниць у країні. Розширювалась індустрія, а іноземні інвестиції подвоїли видобуток вугілля на Донбасі та розвинули залізорудну промисловість Криворіжжя [2].

Таким чином, в останній чверті XIX ст. для забезпечення Російської імперії збільшувалась роль українських земель за багатьма галузями економіки, у тому числі й сільського господарства. Проте, у суспільстві виникли великі сподівання на покращання соціального життя.

У вересні 1880 р. М.Х. Бунге за дорученням Олександра II підготував програмну записку про завдання економічної політики. Основну увагу в ній було зосереджено на фінансовому стані країни, зокрема вказано на основні чинники післявоєнної фінансової кризи – зростання бюджетних дефіцитів та державного боргу, інфляцію і падіння рівня карбованця, а також запропоновано заходи для подолання вказаних проблем [260, с. 115, 118]. Важливого значення надавали сприянню держави розвитку народного господарства, у тому числі

удосконаленню правових засад розширення ринкових відносин, подоланню бюджетного дефіциту на основі скорочення державних витрат на утримання армії та чиновництва [94].

З цією метою М.Х. Бунге став дієвим реформатором економічної політики як добросовісний учений, який блискуче був обізнаний з економічною наукою, економічною та фінансовою політикою Заходу [173, с. 260]. Під його керівництвом здійснено економічні перетворення, спрямовані на остаточний розрив Російської імперії з феодальним минулим, поступальний розвиток суспільства шляхом створення ринково-підприємницького середовища та глибокого соціального реформування. Саме на цьому шляху, країна залучилась до когорти цивілізованих, економічно розвинених держав, оскільки реформувалось економічне середовище, створювались конкурентоспроможні умови, розвивались відносини власності, підприємництва тощо [89, с. 13]. Отже, основними напрямками реформувань М.Х. Бунге в останній чверті XIX ст. у різних сферах діяльності виявилися відповідні кроки, зокрема у переформатуванні аграрних відносин [142, с. 520; 278, с. 74], реформуванні податкової системи [95, с. 250; 139, с. 102; 260, с. 129, 149], фінансової сфери [187, с. 140; 260, с. 150; 281, с. 89], грошової системи [53, с. 35, 151; 260, с. 204; 281, с. 90], митної [260, с. 16] та соціальної політики [123, с. 6; 139, с. 105].

Отже, проекти реформування та економічні перетворення у країні у той час багато в чому перекликаються із загальним спрямуванням та змістом сучасних економічних трансформаційних перетворень в Україні.

Можна відмітити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. у різних районах Російської імперії відбувався економічний розвиток. Зокрема на українських землях поширювалась індустріалізація, відбувалися позитивні зміни у сільському господарстві та здійснювалась столипінська аграрна реформа [86, с. 859].

Так, у 1860-х – 1880-х роках на східній частині українських земель завершився промисловий переворот. Відбувалося повсюдне застосування у виробництві парових двигунів, систем машин, механізмів та верстатів, а кам'яне вугілля стало основним промисловим паливом. У виробництві активно

застосовувалися досягнення науки і техніки. Російські промисловці ставали власниками заводів – Брянського біля Катеринослава (нині Дніпро) і Дружківського та Донецько-Юріївського на Донбасі. Збудували Харківський та Луганський паровозобудівні заводи. Процес монополізації став активним на початку ХХ ст. Внаслідок економічної кризи упродовж 1900–1903 рр. збанкрутіли сотні дрібних і слабких підприємств і виникла низка великих монополістичних об'єднань – «Продамет», «Продвагон», «Продвугілля» та ін. Монополії проникли у всі сфери господарства. Напередодні першої світової війни на українських землях не було жодної важливої галузі промисловості, в якій виробництво не було монополізоване. Отже, ставши на шлях індустріалізації, країна зробила значний поступ вперед у своєму розвитку. Вона стала одним із найрозвиненіших районів Російської імперії у промисловому відношенні. Тут склалися великі промислові центри загальноімперського значення – Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни та Південно-Західний цукробуряковий район. Однак докорінних змін в економіці не відбулося. У Галичині упродовж 1905–1906 рр. виникло понад 50 акціонерних компаній з видобутку нафти, найбільшими з яких були «Галицько-Карпатське товариство», «Східниця», «Галичина» [151].

Незважаючи на надзвичайно високі темпи індустріалізації, завершити її до початку Першої світової війни (1914 р.), не вдалося. Українські землі, як і Російська імперія у цілому, залишалися аграрно-індустріальними. У сільському господарстві у цей період теж відбувалися позитивні зрушення. Невирішеність аграрного питання стало чинником не затихаючої боротьби у післяреформеному селі як у Російській імперії, так і на українських землях. Особливо це проявилось в умовах першої російської революції 1905–1907 рр. Царський уряд намагався стабілізувати становище у країні шляхом перебудови земельно-аграрних відносин. У квітні 1906 р. головою Ради Міністрів і водночас Міністром внутрішніх справ Російської імперії призначили відомого російського державного діяча, видатного реформатора П.А. Столипіна (1862–1911). Він прагнув змінити Російську імперію шляхом економічних і соціальних реформ, активно боровся з

національно-визвольним рухом. Будучи російським націоналістом, вів боротьбу з національними автономіями. Одним з положень реформи передбачалось надання кредитної допомоги селянам через Селянський земельний банк, який забезпечував селян вигідними кредитами для купівлі землі, реманенту тощо. Упродовж 1906–1916 рр. банк продав українським селянам 596,4 тис. десятин переважно поміщицької землі.

Отже, з початком ХХ ст. економічне становище селян покращувалось. Напередодні революційних подій у лютому 1917 р. селянам належало майже 65% землі [143]. Хоча до 1917 р. майже всі українські землі були під владою Російської імперії, лише західноукраїнські – Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття належали Австрійсько-Угорській імперії. У цілому століпінська аграрна реформа була ефективною на українських землях. Вона прискорила перехід українського села на індустріальну основу, створила сприятливі умови для розвитку приватного селянського землеволодіння.

Перша світова війна спричинила руйнівний вплив на економіку країни. Припинилася зовнішня торгівля, заводи і фабрики збільшували воєнні замовлення. Металургійна та кам'яновугільна промисловості країни занепадали. Зменшувався випуск продукції хімічної, харчової, текстильної та інших галузей. Зазнало розрухи сільське господарство. Інфляція і зростання державної заборгованості зробило ще тяжчим становище населення.

Сільське господарство у складний і суперечливий етап економіки країни знаходилося у важкому становищі через низку політичних подій. Так, упродовж 1917–1921 рр. відбулася українська революція. Березень 1917 р. ознаменувався організацією Центральної Ради з метою створення автономії у складі Російської імперії. З цією метою мали вирішити коло завдань, до яких увійшли: аграрні проблеми; скасування приватної власності на монастирські, кабінетні та церковні землі; перехід значної частини земель до селян тощо. Новий етап української революції був пов'язаний з правлінням гетьмана П. Скоропадського упродовж 29 квітня – 14 грудня 1918 р. Він намагався відновити правопорядок та ліквідувати соціальні експерименти Центральної Ради, насамперед, в економіці;

виступив за відновлення приватної власності, свободу підприємництва; збільшення кількості землевласників за рахунок виділення селянам державних, удільних та викуплених у великих приватних власників земель та багато інших.

Наприкінці 1918 р. відбулася зміна влади Директорією (14 грудня 1918 р. – 10 листопада 1920 р.), але її економічний курс не відзначився послідовністю, особливо на початку діяльності. Зокрема, нова влада оголосила виконання низки напрямів: ліквідації нетрудових господарств на селі та монастирського, церковного, казенного землеволодіння; встановлення в Україні національного варіанту радянської влади, тобто передачі влади Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції; важливості аграрних проблем. Законодавча влада належала Трудовому Конгресові. Внаслідок такої політики Директорія залишилася без підтримки переважної більшості спеціалістів. У листопаді 1918 р., після повалення влади Австро-Угорської монархії та з проголошенням Західноукраїнської Народної Республіки відбулися деякі зміни в аграрному житті країни. Законодавчим органом – Українською Центральною Радою з метою вирішення аграрних проблем створили Генеральний Секретаріат із земельних справ. Серед низки нагальних дій було здійснення аграрної реформи, яка полягала у збереженні приватної власності на землю. Конфіскації підлягали державні землі; землі, що належали членам пануючої династії; двірські та церковні землі; землі, набуті з метою спекуляції, а також ті, які перевищували дозволenu норму площі. Навесні 1919 р. на території УСРР було впроваджено жорстку економічну політику, що полягала в націоналізації землі, промислових підприємств, торгівлі; примусовій трудовій мобілізації; ліквідації товарно-грошових відносин; централізованому розподілі продуктів та товарів; контролюванні фінансового господарства фінансовими органами Росії.

Після проголошення радянської влади у м. Харків більшовики відправляли до центральної Росії ешелони з хлібом. Це супроводжувалося насиллям над селянами, терором над українським селом. Створилися комітети незалежних селян, як опора більшовиків на селі. Вони діяли проти основної частини селянства і підривали матеріальну базу заможних селян. Значна частина селянства зовсім

припинила виробництво. У результаті дефіциту продуктів і посухи настав голод 1921–1923 рр., який, за приблизними оцінками, коштував Україні 1,5–2,0 млн. жертв. Згодом після повного провалу такої політики, уряд визнав за доцільне впровадження нової економічної політики – непу. Основними його складовими були: відновлення торгівлі та товарно-грошових відносин; дозвіл приватної торгівлі; впровадження стійкої грошової одиниці, надання їй конвертованості; денационалізація середніх та дрібних підприємств, повернення їх старим власникам; впровадження господарського розрахунку на підприємствах, як право продажу надпланової продукції; дозвіл іноземних концесій та ін. Контроль за важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею залишилося за урядом.

Певна система заходів передбачалася у сільському господарстві. Серед них основною була заміна продрозверстки, що діяла у 1918–1920 рр. і полягала у примусовій заготівлі сільськогосподарських продуктів і зобов'язувала селян здавати державі надлишки хліба та інших продуктів [204]. Продподаток, який запровадили у 1921 р., на відміну від продрозверстки встановлювався у вигляді 20% відрахування від виробленої продукції [140]. Розмір податку визначався напередодні посівної і був у два рази меншим, ніж розмір продрозверстки.

Враховуючи зміни у всіх сферах економіки народного господарства, нова економічна політика сприяла розширенню кооперативного руху, який сформував єдину систему кооперації – споживчої, сільськогосподарської, кредитної, виробничої. Україна залишалася аграрно-індустріальною країною, хоча її економіка вимагала технічної і технологічної модернізації. У 1928 р. розроблено проект економічних перетворень, як початок процесу індустріалізації та колективізації. Було опрацьовано стратегію прискореного розвитку важкої промисловості, основними етапами якого стали п'ятирічки. Серед низки основних джерел індустріалізації, таких як націоналізація промисловості, збільшення прямих і непрямих податків, використання трудового ентузіазму працівників та примусової праці політв'язнів, конфіскація церковного і монастирського майна та прибутки від зовнішньої торгівлі була і колективізація сільського

господарства. Проте, було збудовано тисячі нових заводів, що упродовж десятиліття вивело Україну на новий рівень великих індустріальних країн Європи. Промисловий потенціал УРСР у 1940 р. у сім разів перевищував показник за 1913 р.

Одним із основних джерел індустріалізації промисловості повинно було стати село. З цією метою шляхом насильства усуспільнювали не тільки засоби виробництва, а й продуктивну худобу, птицю, реманент. Активно виступали проти заможних селян, що використовували найману працю, селян-одноосібників. Застосовували політику відкритого терору: розстріли, ув'язнення, виселення у віддалені райони. Проте селяни відмовлялися переходити у колгоспи або переходили примусово. Вони продавали або забивали худобу, ховали чи псували реманент та інше майно, яке підлягло колективізації. З 1928 по 1932 рр. було винищено майже половину поголів'я великої рогатої худоби селян. Поширювались відкриті селянські протести, які часто переростали у збройні повстання. Події набували загрозливих масштабів. Наприкінці 1932 р. в УСРР колективізували майже 70% селянських господарств, яким належали 80% посівних площ країни. Так, на початку 1930-х років основна мета уряду полягала в індустріалізації країни за рахунок закупівлі за кордоном промислового устаткування. Кошти отримували від експорту зерна. Світові ціни на зерно різко знизились, однак експорт вітчизняного зерна зростав. У багатьох колгоспах зерновий фонд разом із насіннєвим було забрано. У багатьох районах УСРР селяни голодували, а окремі колгоспи розпадалися. Розпочався Голодомор 1932–1933 рр., в якому в Україні загинуло 9 млн. осіб [296, с. 274].

Після розпаду Австро-Угорської імперії і поразки національно-визвольної боротьби, західноукраїнські землі були розділені між Польщею, Румунією і Чехословаччиною, які значно відставали від промислово розвинених країн Європи. Західноукраїнський регіон залишався аграрно-сировинним додатком, ринком збуту, джерелом сировини і дешевої робочої сили іноземних країн. Наприклад, продуктивні сили Галичини розвивалися залежно від зацікавленості польської економіки: 85% підприємств були дрібними, понад 80%

займалися сільськогосподарським виробництвом. На Західноукраїнських землях створювали економічну самооборону проти іноземної експлуатації. Було організовано широку мережу споживчих, закупівельно-збутових, кредитних, виробничих кооперативів. Очолював українську кооперацію Ревізійний союз українських кооператорів. Існували закупівельно-збутові, селянські, кредитні кооперативи. Селянські кооперативи налагоджували експорт окремих видів продуктів за кордон. Виробничі кооператори займалися переробкою сільськогосподарської та іншої продукції. Успішно працювала молочарська кооперація, яка вийшла на європейський ринок.

На Буковині та деяких повітах Бессарабії було відстале становище. Буковинська та Закарпатська промисловість залишалися напівкустарними і повільно розвивалися. В умовах іноземного панування гальмувався розвиток сільського господарства. Аграрні реформи не задовольняли потреб українського села. Економіка була кризовою, мали місце еміграція за кордон та масовий селянський рух [296, с. 275].

Отже, можна стверджувати, що в останній чверті XIX – першій третині XX ст. стрімко поширювалось галузеве дослідництво, яке забезпечувало розвиток сільського господарства на науковій основі та результатами власної діяльності підвищувало його рівень. Набула розвитку аграрно-економічна наука. З'явилися імена талановитих вітчизняних вчених-аграріїв та практиків, які сприяли розвитку аграрно-економічної науки на українських землях, серед яких В.Г. Бажаєв, М.Х. Бунге, С.Ф. Веселовський, Б.К. Єнкен, А.Є. Зайкевич, О.М. Засухін, П.А. Кочубей, В.О. Кудашев, О.І. Стебут, В.В. Таланов, С.Л. Франкфурт, В.Я. Швиттау та інші.

2.2. Формування наукового світогляду вченого

Перша третина XX ст. займає окреме місце у процесі розбудови української держави та розвитку аграрно-економічної науки. До моменту остаточного встановлення радянської влади великий прошарок української інтелігенції, що

сформувався на національній ідеї, створив фундамент сучасної науки в Україні. У ті часи були відкриті перші вітчизняні галузеві заклади вищої освіти та науково-дослідні установи, видані підручники, які створили підґрунтя української наукової термінології тощо. Саме енергійні та цілеспрямовані особистості сприяли цим процесам.

Безпосереднє відношення до таких рушійних процесів мав С.Ф. Веселовський. Аспекти життя вченого-економіста, організатора сільськогосподарської науки і освіти, громадського та суспільного діяча не були розглянуті. Саме нині, привернув увагу дослідників історії аграрної науки його творчий доробок. На жаль, не всі його наукові праці знайдено, а більшість матеріалів про життя і наукову спадщину не збереглися. Досі немає достовірних даних про його життя в еміграції, а також дату смерті.

Народився Веселовський Сергій Феофанович 17 січня 1880 р. у сім'ї священика, українець. Родина проживала у мальовничому с. Кузьмин Старокостянтинівського (Проскурівського) повіту Волинської (Подільської) губернії, що на Поділлі (нині – Красилівський район Хмельницької області), розташованому на березі р. Случ [229, с. 288] (додаток В).

Як вказував С.Ф. Веселовський у різних анкетах та протоколах допитів своє положення – різночинець. Така категорія чи стан людей у суспільстві, що відповідала категорії людей «різного чину і звання», до яких відносилися: міжстанова категорія населення у Російській імперії у XVIII – XIX ст.; вихідці з духівництва, купецтва, міщан, селянства, дрібного чиновництва і збіднілого дворянства, що здобули освіту і що відокремилися від свого колишнього соціального середовища [287, с. 221].

За свідченнями С.Ф. Веселовського, його батько був священиком до 1907 р. У той час Феофан Веселовський, як людина прогресивних поглядів, займався заснуванням перших споживчих товариств по селах Проскурівщини. Він не зміг встояти осторонь розвитку різнобічних процесів на рідній землі. Проскурів, як адміністративний центр, після прокладання залізниці у 1870 р., почав інтенсивно розвиватися. На початку XX ст. став найбільшим

торговим центром Подільської губернії з річним торговим оборотом 5,5 млн. крб. [103, с. 4]. Риси характеру, які не дозволяли не реагувати на зміни, що відбувалися на рідній землі, перейняв і його син.

Після закінчення школи, С.Ф. Веселовський вступив до Подільської духовної семінарії РПЦ МП, яку закінчив у 1900 р., про що свідчить атестат цього закладу від 20 червня 1900 р. за №770. Як підтверджують документи, для багатьох батьків, діти яких навчались у Подільській духовній семінарії, плата за навчання була досить велика (50–100 крб.) і не завжди посильна. Часто допомогу таким дітям надавали благодійні та громадські організації, а також приватні особи [161, с. 18]. Атестат про закінчення Подільської духовної семінарії став підставою для вступу до Імператорського Варшавського університету.

Як свідчить документ із родинного архіву праправнука професора С.Ф. Веселовського по материнській лінії Ю.Д. Кунєва – 8 жовтня 1907 р. у м. Києві йому було видане «Свідоцтво» №5348 (додаток Д), підписане ректором Імператорського університету Святого Володимира М.М. Цитовичем і секретарем із студентських справ. В Імператорському Варшавському університеті він слухав лекції на математичному відділенні фізико-математичного факультету упродовж 1900–1905 рр. У 1900/1901 і 1901/1902 навчальних роках – на першому, 1902/1903 і 1903/1904 – другому, у 1904/1905 третьому курсі. На складених іспитах наприкінці кожного курсу С.Ф. Веселовський отримав відповідні оцінки. Так, з першого на другий курс він був переведений, здобувши: «п'ять» – з «аналітичної геометрії» і «фізики»; «чотири» – з «аналізу», «загальної астрономії» і «хімії»; «три» – з «російської мови». З другого на третій курс перейшов, отримавши: «п'ять» – з «вищої алгебри» та «теорії чисел»; «чотири» – з «інтегрального числення», «прикладного диференційованого числення до геометрії», додаткового курсу з «фізики»; «три» – з «теоретичної механіки» і «сферичної астрономії».

Не завершивши навчання на третьому курсі Імператорського Варшавського університету, з березня 1906 р. С.Ф. Веселовський був прийнятий студентом на той же факультет і відділення Імператорського університету Святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Там він

навчався до 8 жовтня 1907 р. і звільнився із закладу вищої освіти відповідно до особистого прохання. Як студент Імператорського університету Святого Володимира у 1906/1907 навчальному році, він прослухав лекції з наступних предметів: «різницеве обчислення», «динаміка твердого тіла», «гідродинаміка», «варіаційне обчислення», «теорія відносності» і «практичні заняття з географії». Під час навчання у цьому вищому навчальному закладі С.Ф. Веселовський мав «зразкову» поведінку. Однак, не прослухавши повний курс університетського навчання, йому не було присуджено науковий ступінь або вчене звання, тому він не мав права і переваг, яких заслуговували особи, що його завершили [237]. Починаючи з 1906 р. і до кінця 1920-х років С.Ф. Веселовський мешкав у м. Києві, спочатку навчаючись у київських закладах вищої освіти, а потім там викладаючи і працюючи у науково-дослідних установах.

Вступивши до Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II (нині – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»), С.Ф. Веселовський продовжив своє навчання у столиці. Однак, занадто активне його суспільне-політичне життя, певною мірою, заважало планомірному, швидкому і відповідному навчанню. Так, він був членом кількох гуртків при КПІ, брав активну участь у студентському русі та у революційних виступах того часу, що не зовсім позитивно відображалось на його навчанні.

Як засвідчував вчений, його двічі судив окружний суд Царський у 1910, 1911 рр. за розміщення у літературно-науковому збірнику творів одного з французьких письменників кінця XIX – початку XX ст. – А. Франса, а також Л. Українки. У них вбачали порушення громадського спокою і протирелігійний зміст. У 1911 р. йому довелося в адміністративному порядку відбутися шестимісячне ув'язнення в Лук'янівській центральній каторжній тюрмі. Перед імперською війною він був одним із ініціаторів заснування на Шулявці біля заводу першого робітничого споживчого товариства «Життя» [82]. Після амністії 1913 р. повернувся до навчання і роботи у «Громаді» КПІ.

З'ясовано, що на формування фахового і наукового світогляду С.Ф. Веселовського значний вплив зробив відомий вчений у галузі суспільної агрономії та вітчизняної сільськогосподарської економіки кінця XIX – початку XX ст. – професор В.Г. Бажаєв. Його наукова спадщина вирішує актуальні проблеми сільськогосподарської економії, політичної економіки, економічної статистики та географії, сільськогосподарської оренди. Працюючи останні понад дванадцять років свого життя у Київському політехнічному інституті імператора Олександра II, він виявився справжнім учителем для студента-економіста С.Ф. Веселовського, якого цікавив розвиток економічних перетворень у країні. Згодом, саме С.Ф. Веселовський визначив і упорядкував наукову спадщину свого вчителя у кількості 63 наукових праць [239, с. 4] Ще у 1903 р. В.Г. Бажаєв прийняв пропозицію Ради КПІ очолити кафедру сільськогосподарської економії і сільськогосподарської статистики на сільськогосподарському відділенні. Виявилось, що викладацька робота і система організації вищої агрономічної освіти з самого початку творчого життя були важливими для В.Г. Бажаєва. У м. Києві вчений проявив себе як видатний педагог та організатор освітнього процесу, один із фундаторів не тільки київської, але й української школи економістів-аграріїв. У цьому ж році згідно з рішенням Ради і згодою Міністерства торгівлі та промисловості, його призначають деканом сільськогосподарського відділення КПІ.

Серед ініціатив декана В.Г. Бажаєва – відкриття 10 листопада 1903 р. Агрономічного гуртка при КПІ, членом правління якого він був до самої смерті. Неодноразово виступав перед гуртківцями з доповідями. Згодом багато слухачів стали видатними вченими і організаторами вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу. Зокрема, А.М. Венгеровський, С.Й. Воробйов, О.М. Засухін, В.В. Колкунов, С.М. Кулжинський, М.М. Кулешов, Ф.І. Левченко, А.Г. Терниченко, П.О. Широких, О.А. Яната та інші. Серед плеяди видатних вчених є й ім'я С.Ф. Веселовського [239].

Під час навчання С.Ф. Веселовського у КПІ велике зацікавлення у фаховому середовищі мав «Курс сільськогосподарської економіки», який викладав

професор В.Г. Бажаєв. У 1904 р. у м. Києві побачило світ перше видання «Курсу...», а у 1913 р. – друге. Вчений працював і над третім доповненим виданням, для якого збирав матеріал не тільки у країні, а й за кордоном. Останній варіант видання «Курсу...» суттєво відрізнявся від подібних світових видань, де основну увагу приділено організації господарства. У свою чергу, професор В.Г. Бажаєв зосереджувався на народногосподарському підході при розгляді особливостей організації селянського господарства. Цей підхід він застосував для класифікації систем землеробства, що будувалися на співвідношенні та характері господарських угідь [239].

Не менше знаковим явищем для вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу у 1912 р. стало видання професора В.Г. Бажаєва «Курс сільськогосподарської статистики», надрукованого КПІ як курс лекцій для студентів агрономічних спеціальностей. Його друге видання побачило світ у 1914 р. [8; 7], третє – у 1916 р. незадовго до смерті вченого [9]. Останнє ілюструвалося атласом картограм і діаграм. За своєю побудовою та підходами у викладанні цей курс не мав аналогів у країні і вирізнявся з-поміж існуючих оригінальним схематичним підходом при розгляді господарюючих районів.

У 1914 р. С.Ф. Веселовський був лектором Київських сільськогосподарських курсів, у 1915 р. – блискуче закінчив КПІ [261, с. 102]. Після його закінчення упродовж 1915–1916 рр. він залишився працювати як професорський стипендіат при кафедрі сільськогосподарської статистики, економії і організації сільського господарства КПІ [146], після чого став професором [261, с. 102]. З 1915 р. викладав в КПІ курс «сільськогосподарське рахівництво (сільськогосподарська статистика)». З 1916 р. перед професорською радою КПІ здобув право на викладання у вищій школі (*pro venia legendi/docendi*) лекції на тему «Від бюджетних обслідувань до рахівничої статистики» [117, с. 280–281]. З грудня 1916 р. і до початку 1918 р. працював у галузі досліджень і врегулювання цукрової промисловості та її монополізації, підготувавши її до націоналізації [155].

Таким чином, можна стверджувати, що науковий світогляд С.Ф. Веселовського поступово формувався, фактично до періоду становлення української державності. Оскільки період навчання у закладах вищої освіти виявився тривалим, відповідно і становлення його особистості відбувалося дещо повільніше, відшліфовувалося, змінювалося завдяки спілкуванню з великою кількістю знаних вчених і педагогів. Йому пощастило навчатися і працювати разом з такими відомими науковцями та державними діячами як: В.Г. Бажаєв, В.І. Вернадський, Д.Г. Віленський, М.М. Вольф, Є.П. Вотчал, Й.О. Гермайзе, М.С. Грушевський, Г.Г. Махов, А.М. Сліпанський, П.Р. Сльозкін, О.Н. Соколовський, А.Г. Терниченко, П.А. Тутковський, С.Л. Франкфурт, О.А. Яната та іншими.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що важливим і тривалим періодом у житті С.Ф. Веселовського стали роки його навчання у закладах вищої освіти, зокрема на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського Варшавського університету (1900–1905 рр.), математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира (1906–1907 рр.), сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II (1906–1914 рр.). Науковий світогляд вченого формувався під впливом відомих вчених, його вчителів і наставників, серед яких були професори О.Ф. Фортунатов, В.Г. Бажаєв та інші.

Визначено, що значну роль для формування його, як науковця, відіграли наукові праці професора В.Г. Бажаєва «Курс сільськогосподарської економіки» (1904), «Курс сільськогосподарської статистики» (1912). Упродовж 1915–1916 рр. С.Ф. Веселовський працював як професорський стипендіат при кафедрі сільськогосподарської статистики, економії і організації сільського господарства КПІ та став професором. З 1915 р. викладав курс «Сільськогосподарське рахівництво (сільськогосподарська статистика)».

З'ясовано, що значним поштовхом у формуванні кола наукових зацікавленостей С.Ф. Веселовського упродовж 1900–1914 рр. була його активна

участь у студентській Українській громаді, Гуртку натуралістів та у роботі економічної та цукрової секцій Агрономічного гуртка у період навчання у Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II. У цих гуртках була сконсолідована ініціативна та творча молодь під керівництвом видатних вчених-аграріїв.

РОЗДІЛ 3

ГАЛУЗЕВА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО В УКРАЇНІ

3.1. Внесок в організацію навчального процесу Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II

У 1918 р. спостерігалось значне піднесення в культурному та освітньому житті України. У цей час було створено понад 150 українських гімназій; вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників; засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ: Державний український архів, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Українська Академія Наук тощо [210]. Реорганізацією вищої освіти в Україні на початку 1920-х років займався Головний комітет професійної і спеціально-наукової освіти Наркомпросу УСРР (Укрголовпрофосвіта), створений 20 грудня 1920 р.

Вже восени 1920 р. розпочалося відродження господарського і академічного життя КПІ разом із ґрунтовною реформою (додаток Е). Нелегко було першої пори налагодити і здійснювати цю роботу за певним планом. Вирішення проблеми нормального життя – продукції, творчості, культурно-освітнього будівництва – тільки розпочиналось на фоні остаточного зубожіння і виснаження країни, що перетерпіла роки війн.

Першим і основним завданням організаторів процесу відбудови Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II був порятунок від закриття і його повної руйнації. Об'єктивні умови і матеріальні ресурси для цієї роботи були несприятливі. Доводилося вживати термінових заходів, несистемно, без точного обліку й розподілу сил, базуючись виключно на вимогах часу та необхідності знайти вихід з критичного стану.

Перший період організації, коли тільки відшукувалися різні шляхи і здійснювалося нове будівництво народної освіти, супроводжувався можливими помилками. Проте у той же час він визначався саможертвою, незвичайно тяжкою

та напруженою роботою перших організаторів КПІ на чолі з професором С.Ф. Веселовським серед цілковитого хаосу, застою, консерватизму, у невпинній боротьбі з рутиною і забобонами старої школи.

Навесні 1921 р. на агрономічному факультеті КПІ уже навчалися 194 студенти. Після завершення 1921/1922 навчального року 75 осіб стали його випускниками. Згодом у 1922/1923 навчальному році з'явилася можливість роботи, погодженої з програмою Укрголовпрофосу. Період реорганізації ще не закінчився, важливі моменти ще не минули, залишилися межі між старим і новим викладацьким складом інституту.

За новими вимогами суспільства КПІ, як заклад вищої освіти, повинен виховувати організаторів і керівників галузі народного господарства та державного будівництва з поглибленим знанням їх процесів та взаємовідносин. Виховуючи вчених-агрономів та інженерів, організаторів і адміністраторів, його будували за принципом комбінованого виробництва з централізацією господарства і відповідальним керівництвом. Він мусив бути раціонально налагодженим трудовим колективом, де продуктивна фізична праця повинна була сполучатися з висококваліфікованою інтелектуальною власністю [236, с. 7].

Отже, в основу вищої школи закладався трудовий метод навчання, метод поєднання розумової та фізичної праці, об'єднання наукових і продуктивних організацій. Наука і техніка, практика та теорія, розумова і фізична праця взаємодоповнювали один одного, встановлювали найтісніший зв'язок між студентами і викладачами, даючи можливість першим не тільки збагатити свої наукові знання, а й набути за час навчання необхідні для майбутньої діяльності практичні навички.

Серед видатних особистостей вчених-педагогів, фундаторів КПІ, був професор С.Ф. Веселовський, знаний науковець та організатор сільськогосподарської науки і освіти в Україні. Участь С.Ф. Веселовського у суспільно-політичному житті вищої школи країни, відстоювання її національних інтересів у такий складний час, як революційні дії та розруха, були спрямовані на

утвердження повноправного соціального і політичного статусу української галузевої науки і освіти, яка була провідною в його житті. Перша згадка про С.Ф. Веселовського в стінах славетного та відомого в дореволюційній Україні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II знаходимо у справі Державного архіву м. Києва «Списки профессоров, преподавателей, лаборантов и служащих за 1915 год» [250].

Отже, С.Ф. Веселовський після офіційного завершення навчання у КПІ був залишений як професорський стипендіат з утриманням при кафедрі сільськогосподарської економії КПІ, а також вчений-агроном – з 1 січня 1915 р. по 1 січня 1916 р. Він брав активну участь у Агрономічному гуртку при КПІ, згодом очолив його, був керівником секції суспільної агрономії цього гуртка і тим самим зробив значний особистий внесок у розвиток сільськогосподарської науки і освіти [284].

У листопаді 1920 р. згідно з наказом Управління вищої школи Наркомпросу УСРР у м. Києві «старий» політехнічний інститут був ліквідований і для створення «нового» була відкрита Організаційна Рада. Так, реорганізація КПІ здійснювалася на чолі з Організаційною Радою (ОР) у такому складі: А.П. Артем'євський, В.Ф. Бобров, С.Ф. Веселовський, А.Г. Гольдман, А.М. Качаловський, А.К. Котельніков, П.А. Тутковський, А.А. Тананаєв, К.С. Тараненко, І.М. Щоголів, О.А. Яната та інших. На одному з її перших засідань С.Ф. Веселовський був затверджений на посаді ректора КПІ. Секретарем Організаційної ради був затверджений І.М. Щоголів, деканами факультетів – відомі вчені-педагоги: інженерного – К. Сімінський, механічного – О.Г. Гольдман, електротехнічного – О.К. Котельніков, хімічного – В. Плотніков, агрономічного – П. Лавренюк. Усього ж до її складу входила 21 особа [134, с. 49]. Це була не ліквідація, а реорганізація інституту у відповідності з поглядами нової влади на завдання вищих начальних закладів, але від цього роботи у ректора та членів Організаційної ради не зменшувалось. Основним було не лише не дати знищити напрацьований досвід підготовки спеціалістів та зберегти кадровий потенціал

інституту, але й забезпечити від розкрадання і руйнації матеріально-технічну базу інституту та відновити навчальний процес.

Робота ректора КПІ у процесі реорганізації закладу вищої освіти і ОР КПІ відбувалася у значно складних умовах. Найпершим та основоположним кроком ОР КПІ стало запрошення до складу професорів нових педагогів і впровадження заходів до ґрунтовної реформи навчальних планів на всіх факультетах. Архівні справи відкрили і забезпечили повну інформацію про події того важкого для країни та освітнього закладу періоду 1920–1922 рр. щодо науково-організаційної діяльності С.Ф. Веселовського у КПІ [197].

Правлінню КПІ на чолі з професором С.Ф. Веселовським довелося докладати неймовірних зусиль у справі налагодження навчального процесу. Організаційною радою КПІ зроблено низку важливих висновків, зокрема щодо стану наукової галузі та важких умов роботи професорського складу викладачів, який здійснював наукову роботу за досить низької температури в неопалюваних приміщеннях КПІ. Вони готували наукові праці та виконували дослідження за відсутності відомостей та новин про хід наукових досліджень за кордоном, не маючи змоги користуватися бібліотекою. Господарська галузь КПІ була у вкрай незадовільному стані. Такі критичні умови роботи КПІ зберігалися до початку 1922 р. Проте, на 1 жовтня 1920 р. на факультетах числилося 249 студентів, зокрема на інженерному – 74, хімічному – 46, механічному – 85, агрономічному – 44 [197, арк. 65].

У навчальних планах багато уваги приділялося викладанню соціально-політичних та економічних дисциплін. До навчання впровадили дисципліни: «Історія соціалізму», «Теорія соціалізму», «Радянське законодавство», «Політична економія», «Статистика», «Історія та теорія кооперації». Окрім них, включили обов'язкові предмети «Історія України», «Українська мова», «Українська література», а також іноземні мови – «Німецьку», «Французьку», «Англійську». Налагодження навчання в КПІ вимагало значних коштів і наявності кваліфікованих навчально-педагогічних кадрів. Однак, коштів катастрофічно не вистачало, а приміщення не оплювалися. На лекціях та практичних заняттях

професори та студенти були у верхньому одязі, не було крейди і ганчірок для дощок. Організаційна рада, як новостворений орган, на чолі з ректором КПІ С.Ф. Веселовським активно і цілеспрямовано розпочала роботу з відродження навчального процесу.

На одному з перших засідань ОР КПІ від 10 листопада 1920 р. за протоколом №1 її головою було обрано ректора закладу вищої освіти професора С.Ф. Веселовського [170, с. 33]. Він озвучив низку завдань для покращання навчальної та господарської роботи у КПІ. Зокрема, зібрання всебічної інформації про його стан та з метою виконання організаційної роботи заснування низки відповідних комісій і оголошення їх доповідей про стан справ на наступних засіданнях ОР. З метою прискорення випусків студентів важливим стало створення комісії у складі представників від факультетів, яка регламентуватиме і контролюватиме цей процес. Велике значення мало створення комісій: з якнайшвидшого вирішення проблеми з опаленням; з налагодження освітлення, водопостачання, газопостачання в аудиторіях та лабораторіях; з'ясування положення науково-педагогічного стану інституту, зокрема умов для збереження існуючого науково-педагогічного складу, розроблення механізму щодо залучення до роботи нових викладачів та науковців; вирішення господарських справ – забезпечення обладнанням, захисту його від псування, турботи про помешкання для персоналу та викладачів. Кожна комісія на наступних зборах повинна подати вичерпні доповіді щодо ініціювання і розвитку покладених на неї повноважень.

Для вирішення першочергових проблем наукової організації КПІ професором С.Ф. Веселовським було запропоновано шляхи щодо здійснення термінового визначення фінансового стану інституту і покращання ситуації щодо випуску студентів екстерном.

На наступному засіданні ОР КПІ 28 листопада 1920 р. на порядку денному обговорювалося обрання представника на відкриття Селекційних курсів та для участі у майбутньому Селекційному з'їзді з сортонасінневої справи у цукровій промисловості. Головою ОР КПІ повідомлено про влаштування Головцукром

спільно з СГНКУ Селекційних курсів. Ухвалено делегувати на їх відкриття представника агрономічного факультету КПІ [170, с. 33].

Початок січня 1921 р. видався складним. Приміром, професор С.Ф. Веселовський зробив повідомлення, що попередня робота педагогічного складу викладачів інституту не була оплачена, а переважна більшість викладачів і службовців знаходились за межею бідності. Разом з тим, ситуація у КПІ погіршувалася тим, що викладачів не вистачало, а деяких ще й арештовували. З метою вирішення зазначеної проблеми за пропозицією ректора було вирішено негайно подати платіжні відомості до УВШ.

За нетривалий час, упродовж 1920–1921 рр., у складних суспільно-політичних умовах С.Ф. Веселовський постав талановитим адміністратором, організатором освітньо-педагогічної роботи у вищому навчальному закладі УСРР. Він піклувався про стан справ на всіх факультетах славетного інституту, опікувався роботою ботанічного саду КПІ, охороною парку, науково-дослідної станції, багатьох лабораторій. Розруха і голод, розкрадання інститутського майна та лабораторного приладдя, тяжкі умови роботи повсюдно супроводжували діяльність С.Ф. Веселовського, який всім серцем прагнув відродити умови, належні для навчання студентів. Позитивні якості особистості вченого, а саме: активність, самовідданість, ентузіазм пішли на благо розвитку КПІ – одного з найкращих закладів вищої освіти України. На жаль, в музеї КПІ постать професора С.Ф. Веселовського залишається ще недостатньо висвітленою в історії цього закладу вищої освіти.

Недослідженим виявився внесок вченого-економіста, професора С.Ф. Веселовського у роботі агрономічного факультету КПІ, організації ветеринарного та фармацевтичного факультетів на базі КПІ, відокремленні агрономічного факультету у новий сільськогосподарський інститут.

Професор С.Ф. Веселовський брав активну участь у закладенні фундаменту майбутнього Київського сільськогосподарського інституту. Виконуючи декілька обов'язків одночасно, він сильно підірвав і без того не міцне здоров'я. Варто пригадати його паралельну роботу як заступника голови СГНКУ та безперервну

участь у різних агрономічних та сільськогосподарських заходах – з'їздах, конференціях, нарадах, виставках тощо, де він завжди був доповідачем та членом президії чи головою комісії.

Досліджуючи біографію вченого, стало зрозумілим, що С.Ф. Веселовського можна вважати не лише знаним педагогом, а й організатором сільськогосподарської науки і дослідної справи. Він наполегливо працював на майбутнє української держави, всебічне становлення та розвиток у сфері сільськогосподарської освіти.

Цитуючи професора С.Ф. Веселовського, усвідомлюємо його відданість науці: «Життя в нашій державі вимагає скороспілості. Життя вимагає збільшення коефіцієнту корисної праці, але держава не може вимагати одного єдиного типу людей. Держава мусить дати змогу виготовляти й теоретиків. Нам потрібна масова продукція практиків і теоретиків. У сферу нашої праці мусимо включити обидва ці принципи» – так наголошував він у своєму виступі на одному з засідань ОР КПІ [284].

Маючи прагнення якомога швидше налагодити, розширити і розвинути діяльність КПІ, С.Ф. Веселовський впевнено продовжував свій шлях. На засіданні ОР КПІ 9 січня 1921 р. члени «одноголосно» ухвалили створення кафедри анатомії, морфології і систематики сільськогосподарських рослин. Для роботи на цій кафедрі вирішили запросити професора О.А. Янату.

В одному із своїх виступів на засіданні ОР КПІ С.Ф. Веселовський зауважив, що гусеничні трактори є найбільш придатними до ґрунтових умов УСРР і на них треба звернути увагу. А також на конструювання електромашин, оскільки на повістці дня країни є електрифікація села, й зокрема сільського господарства [199]. Знаний педагог разом із сім'єю мешкав у скрутних умовах, погано прилаштованих для життя. Так, перед поселенням у помешкання садиби КПІ, він мав збудувати плиту [180].

На засіданні ОР КПІ від 27 січня 1921 р. на порядку денному ставилися питання кошторису ветеринарного факультету та затвердження кандидатів від студентського революційного колективу до агрономічного факультетського

бюро. Також головою ОР КПІ С.Ф. Веселовським на виконання постанови ОР КПІ щодо впровадження дисципліни «Українознавство» було перераховано принципи викладання у межах цієї дисципліни української мови, історії українського народу, історії українського письменництва.

Особливо складні у таких умовах обов'язки ректора все ж не ставали на заваді науковій діяльності С.Ф. Веселовського. З 1 листопада 1920 р. він фактично завідував кабінетом сільськогосподарської статистики агрономічного факультету з певною оплатою [284], а офіційне набуття цієї посади вчений отримав тільки згодом на виконання нижче зазначеної постанови Правління інституту від 1 лютого 1921 р. [223].

Серед інших важливих аспектів при розгляді завдань, було вирішення проблеми створення робітничо-селянського факультету при КПІ. Професором С.Ф. Веселовським проінформовано про роботу Комісії зі влаштування робітничо-селянського факультету. Так, відбулося дві наради з цієї справи. За результатами роботи першої з них ухвалено курс навчання терміном на один рік для слухачів з підготовкою упродовж 3–4 класів. Визначено склад слухачів у кількості 120 осіб, відряджених профспілками і комнезами, значну частину яких становили мешканці Київщини. Друга нарада відбулася за присутності представників від факультету КПІ. У результаті її роботи було збільшено термін перебування на факультеті до 2–3 років для слухачів з однокласною попередньою підготовкою [198].

На засіданні ОР КПІ від 28 лютого 1921 р. видано розпорядження стосовно переліку необхідного насіння і садивного матеріалу з метою вчасного його отримання від державних установ [183]. На черговому засіданні ОР КПІ за пропозицією С.Ф. Веселовського прийняли рішення додати до плану навчання дисципліни «Рахівництво» і «Організація підприємств», згодом іноземні мови – «Німецьку», «Французьку» та «Англійську».

Для покращення організації навчання на агрономічному факультеті КПІ С.Ф. Веселовський запропонував кілька необхідних змін. Крім трьох існуючих дисциплін: «Хліборобство», «Зоотехніка» та «Сільськогосподарська економіка»,

вирішено додати ще кілька важливих в агрономії відділів – машинознавства та сільськогосподарського будівництва й меліорації. Згодом за наявності відповідних педагогічних кадрів мали створити ще й лісовий відділ [284]. Для створення окремого агрономічного інституту на початку 1920-х років професор С.Ф. Веселовський стверджував, що на першому плані повинно бути поліпшення сфери освіти, а потім – відбудови сільського господарства.

Професор С.Ф. Веселовський активно вболівав за створення оновленої вищої школи в Україні. Зокрема, на одному з засідань ОР КПІ він виголосив думку про спроби окремих зацікавлених людей щодо запобігання процесів покращання діяльності у вищій школі. Адже з'являлися сприятливі психологічні передумови для праці та інспірації з боку прагнучих законсервувати й надалі стару школу неабиякими зусиллями, адже вони жодним чином не вбачали паростки новітньої школи. А справа впровадження нових перетворень вимагала неабияких зусиль з боку зацікавлених.

Так склалося, що посади ректора і відповідно голови ОР КПІ професор С.Ф. Веселовський займав до березня 1921 р. Він був одинадцятим ректором КПІ за весь час його існування, який всі свої знання і бажання вкладав у покращання та розвиток науково-організаційної діяльності закладу вищої освіти, а також брав активну участь у суспільно-політичному житті вищої школи України. Вже навесні 1921 р. Наркомпрос УСРР встановлено загальний для всіх вищих технічних закладів освіти країни порядок управління [134, с. 49].

Таким чином, після відвідування інституту у березні 1921 р. Наркомом освіти України Г.Ф. Гриньком було визнано, що ОР КПІ і тимчасове правління інституту чимало зробили для його реорганізації. Однак ОР КПІ було розпущено, а керівництво інститутом покладено на новопризначене правління КПІ на чолі з ректором професором М.А. Кухаренком. Нове правління продовжило роботу з реорганізації інституту, здійснило відселення з його території майстерень губернського транспорту і натомість відкрило майстерні КПІ. Зусилля керівництва не пройшли марно і відбулися покращання. Так, було забезпечено навчання взимку, відремонтовано внутрішні приміщення і технічне господарське

обладнання, забезпечено стипендію 90 студентам, завдяки матеріальній допомозі від Цукротресту, у лютому 1922 р. запрацювала інститутська електростанція [1].

Постанова Головного комітету професійної і спеціально-наукової освіти Наркомпросу УСРР (Укрголовпрофосвіти) від 21 вересня 1922 р. про перетворення агрономічного факультету КПІ в Київський сільськогосподарський інститут поклала початок їх юридичному та господарському розмежуванню. Це був складний і тривалий процес. Негайне відокремлення КСГІ від КПІ загальмувало б підготовку спеціалістів і вимагало б додаткових затрат. Адже студенти КСГІ користувалися фундаментальною бібліотекою КПІ, хімічною лабораторією, лабораторією поживних речовин, випробувальною станцією сільськогосподарських машин і знарядь, кабінетами. Тому КПІ і КСГІ діяли деякий час як один навчальний комбінат [98].

Отже, разом із низкою реорганізаційних процесів Київського політехнічного інституту відбулося багато позитивних зрушень. Як підтверджують архівні джерела, до них багато зусиль доклав саме професор С.Ф. Веселовський, як вчений-організатор і освітній діяч, що стояв біля витоків реорганізації цього закладу вищої освіти. У 1922 р. С.Ф. Веселовський перейшов працювати на науково-дослідну кафедру сільськогосподарської економії Київського сільськогосподарського інституту, що згодом змінила свою назву на кафедру сільськогосподарської економії та статистики, яку він очолював до 1929 р. Водночас він працював професором на курсі економіки сільського господарства у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, а упродовж 1923–1924 рр. був деканом зоотехнічного факультету.

3.2. Науково-освітня діяльність на кафедрі сільськогосподарської економії та статистики Київського сільськогосподарського інституту

Початок 1920-х років ознаменувався активним процесом перебудови вітчизняної вищої школи, ініційованим Головпрофосвітою. Основою цієї перебудови було те, що дослідницька і навчальна діяльність у вищій школі мали

певні розбіжності. Проте неухильний курс Головпрофосвіти на виділення дослідної роботи в окрему галузь освітньої роботи сприяв тому, що СГНКУ вдалося зібрати і організаційно об'єднати наукові заклади України, надати їм статус самостійних наукових організацій і деякою мірою створити матеріальні можливості для їх подальшого існування та виконання наукових досліджень. У той час СГНКУ доклав чимало зусиль для того, щоб науково-дослідні кафедри інститутів знайшли своє місце у вищій школі [284]. Підготовка фахівців аграрного профілю на початку 1920-х років здійснювалася переважно для господарювання в одноосібних селянських господарствах, а також районування галузі сільського господарства.

Робота науково-дослідних кафедр інститутів у м. Києві у цей час значною мірою була наближена до діяльності Всеукраїнської академії наук. Серед таких кафедр важливу роль у дослідженні сільського господарства України відігравала кафедра сільськогосподарської економії Київського сільськогосподарського інституту (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України) під керівництвом професора С.Ф. Веселовського, члена Київського бюро науково-дослідних кафедр [298]. У 1921 р. його було обрано керівником кафедри сільськогосподарської економії, а також затверджено на цій посаді Всеукраїнським науковим комітетом Укрголовпрофосвіти. Він був обраний на цю посаду як єдиний у той час економіст у сільському господарстві. Він очолював цю кафедру до 1929 р. Згідно з існуючим положенням, кафедра складалася з двох секцій – економії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, а також історії сільського господарства. Перша з них працювала під керівництвом С.Ф. Веселовського, а друга – на чолі з О.С. Грушевським. Навчальним планом КСПІ передбачалося вивчення курсу «Сільськогосподарська економіка і організація сільського господарства» у кількості 172 годин.

Кафедра економії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості поєднувала навчально-методичну роботу з науковими дослідженнями. Особливої уваги надавали науковій організації праці в селянському господарстві, досліджували проблеми розвитку цукрової

промисловості та її державного регулювання, бюджету і прибутку селянських господарств. Так, на кафедрі вивчали селянське господарство, тогочасне сільське господарство у країні та способи його відродження, економіку цукрової промисловості, нові проблеми в ґрунтознавстві, вплив війни і посухи на сільське господарство, історію сільського господарства, основи раціонального вивезення збіжжя та тютюнову промисловість УСРР [179]. Перші роки кафедра діяла при Уповноваженому Упрнауки, а пізніше при КСГІ. Тогочасні науково-дослідні кафедри не лише брали участь у навчальному процесі, а й безпосередньо здійснювали науково-дослідну роботу в різних галузях знань. Загальні відомості про діяльність кафедри представлені особисто завідувачем у ювілейному збірнику, присвяченому Київському політехнічному і сільськогосподарському інститутам [63]. Професора С.Ф. Веселовського можна вважати одним із фундаторів КСГІ, оскільки він працював не лише завідувачем кафедри, а й деканом агрономічного факультету [150; 255].

Отже, історично склалося, що економічна підготовка спеціалістів сільського господарства була започаткована у 1898 р. із заснуванням Київського політехнічного інституту з сільськогосподарським відділенням. Спеціальної кафедри на сільськогосподарському відділенні не існувало, а викладання економічних дисциплін координувалося професором А.К. Людоговським – одним із засновників науки про систему ведення сільського господарства. Упродовж 1905–1916 рр. економічні дисципліни були зосереджені на кафедрі сільськогосподарської економіки та статистики, яку очолював видатний вчений-агроном, професор В.Г. Бажаєв. Саме він став для С.Ф. Веселовського досвідченим вчителем та радником з вирішення багатьох проблем у напрямі сільськогосподарської економії та статистики. Започаткована професором В.Г. Бажаєвим наукова економічна школа у Київському сільськогосподарському інституті розвинулася та продовжила свою активну наукову працю під керівництвом професора А.Н. Челінцева, а згодом професора С.Ф. Веселовського.

Фахівцями кафедри сільськогосподарської економії та статистики КСГІ опубліковано чимало праць з вирішення проблем наукової організації праці в

сільському і селянському господарстві, колективізації сільського господарства, дослідження господарств та економічної кон'юнктури. Частина їх була надрукована у періодичних виданнях з сільськогосподарської тематики. Важливим було те, що вчені кафедри мали можливість користуватися значною кількістю земських статистичних видань, книжковими фондами бібліотек сільськогосподарських підприємств, господарств інститутів, земських, кооперативних та селянських управлінь. Але, на жаль, через недостатню кількість коштів кафедра не отримувала періодичної літератури економічного та статистичного напрямку [47, с. 219].

Незважаючи на матеріальні труднощі, науково-дослідна кафедра сільськогосподарської економіки та статистики КСПІ постійно координувала свою діяльність з провідними сільськогосподарськими установами країни та приділяла велику увагу нагальним, першочерговим тогочасним проблемам.

У 1922 р. на науково-дослідній кафедрі сільськогосподарської економіки працювали 12 аспірантів, 7 наукових співробітників і 5 членів кафедри. За участю та ініціативою її співробітників студентське навчання скеровано у напрямі поглибленого дослідження сільського господарства і тих реконструктивно-динамічних процесів, що так прискорено відбувалися [264].

Викладачі кафедри на чолі з С.Ф. Веселовським видавали щоквартальний науковий журнал з економіки та сільського господарства «Сільське господарство на Україні» обсягом 20 арк. У 1928 р. вийшов перший том наукової праці «Студії з сільськогосподарської економіки України» за редакцією С.Ф. Веселовського [264]. У цьому томі були опрацьовані та досліджені такі проблеми: етапи планування сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі; сільськогосподарська промисловість на північно-західних землях у Польщі; Дніпрельстан і сільське господарство; про українське шовківництво; здільщина у сільському господарстві; нарис селянського господарства у смузі м. Києва; методологія і схематична програма економічної географії; динаміка хлібних перевезень в УСРР; проблеми радянської зовнішньої торгівлі; митна політика Німеччини і український хлібний експорт.

Особливої уваги у цій праці заслуговує стаття доцента М. Кушніренка «Здільщина в сільському господарстві», де були вперше викладені організаційно-методологічні засади запровадження і дослідження здільщини на основі широкої практики здільницького приймання робіт у сільських господарствах Київської філії Цукротресту у 1926 р. Автор статті наголошує, що через відсутність згаданих основ опрацювання у науковій літературі довелося докладати чимало зусиль власного студіювання справи і апробації їх через планову колегію КФЦ та через дослідну кафедру сільськогосподарської економії під керівництвом професора С.Ф. Веселовського. У цій статті вісім розділів та багато таблиць, що наводять результати дослідження здільщини у сільському господарстві [92].

У КСГІ було прийнято рішення організації кафедри агрономічної хімії. Це була одна з наймолодших дисциплін у вищому навчальному закладі. Агрохімія, взагалі як наймолодша наука, була внесена до програми у 1921 р. під час реорганізації інституту. Спочатку її було зараховано як доцентуру, але потім перетворено рішенням агрономічного факультету у кафедру. Агрохімія складалася з хімії рослин, хімії ґрунтів і хімії угноєнь. До 1922 р. на кафедрі викладалася дисципліна під назвою «Агрономічна хімія», а пізніше змінила назву на «Хімію угноєнь». Вона стала обов'язковим предметом для тих, хто навчався за фахом «Хліборобство». Її викладання складалося з теоретичного і практичного курсу в лабораторії. При організації практичного курсу з агрохімії, першочерговою перешкодою була відсутність відповідного помешкання. Адже всі лабораторії були розподілені між існуючими дисциплінами. Створення нової додаткової лабораторії у таких умовах організації інституту, зокрема через відсутність коштів на цю справу взагалі, ректору виявилось не під силу.

Завдяки співпраці КСГІ з Сільськогосподарським науковим комітетом України – предтечею Національної академії аграрних наук України, який у той час декілька років поспіль вже був координаційним центром з розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки, було розширено активну діяльність щодо згуртування наукових сил та відродження галузевих науково-дослідних установ [131]. Так, згідно з розпорядженням КСГІ було передано добре обладнану

лабораторію сільськогосподарської хімії від Сільськогосподарського наукового комітету України. За дозволом КСГІ О.І. Душечкін почав у ній виконувати практичні заняття, зокрема частково практична частина програми складалася з ознайомлення студентів із надбаннями щодо контролю угноєння [185].

За результатами опрацювання архівних документів встановлено проблеми, над якими працював професор С.Ф. Веселовський у 1920-х роках. А саме, визначення впливу військових дій і посухи на сільське господарство в УСРР; змін у сільському господарстві світу; стану цукрової промисловості і проблеми державного її регулювання; сільськогосподарського районування країни; наукової організації праці у сільському господарстві УСРР. Під керівництвом професора С.Ф. Веселовського було проведено Вищий семінар з економіки сільського господарства і сільськогосподарської промисловості.

Крім здійснення організаційної та керівної роботи, професор С.Ф. Веселовський був гарний і знаний лектор на різних наукових форумах. Так, він читав лекції у різних наукових товариствах, клубі Всеробземлісу, наукових комітетах, агрономічних та статистичних з'їздах, цукровій та економічній секціях Агрономічного гуртка при КПІ, пленумах та засіданнях СГНКУ. Значна кількість його доповідей, пов'язана з сільським господарством, цукровою промисловістю, сільськогосподарською статистикою, агрономією, ґрунтознавством, продуктивними силами, лісовою справою, сільськогосподарською економікою тощо.

Згідно з планом роботи науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки КСГІ на 1927–1931 рр. професор С.Ф. Веселовський здійснював велику науково-дослідну роботу з вирішення проблем сільського господарства. Він зібрав навколо себе талановитих і перспективних науковців у галузі сільськогосподарської економіки. Таким чином, на кафедрі займалися науковими дослідженнями за напрямками: диференціація селянського господарства у різних районах УСРР; макро- і мікро- райони в УСРР; шляхи індустріалізації сільського господарства; спеціальні технічні культури як сировинна база; перспективи колективізації сільського господарства на основі розвитку сільськогосподарських

комун в УСРР; контрольні цифри сільського господарства і промисловості, ціни на продукти сільськогосподарські та індустріальні та їх співвідношення; розвиток промислового скотарства і птахівництва, їх напрями; перспективи розвитку лісового господарства та технології лісових матеріалів; економіка і планування ветеринарної справи та її зв'язок зі скотарством.

Активно на кафедрі виконувалась науково-дослідна робота з організації господарств у таких смугах як Полісся – район Радомишльського степу, Лісостеп – Носівський степ, херсонські дослідні поля. Також були досліджені типові колгоспи і комуні в 16-ти округах Правобережжя [192]. Професор С.Ф. Веселовський безпосередньо дослідив та обстежив господарство Уккрадгосптресту «Рея» у Волинській губернії і був головою редакційної комісії зі складання його організаційного плану.

Архівні джерела свідчать про нелегкі умови роботи керівника науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки, професора С.Ф. Веселовського та його вчених-колег. Неодноразово він звертався з листами до Упрнауки, де висвітлював прохання нарахування заробітних плат співробітникам кафедри. Наприклад, він писав, що кафедра сільськогосподарської економіки вважає, що відсутність платні багатьом співробітникам кафедри сільськогосподарської економіки негативно відбивається на науковій роботі кафедри. Співробітники кафедри повинні весь свій час віддавати на навчальну роботу в інституті. Виходячи з цих міркувань, кафедра сільськогосподарської економіки прохає у 1926/1927 навчальному році визначити платню співробітникам кафедри, згідно прикладеного до відношення протоколу кафедри. Також кафедра прохає затвердити витрати у цілому. Його листи-клопотання до Упрнауки та витяги з протоколу засідань кафедри сільськогосподарської економіки у грудні 1926 р. складають біля 20 архівних документів, і є прикладом піклування та клопотання професора С.Ф. Веселовського про своїх вчених-колег [158].

Не дивлячись на складне становище вищої школи у 1920-х роках, інститути виживали, переформовувалися і розвивалися. Так, на основі науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки у 1930 р. було організовано Науково-

дослідний інститут соціалістичної реконструкції сільського господарства, який у 1931 р. увійшов до складу інститутів АН УСРР.

Професор С.Ф. Веселовський, шануючи наукову школу професорів дореволюційної доби, був поборником перетворень, власних поглядів і втілювачем оновлених ідей у життя вищої школи наприкінці 1920-х років. Проте, він не був ідеологічно налаштованим на вимоги часу, що не подобалось прихильникам нової системи викладання. Вчений розповідав про переслідування його в КСГІ з боку керівного складу та нових ідеологічно налаштованих викладачів.

Важко переніс професор С.Ф. Веселовський надруковану статтю в газеті «Пролетарська правда» з різкою та агресивною критикою на себе та на інших професорів дореволюційної доби. В ній йшлося: «Професура, склад якої формально найбільш кваліфікованої частини являє собою дореволюційну, буржуазну професуру, з кафедри інституту пропагує буржуазні погляди на розвиток сільського господарства». Далі говорилося, що для перевірки наявності в змісті академічної роботи КГСІ пропаганди буржуазних поглядів при викладанні сільськогосподарських дисциплін, саботажу та шкідництва з боку професури була створена спеціальна комісія – ОПК. Правління КСГІ застосовувало потрібні заходи у боротьбі з наступом буржуазної ідеології в академічній роботі інституту. Так, з'явилася думка, що Правління КСГІ проводило недостатньо роботи з підбору професури та викладачів за ідеологічно налаштованими поглядами.

Незважаючи на постанови ОПК за доповіддю члена комісії тов. Левицького щодо усунення ворожої професури з кафедри сільськогосподарської економіки (С.Ф. Веселовського, Сташевського та інших), Правління інституту нічого не зробило для усунення цих вороже налаштованих професорів, даючи їм широкий простір для пропаганди через лекції своїх поглядів. Крім того, С.Ф. Веселовського навіть не було усунуто від виконання обов'язків голови предметної комісії.

Ця газета надрукувала ще одну звинувачувальну статтю про вченого під назвою «Зате маємо довге п'ятилітнє змагання між веселовцями й русотяпами». В

ній різко критикувались погляди професорів дореволюційної доби, що працювали у КСГІ, серед них не тільки С.Ф. Веселовський, а й Є.П. Вотчал, В.П. Устьянцев та інші. «Веселовці і русотяпи – не тільки нездібні розв’язати пекучих завдань, що повстали перед КСГІ в теперішню добу. Вони поводяться, як шкідники будівництва». Так, С.Ф. Веселовського вже відкрито «травили». Наприклад, на одних загальних інститутських зборах з приводу п’ятирічки і підвищення урожайності на 35% виступало чимало професорів на чолі з С.Ф. Веселовським.

Адміністрація КСГІ поставила за мету негайну підготовку молодії професури. Однак, на всіх рівнях щодо оновлення складу фахівців вищої школи йшлося про повільний хід справи. Некоректно і образливо говорилося новими керівними кадрами про це, використовуючи для прикладу особистість професора С.Ф. Веселовського. «Коли поставиш замість Веселовського молодих аспірантів, яка буде марка для нашого інституту, хто тоді буде наших фахівців брати»... А далі в статті доповідалось про пропаганду неонародницьких ідей переваги селянських господарств над великими, плюс «фігура мовчанки» про соціалістичний сектор – ось методи викладання професора С.Ф. Веселовського. Також викладач С.Ф. Веселовський старанно популяризував теорію О.В. Чаянова без ніякої критики. Він відверто заявляв на лекціях, що індивідуальне господарство економічно вигідніше і краще оплачує працю, а також що, родинно-трудова селянська господарства було найбільш продуктивнішим, ніж колгоспи та радгоспи [255, арк. 126–127].

Витримуючи ситуацію, що склалася у КСГІ, він брав активну участь у складанні навчальних планів сільськогосподарських інститутів у комісії при НКО у 1924 р., у складанні навчальних планів нових відділів факультету соціалістичного господарства у 1926 р. Ним було створено проект і положення відділу великих радгоспів.

Восени 1924 р. виникло завдання щодо доцільності створення Української сільськогосподарської академії у Голосієво, яке було розглянуто 11 квітня 1925 р. Президією Укрголовпрофосвіти за доповіддю заступника народного комісаріату освіти УСРР Я.П. Ряппо з ухвалою: «доручити СГО й КСГІ розробити

п'ятирічний план реорганізації КСГІ в Українську «Тімірязєвку»...» [286]. Комісію з організації очолив професор М.К. Малюшицький, а членами стали академік ВУАН Є.П. Вотчал та професори В.В. Колкунов, В.П. Устьянцев, С.Ф. Веселовський і від студентства Кулик [154, с. 115].

Принципи зі створення нового закладу вищої аграрної освіти були узагальнені у спеціальній 120-сторінковій збірці, що вийшла у 1926 р. Вже у передмові видання вказувалося: «Перший Всеукраїнський з'їзд для вивчення продуктивних сил України (січень 1925 р.), а потім і ювілей 40-річної наукової роботи Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (червень 1925 р.), довели, що для такого осередку є вже в нас міцне наукове підґрунтя та велика армія наукових працівників і великий науковий матеріал експериментальний» [154].

Таким чином, професор С.Ф. Веселовський діяв з метою підвищення рівня сільськогосподарської науки і освіти та брав активну участь у навчанні молодих спеціалістів різних галузей сільського господарства. Саме це вочевидь доводить внесок вченого у розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні.

3.3. Роль у науково-освітньому процесі Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту

На початку 1920-х років розпочато запровадження вузькогалузевої вищої зоотехнічної та ветеринарної освіти і цей момент був визначальним періодом у становленні науково-організаційних основ вітчизняного тваринництва. Адже саме тоді на основі сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту було засновано два самостійних заклади вищої освіти – Київські сільськогосподарський та ветеринарно-зоотехнічний інститути [202].

Під час реорганізації Київського політехнічного інституту в 1921 р., окрім Київського сільськогосподарського інституту (КСГІ) створено також Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут (КВЗІ). Це був заклад вищої освіти, що розпочав свою діяльність з метою підготовки спеціалістів у галузі тваринництва

та ветеринарії. Він працював з 1922 р. до 1930 р. Згодом його розділили на Київський ветеринарний інститут, який надалі у 1957 р. приєднали до Української сільськогосподарської академії та Київський зоотехнічний інститут, який у 1934 р. було переведено до м. Дніпропетровська. Нині він є складовою Дніпропетровського державного аграрно-технічного університету. Встановлено складні умови та процес творення КВЗІ, а також розкрито особливості та важливість наукової й організаційно-освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського та інших його працівників у цьому інституті [98; 245; 259].

Історія створення КВЗІ сягає ще початку 1918 р. Саме тоді Українське товариство ветеринарних лікарів звернулося до Комісії у справах вищої освіти при Міністерстві народної освіти з пропозицією створити Київський ветеринарний інститут. Міністерство народної освіти внесло пропозицію організувати ще один ветеринарний інститут, бо в ньому була нагальна потреба для ефективного розвитку ветеринарної науки в Україні. Окрім того, за підрахунками Департаменту вищої освіти при Міністерстві народної освіти влітку 1918 р. існувало понад 25 тис. абітурієнтів, яких було більше ніж достатньо для організації нової вищої школи. У той же час Департамент планував створити український професорський склад з українською мовою викладання.

З цією метою була створена комісія на чолі з академіком В.І. Вернадським, членами якої були ветеринарні лікарі – Х.Г. Клісенко, М.С. Леонтович, Л.І. Сенченко, А.К. Скороходько, секретарем – В.В. Дубнянський. Під час її засідання погляди членів розділились на два напрями: перший полягав у створенні ветеринарного інституту в м. Києві, а другий – на периферії, приміром у мм. Житомирі, Полтаві, Умані, Чернігові. Все ж таки прийняли рішення, що доцільніше буде створення інституту в м. Києві, оскільки саме тут був зосереджений основний науковий потенціал країни. Усі підготовлені документи були передані у Міністерство народної освіти для затвердження гетьманом П. Скоропадським. Але політичні події, такі як прихід Директорії, а потім радянської влади в Україну, припинили роботу щодо організації ветеринарного інституту. Крім того, були безслідно втрачені усі документи.

У 1919 р. робили повторні спроби організації галузевого інституту, але вони були марними. І це в той час, коли вся Україна, за словами ветеринарного лікаря В.І. Стелецького, була заповнена різними інфекційними захворюваннями сільськогосподарських тварин, такими як: сап, сибірська виразка, ящур, короста, менінгіт тощо. Ветеринарного персоналу не вистачало, тому що більшість військових ветеринарних лікарів були на фронті. Громадські ветеринарні лікарі виявлялись ворогами радянської влади та несли покарання, або заради власної безпеки приховували свої посади. На місцях працювали недосвідчені ветеринарні працівники: ветеринарні фельдшери і ветеринарні санітари з військовою освітою. Тому необхідність створення потужного ветеринарного інституту була цілком виправданою.

Цю ситуацію підтверджують архівні матеріали Наукового природничо-історичного музею НУБіП України, які вміщують фотокопію рукопису Заслуженого діяча науки УРСР, професора КВЗІ В.І. Стелецького «Моя участь в організації КВЗІ і робота в ньому». Цей рукопис за словами О. Мельника та завідувача кафедри анатомії НУБіП України академіка В.Г. Касьяненка, на нашу думку написаний у 1947 р. У ньому надано відомості щодо часу заснування КВЗІ і перших років діяльності в ньому відомих освітян і науковців, серед яких був і С.Ф. Веселовський [162].

Так, за словами В.І. Стелецького, який стояв біля витоків КВЗІ, на Всеукраїнському з'їзді ветеринарних лікарів при Головному ветеринарному управлінні було поставлено завдання про доцільність організації у м. Києві ветеринарного інституту і про можливість набору викладачів з практикуючих ветеринарних лікарів. Доповідь з цієї проблеми блискуче оголосив А.К. Скороходько. Однак, були і супротивники відкриття такого інституту. Вони аргументували, що не можна відкривати інститут без підготовлених професорів та з'єднувати факультети – ветеринарний і зоотехнічний. Однак, у цьому випадку принципових опротестовувань не висувалося. А заперечення Наркомосвіти і Головветупра були на рахунок того, що лікарів і зоотехніків треба швидше кваліфіковано вивчити, а змішаний ветеринарно-зоотехнічний інститут потребує

для цього багато років. Потім стверджували, що Україні досить і одного Харківського ветеринарного інституту зі старими професійними і досвідченими кадрами. Опоненти цієї проблеми, у тому числі й В.І. Стелецький, не наполягали на розподілі спеціальностей, але говорили, що є потреба «... оновити бюрократичну атмосферу колишніх царських кадрів достатньо відірвану від життя і влити в неї свіжий струмок із практичних робітників з певним стажем», тим більше деякі досвідчені фахівці «втекли за кордон». Із числа «старої професури» підтримали відкриття нового закладу вищої освіти і окремі представники: Дедюлін, Кравтполєєв, Мальцев. У цілому, учасники з'їзду ветеринарних лікарів своєю більшістю підтримали питання відкриття КВЗІ. Основним було те, що ця ідея знайшла своє підтвердження.

Першим важливим заходом щодо організації підготовки кадрів для галузі тваринництва стала постанова Управління вищими школами (УВШ) від 27 вересня 1920 р. про організацію при Київському політехнічному інституті ветеринарного факультету. Створенням цього факультету займалася організаційна комісія у складі професорів сільськогосподарського факультету КПІ: В.В. Колкунова, В.К. Ліндемана, В.П. Устьянцева. І вже з жовтня 1920 р. розпочалося зарахування студентів на навчання. Станом на листопад на перший курс навчання було зараховано 46 осіб. Проте знову відсутність викладачів з ветеринарних дисциплін не дозволяла ефективно здійснювати навчальну роботу. До організаційної комісії зачислили спеціальну підкомісію у складі С.П. Амітрова, К.І. Павловського (секретаря), А.К. Скороходька, В.І. Стелецького, що забезпечили складання загального плану навчання на курсах майбутнього закладу вищої освіти.

У статті «З історії Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту» професор А.К. Скороходько згадує, що у зв'язку з виробленням загального плану навчання організаційній комісії довелося вирішувати, яким повинен бути інститут – чи однофакультетним для готування лише ветеринарних лікарів, ветеринарних лікарів-зоотехніків, чи двофакультетним – ветеринарно-зоотехнічним з випуском ветеринарних лікарів і зоотехніків. Після належного обмірковування комісія

прийшла до висновку, що новий заклад повинен бути двофакультетним – ветеринарно-зоотехнічним, із спільним загальнобіологічним навчанням на молодших курсах і розподілом за фахом на старших.

У зв'язку з необхідністю організувати ветеринарно-зоотехнічний інститут, а не факультет перед Наркомосом і Губпрофосвітою були порушені відповідні клопотання. Проте, у 1921/1922 навчальному році Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут уже вважався як самостійна, незалежна від КПІ адміністративно-фінансова та господарська одиниця [245].

Вже 13 грудня 1920 р. у Київському окружному ветеринарному управлінні відбулися збори за участю близько 50-ти ветеринарних лікарів. Головою зборів був обраний начальник управління ветеринарних лікарів В.І. Стелецький. Результатом цих зборів став вихід постанови про необхідність створення ветеринарного інституту з поступовим переходом на українську мову викладання. Було затверджено нових членів організаційної комісії: начальника військового ветеринарного управління Південно-Західного фронту О.К. Нуромського, начальника окружного військового ветеринарного управління В.І. Стелецького, завідувача ветеринарним відділом губземвідділу Київщини А.К. Скороходька, завідувача ветеринарним відділом Київського повітового земвідділу М.С. Леонтовича. Новостворена комісія мала виконати завдання щодо розроблення загального плану навчання на всіх курсах ветеринарного факультету; встановлення терміну навчання за триместрової системи; визначення обов'язкових дисциплін; обрання системи навчання; підготовки професорського складу; отримання власного помешкання тощо. Незважаючи на ускладнену політичну ситуацію у країні, а також відсутність необхідних коштів і відповідних засобів для створення нової вищої школи, організаційна комісія після довгої та наполегливою праці змогла втілити у життя свої ідеї. Робота комісії закінчилася лише у 1921 р., коли було вирішено створити двофакультетну вищу школу – ветеринарно-зоотехнічну з чотирирічним терміном навчання.

У зв'язку з відсутністю фахового професорського складу ветеринарів та зоотехніків вирішили створити стипендіат терміном на два роки. До його складу

увійшли: М.С. Леонтович (діагностика), Д.О. Калкатін (епізоотологія), А.К. Скороходько (зоогігієна), Х.Г. Клісенко (спеціальна патологія і терапія внутрішніх хвороб), В.І. Стелецький (загальна та спеціальна хірургія, акушерство), К.М. Шевандін (кування та копитові хвороби), С.П. Амітров (конярство, розведення коней), М.П. Слесаревський (молочарство, молочні лікувальні технології), П.І. Сперанський (анатомія).

У новоствореному інституті спочатку були надто несприятливі умови для навчання. Київський губвиконком виділив інституту приміщення колишньої гімназії по вулиці М. Коцюбинського, радгосп «Куренівка», Київську ветеринарну лікарню, у 1924 р. – приміщення Вищих жіночих медичних курсів. У ньому був відкритий навчальний музей (відділ сухих препаратів), а згодом і відділ препаратів у рідинах (препарати мозку, серця тощо). Держава допомогла обладнати лабораторії, кабінети, придбати оптику, укомплектувати бібліотеку.

Навчальним планом ветеринарного факультету передбачалось вивчення дисциплін шести циклів. А саме: хіміко-біологічного, морфології, фізіології нормального організму з ветеринарною пропедевтикою, ветеринарно-клінічного, економічно-зоотехнічного, соціально-економічного. Спочатку в інституті вивчення іноземних мов вважалося необов'язковим. На вивчення ветеринарних дисциплін виділяли 5 736 годин, у тому числі аудиторно-лабораторних – 3 770, у клініках – 672, ветеринарної практики – 840, інших видів участі у виробництві – 454 години.

На зоотехнічному факультеті КВЗІ викладались студентам такі спеціальні дисципліни: розведення та акліматизація сільськогосподарських тварин (професор В.П. Устьянцев); генетика, спадковість та мінливість, варіаційна статистика (професор І.І. Клодницький); екстер'єр сільськогосподарських тварин, вівчарство (професор Ф.О. Юрків); велика рогата худоба, молочарство, молочна справа (професор П.Т. Лавренюк); конярство і конезаводство (професор К.І. Павловський); птахівництво і кролівництво (професор В.В. Букраба); свинарство, технологія продуктів тваринництва (професор Л.І. Сенченко); зоогігієна (професор А.К. Скороходько); патологічна фізіологія

сільськогосподарських тварин, дослідна справа в зоотехнії (професор В.Ю. Чаговець); загальне хліборобство, кормові рослини з фітопатологією (А.Г. Терниченко); біопсихологія (професор О.І. Сковорода-Зачиняєв); рибництво (доцент І.Н. Фалеев); бджільництво (доцент В.А. Нестерводський).

Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут був організований 5 жовтня 1921 р. Ректором інституту призначили професора В.К. Ліндемана, проректором – професора В.П. Устьянцева, деканом ветеринарного факультету – професора А.К. Скороходька. У новоствореному інституті працювали відомі вчені: С.М. Крашенніков, Ф.О. Цешківський, О.І. Черняківський та інші. Разом з ними працював С.Ф. Веселовський. Завдяки їхнім зусиллям зазначений інститут набув статусу одного з найбільш авторитетних закладів ветеринарного напрямку в СРСР [245].

Виняткова роль у становленні КВЗІ належить українському патоморфологу та мікробіологу, академіку Всеукраїнської академії наук (1921), директору Інституту мікробіології ВУАН Ф.З. Омельченку. У березні 1921 р. його запросили працювати на кафедру мікробіології КВЗІ, а 2 травня того ж року обрали ректором інституту [78]. Проте 4 лютого 1922 р. Ф.З. Омельченко раптово помер. Ректором закладу вищої освіти став А.К. Скороходько (1888–1954). За ініціативи Наркомзему УСРР він організував відділ гігієни сільськогосподарських тварин на Київській науково-дослідній станції тваринництва «Терезине» і деякий час керував ним. Посаду директора КВЗІ у 1926 р. зайняв А.П. Любченко, брат голови уряду України П. Любченка.

Серед когорти вчених, які заклали фундамент для розвитку вітчизняної зоогігієнічної науки, почесне місце посів професор А.К. Скороходько (1883–1954). Працюючи в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, він займав посади декана ветеринарного факультету і завідувача першої в країні кафедри зоогігієни, яку організував у грудні 1922 р. Упродовж 1924–1927 рр. був ректором Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту. Однак, уже в 1929 р. його звинуватили у належності до таємної організації «Спілка визволення України», позбавили прав і вислали до м. Архангельська. Лише у 1944 р. після реєвакуації

Київського ветеринарного інституту з м. Свердловська у м. Київ А.К. Скороходько отримав можливість повернутися до УРСР і очолити створену ним кафедру зоогієни [109]. Проаналізувавши вітчизняний та світовий науковий і практичний досвід у цій галузі, вчений обґрунтував основні теоретичні засади розвитку зоогієнічної науки, визначив її методологічні принципи.

Упродовж 1923–1924 р. деканом зоотехнічного факультету КВЗІ працював професор С.Ф. Веселовський. Колеги і студенти відзивалися про нього як про досвідченого фахівця в галузі сільськогосподарської економії та статистики, справжнього вченого. Він виконував важливі для діяльності інституту справи – був членом предметних комісій, професорських рад та правління інституту, мав авторитет певної, надійної, «своєї з національно-політичного боку», шанованої у науковому відношенні людини. За час перебування на посаді декана зоотехнічного факультету ним було вирішено низку важливих завдань: відкриття зоотехнічної бази на Куренівці; закупівля худоби; організація зоотехнічної роботи студентів і безпосередньо інституту в господарстві «Кошляки»; розроблення навчальних планів за його особистого сприяння [255, арк. 72].

Засідання правління КВЗІ не обходилися без виступів професора С.Ф. Веселовського. Маючи виключну особливість доводити людям власні погляди на вирішення проблем, він висловлювався завжди авторитетно, часто схилиючи до свого бачення і членів правління. За його безпосередньої участі на вимогу часу виконували дослідження у напрямі організації селянських господарств, агрономічної допомоги на селі, покращання життя селян, а також щодо пробудження національної свідомості селян в Україні. Так, на прикладі роботи у господарстві «Кошляки» та зоотехнічної бази на Куренівці ним вперше була поставлена і вирішена проблема комплексної всебічної оцінки бюджетних матеріалів при їх обстеженні, опрацювання проаналізованих найважливіших планів тощо. Цінним науковим аспектом методології аналізу економічних показників, розроблених С.Ф. Веселовським, було виявлення якісних та кількісних взаємозв'язків у сільському господарстві України. Він моделював

вплив змін у продуктивності праці на собівартість продукції, а також матеріальних та інших витрат на цей важливий економічний показник.

Вже восени 1924 р. деканом зоотехнічного факультету КВЗІ призначили професора П.Т. Лавренюка, а професор С.Ф. Веселовський повернувся до завідування кафедрою економіки і організації сільського господарства та головування на предметній комісії інституту з економіки. Він був головою спеціальної економіко-організаційної комісії – планового органу для унормування навчання та практики студентів, а також облаштування додаткових закладів освіти факультету – зоотехнічної бази, господарств тощо. Результати роботи комісії доповідались на правлінні інституту деканом зоотехнічного факультету професором П.Т. Лавренюком.

Професор С. Ф. Веселовський один з перших перейшов на семінарську методику викладання в КВЗІ. Він був професором з курсу економіки сільського господарства, викладав для студентів курси лекцій «Сільськогосподарська економія», «Рахівництво сільськогосподарське» («Статистика сільськогосподарська»), а також дисципліну «Економіка і організація скотарства», яка була єдиною в СРСР [261, с. 102]. Ці дисципліни вчений викладав до осіннього триместра 1929 р.

Професор С.Ф. Веселовський, як завідувач кафедри, мав вагу при вирішенні поповнення кадрового складу фахівців. Хоча мав поодинокі непогодження з політичним комісаром щодо кандидатів на посади викладачів зоотехнічного факультету. Наприклад, при розгляді відповідності кандидатури професора Андрєєва, який претендував на посаду професора однієї з галузей часткової зоотехнії в КВЗІ упродовж 1923–1924 рр. За фахом професор Андрєєв був ветеринар-бактеріолог. Під час закордонних відряджень претендент працював у різних галузях не з фаху часткової зоотехнії, а основна його праця була на тему «Как ковать мулов и волов». На думку професора С.Ф. Веселовського у претендента було недостатньо фахових праць з промислового скотарства, що основне значення мала зоотехнічна організація.

Професор С.Ф. Веселовський вважав, що для належної та якісної постановки зоотехнічної освіти зоотехнічний факультет повинен працювати у складі Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, оскільки там ширше висвітлювались біологічні дисципліни. Разом з тим зоотехнічний факультет потрібно було забезпечити належним високоякісним виробництвом з промисловими галузями скотарства.

Із 1923 р. взірцем КВЗІ був його власний друкований орган – «Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту», який активно видавався у 1920-х роках. До складу його редакційно-видавничої комісії було призначено професорів А.Г. Терниченка (голова), С.Ф. Веселовського, П.Ф. Євтушенка, П.Т. Лавренюка, А.К. Скороходька. Як зазначала редакційно-видавнича комісія, це був збірник наукових праць працівників КВЗІ, метою якого стало не лише розкриття науково-навчальної діяльності закладу, а й виявлення науково-дослідних відкриттів, синтез роботи з розвитку ветеринарно-зоотехнічної науки не лише в УСРР, але і за кордоном.

Отже, важлива роль у розвитку Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, зміцненні його авторитету на початковому етапі діяльності належить декану зоотехнічного факультету та завідувачу кафедри економіки і організації сільського господарства С.Ф. Веселовському. У непрості часи становлення зазначеного закладу вищої освіти він поряд з іншими вченими В.К. Ліндеманом, А.П. Любченком, Ф.З. Омельченком, А.К. Скороходьком виконував важливу роботу з організації навчального і наукового процесу та редакційно-видавничої справи.

3.4. Участь в роботі Сільськогосподарського наукового комітету України

У 1920-х роках Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України при Міністерстві земельних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (СГНКУ) був осередком сільськогосподарської науки в УСРР

[168]. Його організували за ініціативою В.І. Вернадського, який з 1 червня 1918 р. після переїзду з м. Полтави до м. Києва став активним учасником науково-організаційної та культурної діяльності з розбудови Української державності, у тому числі – інституціонального становлення галузевого дослідництва [169].

Нині СГНКУ, що розширив активну діяльність щодо згуртування вітчизняних наукових сил, відродження галузевих науково-дослідних установ, вважають предтечею Національної академії аграрних наук України. Вже наприкінці 1920-х років було відновлено дореволюційну мережу і створено низку нових науково-дослідних установ і закладів вищої освіти аграрного профілю. Велике значення СГНКУ полягало у збереженні кращих традицій, закладених вченими-ентузіастами ще до подій 1917 р. Це, насамперед, значна увага до методики виконання дослідів, об'єктивність в оцінках одержаних експериментальних матеріалів [241, с. 5–6].

Частину свого життя і діяльності професор С.Ф. Веселовський присвятив цій науковій структурі, яка відіграла основоположну роль у процесі опікування сільськогосподарською наукою у той час. Вчений прагнув досліджувати розвиток аграрно-економічної науки у межах СГНКУ, що набула актуальності та посиленої уваги наукової спільноти [256].

У новоствореному СГВКУ відповідно до першого «Статуту» серед кількості відділів, не передбачалась організація Економічного відділу. Вирішення його завдань знаходилося у компетенції науково-дослідного відділу. Відповідно до нового «Статуту» від 25 лютого 1919 р. серед одинадцяти відділів, сьомим з'явився Економічний [174]. У контексті діяльності СГВКУ визначили основні функції його роботи, які 2 травня 1919 р. затвердив Наркомзем УСРР В.М. Мещеряков [190]. Їх висловив у окремому «Положенні» тимчасовий в. о. голови СГНКУ професор В.М. Висоцький. Важливим було вирішення двох основних завдань Економічного відділу: 1) Студіювання сільського господарства і суміжних галузей народного господарства, встановлення його особливостей та динамічних процесів; 2) Визначення основного підґрунтя сільськогосподарської політики, що мало велике значення під час вирішення проблем аграрної справи.

Цінними стали шість першочергових проблем, якими займався Економічний відділ СГНКУ: встановлення на основі відповідних обстежень фізико-географічних і суспільно-економічних районів з метою розвитку в їх межах сільського господарства; дослідження сільського господарства за розвиненими в УСРР галузями, в тому числі й колективних формах господарювання; студіювання сільськогосподарської промисловості, як невід'ємної частини сільського господарства, яке періодично прогресує або регресує; визначення внутрішнього та зовнішнього взаємного обміну сільськогосподарськими товарами відповідно до торговельних угод зі всесвітньою ринковою кон'юнктурою, а також транспортної справи, транспортної та митної тарифікації; дослідження типів організації масового селянського господарства, залежність їх варіацій від місцевих умов і встановлення найдоцільніших схем; розгляд фінансового підґрунтя сільськогосподарської політики [238].

З 2 квітня 1919 р. професор С.Ф. Веселовський був призначений членом Президії і заступником голови СГНКУ, згодом – головою. Організаційна структура СГНКУ, спектр проблем дослідження, їх реалізація в УСРР та репрезентація за кордоном за багатьма ознаками відповідають суті академічної науково-координуючої галузевої установи сучасного типу – НААН [241, с. 7–10]. Після окупації м. Києва частинами Добровольчої армії на чолі з генералом М.Е. Бредовим з 18 серпня 1919 р. і заборонаю усіх законодавчих актів УЦР, з об'єктивних причин СГНКУ через 8 місяців призупинив діяльність та не зміг виконувати свої статутні завдання.

Як наслідок постало завдання приєднання до УАН, за що проголосували на спільних зборах 15 березня 1919 р., затверджуючи дотичний «Статут» [193]. Ця справа відбулася за ініціативи першого голови СГНКУ В.І. Вернадського. Долучився до вирішення цього завдання С.Ф. Веселовський, взявши участь в урочистому засіданні УАН та виступивши з доповіддю «Про загальну організацію сільськогосподарської освіти в Україні». Він взяв участь також у обговоренні проблеми про стан вищої сільськогосподарської освіти в Україні.

Найпродуктивніше спрацювала саме Економічна секція СГНКУ під керівництвом С.Ф. Веселовського. До складу секції входили, окрім завідувача, очільник підсекції М.І. Величковський (від 20 грудня 1919 р.), спеціалісти – Л. Бобир-Бухановський, Ф. Волянський, Л. Носова, М. Томневич, М. Черненко, старший економіст П.О. Леонтович (від 3 червня 1919 р.) і практикант Кальницький-Потапенко [301].

Упродовж 7 травня – 6 червня 1920 р. професор С.Ф. Веселовський, як голова Економічної секції СГНКУ, здійснив відрядження з метою обстеження сіл на околицях м. Києва для організації випробувальних бюджетно-рахівничих (статистичних) економічних дослідів. Як визнаний вчений він мав гарні умови житла у помешканні вищої категорії, де зберігав цінні рукописи, фотографії і архіви СГНКУ. Робочу документацію за дорученням СГНКУ він разом зі співробітниками редагував і друкував там само. На жаль, його наукові праці та рукописи були знищені радянською владою і не збереглися в архівних фондах. Вчений здійснював важливі наукові досліді: спостерігав за тваринами, птахами, рибами, комахами, а також збирав їх для музею зоологічної секції СГНКУ в околицях м. Києва та на берегах р. Дніпро та інших за допомогою різних пристроїв – лопаток, банок, приладів для відлову риби та мисливства, мап околиць м. Києва, компасу тощо.

У липні 1920 р. у складі делегації він здійснив відрядження у справах СГНКУ до Наркомзему УСРР, що знаходився у м. Харкові. Йому, як голові делегації, доручили придбання матеріалів з економічної статистики. Важливим було узгодження фінансового стану на I півріччя 1920 р., зокрема попереднього авансу для працівників; обговорення статутних і загальних справ. Крім того, С.Ф. Веселовський координував зв'язки з урядовими і громадськими установами, одержував кошти, відповідну документацію [256].

Крім того, у 1920 р. професор С.Ф. Веселовський завідував Відділом кооперування селянського буряківництва та, згідно з угодою з Головцукром у складі делегації мав відрядження на Вінниччину. Разом з С. Єфремовим, В. Ковалем, А. Ніковським, С. Франкфуртом він налагоджував справу з цукровим

департаментом стосовно стовідсоткового контрахтування селянських цукрових буряків з боку цукроварень на Правобережжі. Ним започатковано справу щодо законтрахтованих селянських бурякових плантацій на Правобережжі. Тобто отримання домовленості збереження цукрових буряків без зменшення площ та гарантії достатньої кількості виробництва цукру восени 1920 р. У той час існувала небезпека чергової зміни влади в УСРР, тому аграрії виявляли хвилювання щодо захоплення селянських плантацій цукрових буряків та можливості порушення умов контрахтування. Вчений виконував важливе доручення від Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу (Централ), що полягало у здійсненні домовленості з цукровим департаментом про узгодження вказівок цукроварням для дотримання контрахтів, укладених через цей союз [255].

Після затвердження нового Статуту 25 листопада 1920 р. завдання діяльності Економічної секції СГНКУ наблизились до загальнореспубліканського рівня [84]. До її складу входило шість бюро: окремих галузей сільського господарства, обліку, районізації, землевпорядкування, історії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, колективізації. Економічна секція мала один із найпотужніших кадрових потенціалів серед інших [257]. На початку 1921 р. на Правобережжі СГНКУ створив чотири філії: Волинську, Київську, Подільську та Уманську, згодом – Вінницьку та Полтавську. Вони координували діяльність науково-дослідних інституцій відповідного регіону щодо галузевих наукових завдань, що відповідало сучасним обласним центрам наукового забезпечення АПВ [43, с. 62].

За рішенням Президії СГНКУ від 30 серпня 1922 р. з метою координації та планомірного керівництва науковою роботою було створено Комітет районізації України [166]. До його складу на чолі з головою С.Ф. Веселовським входили керівники секцій СГНКУ, окремих управлінь НКЗС УСРР, ВУАН, «Сільського господаря», «Вукоспілки», «Село-техніки», «Цукротресту», «Тютюн-тресту», «Всеукраїнського бюро з дослідної справи», Наркомпроду УСРР, Українського бюро Червоного Хреста, Українського геологічного комітету. Заступником голови

Комітету обрали професора О.А. Янату, секретарем – Г.Г. Махова. Структурні підрозділи Економічної секції СГНКУ відповідали за розроблення загальної методики районування та інші матеріали зі справи районізації України [65; 256].

За результатами виконання комплексу робіт з районізації видано наукові праці: С.Ф. Веселовського «Динаміка спеціальних культур на Чернігівщині», В. Гавсевич-Чернишової «Вплив природних і зовнішніх економічних факторів на сільське господарство і його еволюцію», О. Гермайзе «Стихійні лиха на Лівобережній Україні в XVII–XVIII столітті», «Стан сільського господарства на Київській Наддніпрянщині в XVIII ст.», Макеєва О. «Сучасний стан і перспективи розвитку сільськогосподарських колективів на Україні», Попова О. «Експорт збіжжя в Україні і ринки його збуту», Цитович-Шкляр Н. «Трудово-споживчі норми землекористування на Полтавщині». Досліджено проблеми ефективного використання залізничного транспорту і митних податків на продукти сільського господарства та технічного апарату хліба-експорту (склади, кооперація тощо) [52, с. 8–9].

Виконуючи обов'язки уповноваженого СГНКУ С.Ф. Веселовський листувався і здійснював перемовини з Раднаркомом та Наркомземом УСРР, установами і особами, одержував та розсилав кореспонденцією, телеграми, вирішував фінансові проблеми. Він одержував кошти для СГНКУ від Наркомзему УСРР та різних кооперативних установ, оплачував рахунки, укладав угоди та видавав майно для користування тощо.

Плідною виявилася діяльність С.Ф. Веселовського як очільника Комісії сільськогосподарської дослідної справи СГНКУ, створеної на засіданні Комітету 2 грудня 1922 р. за резолюцією доповіді вченого секретаря О.А. Янати про стан та організацію дослідної справи в Україні. На перших засіданнях Комісії визначено основні завдання її діяльності. Вони полягали у з'ясуванні завдань дослідної справи та планування їх виконання кожною секцією СГНКУ; координуванні роботи СГНКУ та його секцій з дослідними організаціями усіх регіонів УСРР шляхом організації наукових форумів; ознайомленні з програмами та

результатами діяльності дослідних установ і організацій, спрямовуючи на раціональний розвиток дослідної справи у країні тощо [133].

На наступному засіданні Комісії заслухали доповіді секцій СГНКУ – ґрунтознавства, метеорологічної і меліораційної про діяльність у напрямі розвитку дослідної справи; розглянули проект участі у Всеросійській сільськогосподарській виставці; делегували професора С.Ф.Веселовського на третю сесію Київського крайового комітету сільськогосподарської дослідної справи [226].

Активною була участь С.Ф.Веселовського на наукових форумах, де він виступав з доповідями про результати досягнень СГНКУ та висвітлював актуальні проблеми досліджень. Так, 9 грудня 1922 р. він на Другому Всеукраїнському агрономічному з'їзді на пленарному засіданні Комітету у м. Києві доповів про результати роботи, акцентуючи увагу на розв'язанні завдань землевпорядкування, земельної політики, громадської агрономії, сільськогосподарської кооперації. Інформував про стан галузевої дослідної справи у м. Москві, де ознайомився під час відрядження з діяльністю Держплану, Всеросійського бюро сільськогосподарської дослідної справи, Московської крайової дослідної сільськогосподарської станції, Петровської сільськогосподарської академії та популяризував сільськогосподарську літературу. Ознайомив з інформацією про Всеросійську сільськогосподарську виставку, що планувалася на 1923 р. [212].

За даними С.Ф.Веселовського, що вміщає один з випусків «Вістника сільськогосподарської науки», станом на грудень 1922 р. відбулося 7 засідань Президії СГНКУ, на яких обговорили важливі теми. Зокрема, участь у Загальноросійському з'їзді ґрунтознавців у м. Москві у справі комітету сільськогосподарського контролю; участь у Загальноросійському з'їзді зоологів; перегляд планів роботи секції сільськогосподарською освіти та популяризації; визначення стану штучного рибного господарства у заповіднику «Асканія-Нова» [300]. Велике значення мала організація Всеукраїнської наради ґрунтознавців у м. Києві, участь у роботі Планової комісії при Київському губземвідділі, перегляд

плану робіт зоотехнічної секції СГНКУ, Положення науково-дослідного інституту водного господарства, фінансового стану СГНКУ, встановлення контакту з центральним кооперативним видавництвом «Книгоспілка» тощо [99].

Таким чином, як керівник Економічної секції СГНКУ упродовж 1919–1923 рр. С.Ф. Веселовський організував планове будівництво сільського господарства та районування країни [256]. З 1923 р. наукову роботу СГНКУ здійснював у межах секцій: рільництва, ґрунтознавства, ботаніки, тваринництва, меліорації, метеорологічній, економіки сільського господарства, охорони природи, а також спеціальних комісіях [252] (додаток Ж). Вчені В.І. Вернадський, С.Ф. Веселовський, Є.П. Вотчал, В.Д. Огієвський, О.Н. Соколовський, П.А. Тутковський, С.Л. Франкфурт, О.А. Яната намагались об'єднати наукову діяльність центральних та місцевих установ, розвинути їх планомірну науково-дослідну роботу у галузі сільського господарства в Україні.

Серед основних завдань СГНКУ було забезпечення популяризації результатів сільськогосподарських наукових досліджень як в УСРР, так і за її межами. З цією метою з 1919 р. видавалося «Коротке справоздання», з 1921 р. – «Бюлетень СГНКУ», з 1922 р. започатковано систематичне щомісячне видання офіційного друкованого органу – «Вістник сільськогосподарської науки» (нині – «Вісник аграрної науки») [181, с. 32–35]. У 1923 р. його редактором був С.Ф. Веселовський [19]. На сторінках «Вістника...» розміщали інформацію С.Ф. Веселовського, О.Н. Соколовського, П.А. Тутковського, С.Л. Франкфурта, І.М. Щоголіва, О.А. Янати про різнобічну діяльність СГНКУ.

Упродовж 1922–1923 рр. разом із Цукротрестом здійснено експедиційні дослідження селянського бурякосіяння, тютюнової промисловості (розведення, переробка, експорт, імпорт тощо), олійної культури – соняшника. Не менше значущими стали напрацювання у напрямі землеустрою [52]. Доповідь професора С.Ф. Веселовського «Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку» на Другому Всеукраїнському агрономічному з'їзді, що відбувся у м. Харкові 18–25 жовтня 1922 р. сприяла створенню Наркомземом УСРР

Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ [68]. Його діяльність забезпечувала постійне обстеження та дослідження безупинного розвитку всесвітнього сільського господарства та сприятливих ситуацій його ринку для сільського господарства УСРР.

Після проведення Першого Всеукраїнського агрономічного з'їзду 13–22 листопада 1920 р. запровадили обласне управління дослідною справою. Однак швидко стали відчутними його недоліки, зокрема через невідповідність поділу України на природно-історичні, сільськогосподарські та економічні райони. У зв'язку з цим С.Ф. Веселовський запропонував створити при Наркомземі УСРР Комітет з сільськогосподарської дослідної справи з метою узгодження дослідної і загальної сільськогосподарської наукової роботи [195] Однак, вбачаючи прояви націоналізму, влада не підтримала цю ідею. У квітні 1922 р. професора С.Ф. Веселовського відрядили до м. Біла Церква для обстеження території «Терезине» для дослідної справи та кінського заводу.

Після створення Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту, в якому розпочалась активна і багатоаспектна робота, пришвидшився рівень інституціоналізації. Так, при СГНКУ створили низку інститутів: Інститут селекції на чолі з професором В.В. Колкуновим, Інститут насіннезнавства на чолі з О.А. Янатою при ботанічній секції; Інститут експериментального ґрунтознавства під керівництвом доцента Г.Г. Махова при секції ґрунтознавства; Інститут сільськогосподарської хімії на чолі з доцентом О.І. Душечкіним при секції хімізації.

На жаль, через грошову реформу унеможлилювалося виконання окремих досліджень. Однак, у 1923 р. завдяки дослідженням Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту опубліковано кілька наукових видань: П.І. Клевайчука «Динаміка цін на сільськогосподарську продукцію по Київщині», Є.М. Вроблевської «Бібліографія економіста». Отримані результати активно обговорювалися на засіданнях Економічної секції СГНКУ, її бюро і, безпосередньо, Інституту під головуванням С.Ф. Веселовського. Упродовж 1923 р. на 26 засіданнях розгляд проблем відбувався за напрямками: теорія

сільськогосподарської економіки, сучасна економіка України та її економічна політика, світове сільське господарство, історія сільськогосподарської економіки.

Досліджуючи науково-організаційну діяльність очільника СГНКУ професора С.Ф. Веселовського, визначено її значення для широкого кола науковців, практиків та розвитку сільського господарства УСРР. Сільське господарство почало інтенсивно відроджуватися після українських революцій упродовж 1917–1921 рр. Діяльність вітчизняних галузевих науково-дослідних установ під керівництвом СГНКУ частково відновлювалася і поширювалася саме у 1920-х роках.

Як голова СГНКУ С.Ф. Веселовський виконував велику науково-організаційну роботу. Він безпосередньо займався організацією та проведенням наукових форумів, присвячених вирішенню аграрних і економічних проблем, був головою Президії Виставкового комітету (Виставком) від імені СГНКУ [218]. Наукові напрацювання фахівців Економічної секції СГНКУ сприяли облаштуванню українського павільйону Першої Всесоюзної сільськогосподарської і кустарно-промислової виставки у серпні-вересні 1923 р. Зазначена виставка проходила у м. Москві і стала одним з наймасовіших заходів для популяризації успіхів у сільському господарстві УСРР.

На виставці репрезентувалися наукові і практичні здобутки фахівців, які виконували дослідження у межах СГНКУ. Наприклад, демонструючи галузеві здобутки, забезпечували можливість наочного ознайомлення з результатами використання сільськогосподарських знарядь. Поруч з експонатами на виставці наводили опис господарства, в якому виконували дослідження, описували способи та методи обробітку ґрунту, наводили показники якості ґрунту, заходи меліорації тощо. Одне з важливих місць на виставці займали дослідні поля. Завданням дослідних полів було практичне застосування правильного ведення господарювання на науковій основі з метою отримання максимального врожаю сільськогосподарських культур. Вони вирішували важливі для селянин завдання: коли і як готувати землю до посіву, як і яким зерном сіяти, скільки висівати зерна, які сорти культур підходять для певної місцевості. На виставці

дослідні поля репрезентували свої здобутки у вигляді таблиць, креслень, схем, наводячи результати досліджень за багато років. Наявними були експонати досягнень нової сільськогосподарської техніки – сіялок, комбайнів, віялок, тракторів тощо.

У період роботи завідувачем Економічної секції, заступником голови, а згодом і безпосередньо головою СГНКУ, С.Ф. Веселовський брав активну участь у засіданнях Президії, здійснював сільськогосподарську наукову діяльність [43]. Його можна вважати одним з організаторів сільськогосподарської науки і освіти.

У 1922 р. відбулися чергові та позачергові засідання СГНКУ, на яких обговорювалися важливі завдання. Зокрема, на чергових засіданнях обговорювали важливість видання «Вістника сільськогосподарської науки», відкриття нових філій СГНКУ, встановлення відповідного зв'язку між діяльністю Президії та секцій, організації Центральної рибної станції, створення Комітету районізації України, щорічного планування діяльності СГНКУ та ін. Позачергові засідання мали спеціальне спрямування і проводилися з метою взаємоузгодження роботи Президії та окремих секцій Комітету, а також безпосереднього ознайомлення членів Президії з роботою секцій. У 1922 р. на позачергових засіданнях СГНКУ вирішували низку завдань: удосконалення роботи секції ґрунтознавства у напрямі налагодження складання і видання карти ґрунтів УСРР; технічної секції – обстеження сільського будівництва країни; лісової секції – організації Центральної дослідної лісової станції та лісової дослідної справи взагалі, створення підсекції лісової технології, з'ясування наукової спадщини професора В. Огієвського.

Досліджуючи особистість С.Ф. Веселовського, його внесок у розвиток сільськогосподарської науки і освіти встановлено, що він був справжнім її поборником, зокрема у сфері сільськогосподарської економіки та статистики. Завдяки вченому було налагоджено взаємозв'язки у вирішенні економічних проблем завдяки координації наукової роботи місцевих наукових установ. Він брав активну участь в обговоренні перспективних планів у галузі

сільського господарства та проблем методології їх складання як на республіканському, так і місцевому рівнях. Комітет, яким керував С.Ф. Веселовський, став справжнім осередком, що об'єднав та організував сільськогосподарську наукову діяльність в УСРР. Завдяки комунікації, яка сприяла якнайшвидшому встановленню взаємозв'язку між сільськогосподарською наукою та практикою, було піднесено на відповідний рівень сільське господарство країни.

Основну наукову роботу Економічної секції здійснювали її бюро. У 1923 р. опубліковано наукові праці їх членів: професора С.Ф. Веселовського «Динаміка спеціальних культур на Чернігівщині» (бюро окремих галузей сільського господарства); доцента О.С. Попова «Експорт зерна з України і ринки його збуту» (бюро обміну); доцента В.І. Гавсевич-Чернишова «Вплив природних та зовнішніх факторів на сільське господарство і його еволюцію» (бюро районізації); Н.О. Цитович-Шкляр «Трудово-споживчі норми землекористування на Полтавщині» (бюро землевпорядкування); доцента О.Ю. Гермайзе «Стихійні лиха на лівобережній Україні в XVII–XVIII столітті», «Стан сільського господарства на Київській Наддніпрянщині в XVIII столітті» (бюро історії сільського господарства та сільськогосподарської економіки).

У 1923 р. на прилюдних засіданнях Економічної секції СГНКУ спільно з дослідною кафедрою сільськогосподарської економіки КСПІ С.Ф. Веселовський зробив чотири доповіді. Першу – з теорії сільськогосподарської економіки «Новітні проблеми ґрунтознавства крізь призму економіки», другу – з сучасної економіки України та економічної політики – «Економічні проблеми молочарства», третю – зі світового сільського господарства «Сучасний стан сільського господарства та завдання дослідної кафедри сільськогосподарської економіки» та четверту – «Посівна площа селянського господарства в Європейській Росії за останні десятиліття» [246]. Вчений, незважаючи на важкі матеріальні та моральні умови, активно проводив засідання СГНКУ і здійснював наукову діяльність.

Завдяки науковому забезпеченню сільського господарства на основі координації СГНКУ діяльності 51 дослідницької інституції УСРР, зробило непотрібним запровадження російського формату Державного інституту дослідної агрономії (ДІДА). Принаймні, у проекті «Положення про управління і ведення сільськогосподарською дослідною справою в УСРР», підготовленому в лютому 1923 р. дослідним відділом Наркомзему УСРР, параграфом 2 на СГНКУ покладалася дослідницька робота неекспериментального характеру, що виконувалась у всеукраїнському масштабі». Параграфом 4 запроваджувались адміністративні обласні управління з сільськогосподарської дослідної справи, керманичами яких ставали директори місцевих дослідних станцій. Однак у прийнятому 19 листопада 1923 р. остаточному варіанті «Положення» навіть ця функція скасовувалась, а координація діяльності, покладалась на управління землеробства і тваринництва (згідно з параграфом 6), а також на дослідний відділ Наркомзему УСРР (згідно з параграфом 9) [189]. Параграф 15 «Статуту СГНКУ» від 9 серпня 1923 р. чітко передбачав його місцезнаходження саме у м. Харкові. Остаточне відповідне рішення прийняла Колегія НКЗС УСРР ще 23 квітня 1923 р. [164]. Після оприлюднення цього рішення п'ятий голова СГНКУ – професор С.Ф. Веселовський, незважаючи на наполегливе прохання членів Пленуму, 15 вересня 1923 р. відмовився від займаної посади. Новим головою СГНКУ обрали професора В.І. Ковалевського, його заступниками стали І.М. Щоголів, П.Ф. Тушкан [165].

Відмову професора С.Ф. Веселовського очолювати СГНКУ слід розглядати в площині розпочатих проти нього з боку влади переслідувань за політичні погляди. Вони посилювались з кожним наступним роком радянської влади в УСРР, незважаючи на ухвали ВУЦВК: про амністію до чергової річниці революції від 7 листопада 1921 р. та відносно робітників і селян від 30 листопада 1921 р. [55, с. 356]. За таких обставин С.Ф. Веселовський поступово відходив від активної участі практично в усіх складових життя УСРР за винятком викладацької роботи в КСГІ.

Появу на його місці колишнього керівника СГНКУ Наркомзему РСФРР, а з 1922 р. – почесного голови створеного на його основі ДДА В.І. Ковалевського, треба розглядати як стратегічний крок з боку головного профільного відомства УСРР. По-перше, таким чином втілювалася політична воля уряду республіки повертати на батьківщину етнічних українців для радянського будівництва, а з іншого – планувалося максимально підвищити місце і роль українських вчених [124].

Не зміг вплинути на обставини з переїздом І.М. Щоголів, що виконував обов'язки голови. Згідно з рішенням Ради СГНКУ від 29 грудня 1923 р. вже на початку 1924 р. Комітет остаточно переїхав до м. Харкова [227]. Із 54 штатних осіб, що працювали у Президії СГНКУ в м. Києві, до м. Харкова поїхали тільки 28 [116]. Продуктивну діяльність СГНКУ не вдалося розширити через непродуманість дій [136]. У квітні 1927 р. виникла загроза ліквідації СГНКУ як центральної наукової галузевої установи, його статус було зведено до консультативного органу НКЗС УСРР [153].

Вже 20 червня 1927 р., О.Г. Шліхтер затвердив «Положення про Науково-Консультаційну Раду при Наркомземі УСРР» з метою зв'язку практичної роботи Наркомзему УСРР і досягнень сільськогосподарської науки [157]. За пунктом 2 його членами ставали наукові працівники в галузі сільського господарства згідно з затвердженим Наркомземом УСРР списком. Відповідно до параграфу 3 НКР діяла через сесії, періодичність яких затверджував Наркомзем УСРР. Вже 16 вересня 1927 р., заступник Наркома земельних справ Федотов затвердив перший склад НКР НКЗС УСРР за 15-ма пріоритетними напрямками науки. Найчисленнішим з них виявився напрям «економіка». Професор С.Ф. Веселовський увійшов до переліку його осіб поряд з дев'ятьма провідними вченими: М.М. Вольфом, В.М. Качинським, П.І. Ляшенком, К.В. Маньковським, А.М. Сліпанським, К.С. Тараненком, С.М. Тумановським, О.К. Філіповським. Разом із М. Данилевським, О. Соколовським, В. Соловейчиком він увійшов до числа членів Комісії з проблеми сільськогосподарського районування України під головуванням К. Маньковського [206]. Наприкінці 1929 р. вчений ще рахувався

членом НКР НКЗС УСРР за напрямом «економіка», однак вже зазнавав значних переслідувань з боку радянської влади [194].

Саме рік «великого перелому», проголошений Й.В. Сталіним у листопаді 1929 р., став насправді роком жахливої руйнації сільськогосподарського виробництва. Насильницька суцільна колективізація катастрофічно зменшила кількість худоби, викликала незадоволення селян, загострила соціально-економічну та політичну ситуацію у країні. Ці ускладнення уряд та партія пояснювали «шаленим» опором і шкідництвом «капіталістичних елементів», а не власними помилками та прорахунками. Підготовка судових процесів завершилась – розпочалися масові арешти.

Упродовж 1930–1941 рр. органи ДПУ «виявили» понад 100 «центрів», «блоків», «організацій», які звинувачувались у створенні та керівництві контрреволюційною діяльністю. Їм інкримінувалось відновлення капіталістичного ладу, розвиток індивідуального селянського господарства, послаблення економічної могутності республіки. Їх провина полягала в тому, що вони вирішували завдання ринкової економіки, відстоювали необхідність еквівалентного обміну між містом і селом. Пропагандою контрреволюційних ідей вважалося відстоювання інтенсивних методів господарювання, визнання принципу кооперування населення, створення кооперативного банку. За підрахунками Одеського «Меморіалу», серед 26 019 репресованих представники аграрного сектору становили 38% [200]. Серед загальної кількості в'язнів таборів ГУЛАГу, окремо виділено «селянсько-есерівську» групу репресованих, більшу половину яких засудили до розстрілу [113].

Архівні матеріали слідчої справи професора С.Ф. Веселовського містять звинувачувальний висновок і документи про його реабілітацію у 1989 р. Арештували С.Ф. Веселовського 23 липня 1931 р. за належність до контрреволюційної організації (ст. 54–4 КК УСРР). У звинувачувальному висновку сказано, що контрреволюційну роботу по науковій лінії С.Ф. Веселовський здійснював у «Комісії з вивчення виробничих сил України», що знаходилась під впливом Українського Національного Центру (додаток 3). У

52-річному віці вчений на три роки був позбавлений волі. Ухвалою Судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР від 21 березня 1932 р. (статті 54–4, 54–11 КК УСРР) С.Ф. Веселовського було направлено до Біломор-Балтійського концтабору на станції Ведмежа Гора, у м. Медвеж'єгорськ, поряд з урочищем Сандармох на Соловках [246]. Згодом, йому вдалося виїхати за кордон і в еміграції він провів подальшу частину свого життя [261, с. 102]. Реабілітовано його було 17 жовтня 1989 р. прокурором Харківської області (додаток И).

Висновки до розділу 3

Встановлено науково-організаційну та освітню діяльність С.Ф. Веселовського у Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II. Зокрема під час перебування його на посаді ректора та голови Організаційної Ради КПІ упродовж 1920–1921 рр. Визначено його особистий внесок у розвиток сільськогосподарської науки і освіти країни. Він був організатором освітнього процесу в період реорганізації КПІ, а також необхідних для сільськогосподарської науки факультетів на базі КПІ – агрономічного, ветеринарного та зоотехнічного. Для побудови належного навчання на агрономічному факультеті КПІ ним впроваджено до навчального плану дисципліни: «рахівництво», «організація підприємств», «машинознавство та сільськогосподарське будівництво і меліорації».

Здійснено аналіз науково-освітньої діяльності С.Ф. Веселовського на посаді завідувача науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки та статистики Київського сільськогосподарського інституту упродовж 1922–1929 рр. На основі архівних документів та наукових праць вченого встановлено основні наукові напрями його досліджень у КСПІ. Зокрема, з'ясування наукової організації праці в сільському господарстві у світовому вимірі, визначення стану цукрової і тютюнової промисловості та проблем їх державного регулювання, встановлення нових напрямів у ґрунтознавстві та раціонального вивезення збіжжя. Ним розкрито історію сільського господарства України, вплив на його розвиток військових дій та посухи, значення сільськогосподарського районування України.

З'ясовано значення науково-освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті упродовж 1921–1929 рр. Зокрема, на посаді декана зоотехнічного факультету та голови спеціальної економіко-організаційної комісії для унормування навчання і практики студентів. Визначено його першість впровадження семінарської методики викладання лекцій з дисциплін: «Сільськогосподарська економіка», «Рахівництво сільськогосподарське» та єдиної в СРСР «Економіка і організація скотарства». Науково-освітня діяльність вченого у КВЗІ була спрямована на поєднання теоретичних і практичних основ сільськогосподарської економіки та статистики.

Узагальнено та впроваджено до наукового обігу маловідомі факти з його особистої участі упродовж 1919–1923 рр. у функціонуванні галузевого наукового осередку країни – Сільськогосподарського наукового комітету України – предтечі Національної академії аграрних наук України. Встановлено його особистий внесок в організацію досліджень випробувальних бюджетно-рахівничих (статистичних) економічних дослідів на Київщині та Поділлі, запровадження розроблення наукової експертизи закордонних сільськогосподарських знарядь на Харківській машинно-дослідній станції. Визначено важливість його спостережень за тваринами, птицями, рибами, комахами, а також збирання колекцій для Музею Зоологічної секції СГНКУ. Як голова СГНКУ та керівник Економічної секції, організував великомасштабні дослідження розвитку сільськогосподарської науки у всіх регіонах УСРР, системні дослідження з економіки сільського господарства, насінневої справи та сільськогосподарської районізації в Україні. Ним вперше підготовлено програму економічного відділу степової станції при Державному заповіднику «Асканія Нова», висвітлено значення Економічної секції СГНКУ для розвитку галузевої науки та практики.

Внесено корективи в офіційну біографію професора С.Ф. Веселовського за його архівною слідчою справою, що зберігається у ДАХО. Дослідники життя та діяльності професора С.Ф. Веселовського дотримуються точки зору, що справа була сфальсифікована як на нього, так і на багатьох його колег, що працювали у

сільськогосподарській галузі. Вчений ні на кого наклеп не зводив, від звинувачень у контрреволюційній діяльності проти Радянської влади категорично відмовився. Однак, на нашу думку, стає зрозумілим той факт, що діяльність вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні, далі не продовжувалася через звинувачення його у контрреволюційній діяльності за культурно-науковою лінією. Його направили до концтабору, а згодом він емігрував з країни. За спогадами професора М. Величківського, що зустрів професора Веселовського Сергія Феофановича у Кракові, на залізничній станції, у липні 1944 р., куди С.Ф.Веселовський приїхав у пошуках роботи з м. Сянік [31]. Подальша доля вченого невідома.

РОЗДІЛ 4

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО ДЛЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ І ОСВІТИ В УКРАЇНІ

4.1. Наукова спадщина вченого

Вагому роль для розвитку сільськогосподарської науки і освіти в Україні відіграла наукова спадщина професора С.Ф. Веселовського. З цією метою проаналізовано наукові та науково-популяризаційні праці вченого, як його наукового надбання. Наукові та науково-практичні видання стали одним з основних інформаційних джерел про наукову діяльність вченого-аграрія і економіста. Ознайомлення з ними забезпечило відтворення цілісної картини його наукових зацікавленостей і здобутків, а також світогляду.

За результатами дослідження наукової спадщини професора С.Ф. Веселовського, проаналізовано 39 доступних його наукових та науково-популярних праць, які розподілено та систематизовано за десятьма предметно-тематичними рубриками (див. дод. Б). Зокрема, на основі контент-аналізу встановлено, що дослідженню сільськогосподарської економіки та статистики ним присвячено 12 праць; організації сільського господарства – 11; землеробству та бібліографічним виданням – по 3; цукровиробництву, сільськогосподарському районуванню, сільськогосподарській механізації та пасічництву – по 2; ґрунтознавству і землевпорядкуванню – по 1 (рис. 1). Отже, професор С.Ф. Веселовський значну частину своїх публікацій присвятив дослідженню сільськогосподарської економіки та статистики, а також ефективній організації сільського господарства у країні, які становлять відповідно 31% і 28% від загальної кількості його наукової спадщини.

Першу свою статтю, присвячену висвітленню тритижневої наукової роботи секції суспільної агрономії, С.Ф. Веселовський опублікував у 1913 р. у виданні «Агрономический кружок при Киевском политехническом институте» [57]. У

статті він акцентував увагу на тому, що з метою підвищення продуктивності роботи Агрономічного кружка при КП, у вересні 1913 р. було організовано три секції: землеробства, тваринництва і суспільної агрономії.

Рис. 1. Систематизація наукових та науково-популярних праць професора С.Ф. Веселовського за 1913–1926 рр. на основі контент-аналізу

Як голова секції суспільної агрономії, він сконцентрував увагу її 103 членів на вирішенні поряд з агрономічними важливих економічних завдань. Було обговорено напрями подальшої діяльності секції, а також заплановано підготовку важливих доповідей С. Веселовського, О. Каменецького, І. Прилежаєва. Зокрема, значна увага приділялась розвитку кооперації в країні. Відмічено важливість заслуховування доповіді фахівця з кредитування і кооперації А.А. Беретті «Значение кооперации». У статті С. Веселовський виразив надію, що секція суспільної агрономії зможе задовольнити запити майбутніх агрономів. А кращі результати її діяльності будуть основним доказом необхідності і вчасності створення секції, що забезпечить підготовку кваліфікованих працівників для сільського господарства.

У 1915 р. С.Ф. Веселовський у журналі «Хозяйство» опублікував дві статті, присвячені рахівництву для малих селянських господарств, як аналіз брошури М.О. Обер-Таллера «Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств» [59; 60]. Він акцентував увагу на тому, що рахівництво для селянських господарств було однією з нероздільних ланок суспільно-агрономічних заходів, які швидко поширювались у країні. Не дивлячись на те, що використання рахівництва у суспільній агрономії тільки розпочиналось, цей метод одразу викликав неабияку зацікавленість у його застосуванні. Вчений вважав, що за своєї появи агрономічні заходи були недосконалими, одноманітними та розраховувались на значну територію використання. Удосконалюючись, вони створили основу, за допомогою якої можна було вирішити завдання для невеликих територій зі специфічними ґрунтово-кліматичними умовами. На його думку, зі створенням губернських агрономічних організацій важливим було їх попереднє ознайомлення з місцевими селянськими господарствами. Зокрема, встановлення місцевих господарсько-економічних районів і основних типів господарств у кожному районі, їх розподілення за групами у залежності від характерних ознак та земельного забезпечення. Вагомим стало створення системи рахівництва для обліку селянського господарства у напрямі як сільськогосподарського виробництва, так і його споживання. Тому рахівництво у малих селянських господарствах повинно було відбуватись на основі систематичних бухгалтерських записів.

Вчений поєднував думку М.О. Обер-Таллера про те, що для правильного обліку у селянському господарстві необхідно виділяти три основних розділи: сільське господарство, домашнє господарство, підсобні заняття. За кожним розділом за правилами подвійного рахівництва повинно було розподілятися наявне майно. Він зробив огляд рахункових книг та інструкцій до них, ведення яких у рахівництві вважав необхідними. Зокрема, інвентарної та касової книги, книги продуктів, книги прибутків і збитків, боргової відомості, що входила у касову книгу, робочого журналу та обліку продовольства.

У 1916 р. С.Ф. Веселовський присвятив публікацію своєму вчителю професору В.Г. Бажаєву, який помер 27 травня. Вчений вважав його видатним

дослідником у галузі економіки сільського господарства і одним з основоположників агрономічної допомоги для селян. Він стверджував, що ім'я В.Г. Бажаєва нерозривно пов'язане з історією земської агрономії за перші 25 років її появи у Російській імперії. Його виключна зацікавленість до селянських проблем, що так виразно проходили через всі його праці, нерозривно об'єднувала його громадську та наукову діяльність і заповнювала все його життя. Відмічав С.Ф. Веселовський і те, що В.Г. Бажаєву довелось самому відшукувати шляхи глибокого та всебічного дослідження напрямів еволюції щодо ведення селянського господарства у Російській імперії, вказувати на тенденції його розвитку. Велике значення для селян, на думку С.Ф. Веселовського, мала праця В.Г. Бажаєва «Руководство к правильному устройству травосеяния на надельных крестьянских полях Московской губернии», яке у 1898 рр. було опубліковане у чотирьох виданнях. Тривалий досвід виконання агрономічних заходів забезпечив В.Г. Бажаєву визначення необхідних умов успішного ведення селянського господарства. Він відзначав цінність праці В.Г. Бажаєва за 1905 р. «К вопросу о способах подготовки деятелей в области агрономической помощи населению». Зокрема, важливість наближення викладання у вищій агрономічній школі до проблем сільськогосподарської політики і суспільної агрономії. Вагоме значення має складений С.Ф. Веселовським список друкованих праць професора В.Г. Бажаєва упродовж 1889–1916 рр., який налічує 63 найменування [58].

Наукова діяльність С.Ф. Веселовського у 1919 р. виявилась більш плідною. Зокрема, у цьому році ним опубліковано п'ять фундаментальних наукових праць: 2 довідники і 3 підручники. Наприклад, видано «Короткий довідник із сільського господарства України» та розпочато роботи щодо опублікування великого довідника з сільськогосподарської економіки України. З цією метою зібрано і проаналізовано значний масив інформації. Позитивні зрушення відбувалися у напрямі сільськогосподарської торговельної політики, зокрема, експорту та імпорту збіжжя України. Ним здійснено економічне оцінювання та бюджетне обстеження селянських господарств країни. Одержані результати увійшли до серії підручників С.Ф. Веселовського: «Економічна

географія», «Статистика» та «Сільськогосподарська економія». Фактично як додаток до останнього підручника, видано бібліографічний довідник «Метаморфоз сільського господарства на Україні». Основними стали його науково-організаційні роботи щодо налагодження зв'язків з дослідними установами на місцях для координації науково-дослідної роботи установ.

Починаючи з 1922 р. творча діяльність С.Ф. Веселовського значно розширилась. У низці наукових праць як фахівець у галузі економіки, він ставив завдання невідокремлення сільського господарства країни від інших галузей. У працях «Сучасний стан сільського господарства» на його думку недоцільним було відокремлення сільського господарства від промисловості. Він вважав, що темпи розширення вирощування інтенсивних культур, різних галузей, певні цифри посівних площ не мали вагомого значення, якщо сільське господарство розглядати без його фактичного зв'язку з промисловістю. Ведення такого сільського господарства порушувало всі облікові розрахунки та фінансові плани промисловості. Вчений акцентував увагу на тому, що, якщо спиратися тільки на статистичні дані і обминати виробничий підхід, характерний для промисловості, це негативно вплине на динаміку сільського господарства у цілому в країні. Проте, на жаль, до його наукової думки урядові керівники не прислухалися, а навпаки його наукові погляди піддавали жорстокій критиці і звинувачували його в контрреволюційній діяльності. Подальший розвиток сільського господарства в Україні мав певні негативні наслідки і був спрямований на знищення селянських господарств та кооперації, штучного створення колгоспів та розкуркулювання заможних селян з використанням адміністративних методів управління сільським господарством.

Основні напрями у статтях С.Ф. Веселовського «Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому», «Сучасне сільське господарство та шляхи його відродження», опубліковані у журналах «Вістник сільськогосподарської науки» і «Український агроном», викладені у 18 пунктах [67;68]. Вони висвітлювали стан вітчизняного сільського господарства у контексті розвитку світового сільського

господарства. Зокрема, вплив інтенсифікації, війни, посухи, стану західного європейського ринку. Важливим заходом С.Ф. Веселовський вважав концентрацію зусиль на збільшенні внутрішнього ринку зернової та цукрової продукції.

Одним з основних завдань вчений вважав вирішення проблеми районізації та впливу природних умов на розвиток сільського господарства в Україні. Зокрема, актуальні завдання того часу висвітлено ним у журналі «Вістник сільськогосподарської науки» у публікації «Сільськогосподарська районізація України» [65]. Науковець обґрунтував нові підходи для здійснення природної районізації на основі генетичної класифікації та розподілу фізико-географічних умов завдяки геологічній еволюції і клімату України. Він стверджував, що здійснення районізації на основі ґрунтово-кліматичних умов забезпечить ефективну кооперацію, особливо сільськогосподарську. Вчений вважав важливість виконання завдання районізації на основі всебічного наукового дослідження завдяки природничим та економічним наукам. На ефективному вирощуванні зернових культур та багаторічних бобових трав С.Ф. Веселовський безпосередньо наголошував у працях «Организация кормовых площадей. Люцерна», «Вплив війни і посухи на сільське господарство України» [61].

Важливість покращання умов розвитку сільськогосподарської науки та наведення інформації про видатних вчених-аграріїв України виділяв С.Ф. Веселовський у журналі «Вістник сільськогосподарської науки» [69]. Він вважав, що для України розвиток сільськогосподарської науки був єдиною запорукою безупинного поступу безпосередньо сільського господарства. Стан сільськогосподарської науки та її майбутнє мало державне значення і повинно було цікавити не тільки діячів сільськогосподарської науки. З огляду на це, на сторінках журналу «Вістник сільськогосподарської науки» значну увагу приділяли опублікуванню матеріалів про новітні успіхи щодо сільськогосподарського знання, а також його організаційних аспектів. Цінними виявились праці С.Ф. Веселовського, опубліковані у 1922 р. стосовно науково-

організаційної діяльності економічної секції та підсекції цукрової промисловості Агрономічного гуртка при КПІ [184; 279], у 1924 р. – науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії Київського СГІ [63].

У 1920-х роках вчений у низці опублікованих наукових праць зробив певні висновки щодо економічно доцільного господарювання. Завдячуючи своєму досвіду у дослідженні селянських господарств, професор С.Ф. Веселовський виступав проти колективізації та штучно створених колгоспів і радгоспів, а також старанно популяризував теорію видатного економіста О.В. Чаянова. У працях «Економічна організація праці в сільському та селянському господарстві» (1922, 1924) наголошував на тому, що індивідуальне селянське господарство є економічно вигіднішим і краще спроможним сплачувати заробітку плати робітникам, а також сприяє забезпеченню отримання вищих прибутків [62]. На його думку багато переваг мало безпосередньо дрібне селянське господарство над великим. Раціональне ведення таких селянських господарств забезпечувало покращання життя селян, збільшувало врожаї та при застосуванні нових механічних знарядь і сільськогосподарських машин, підвищувало коефіцієнт корисної дії господарювання. Він вважав, що економічніше та вигідніше використовувалось інвестування у новітні підходи до ведення селянського господарства у країні, ніж для насильницького створення колгоспів і радгоспів.

Розширення тематики наукових публікацій С.Ф. Веселовського відзначено у 1923 р. Зокрема, ним приділено увагу з'ясуванню динаміки вирощування спеціальних культур на Чернігівщині, встановленню напрямів розвитку ґрунтознавства через призму сільськогосподарської економії [64], визначенню стану цукрової промисловості і проблем її державного регулювання [66]. У 1925 р. його наукова спадщина збагатилась новими напрацюваннями щодо висвітлення власного досвіду стосовно класифікації сільськогосподарських об'єднань, впровадження пасічництва [21; 22; 26], ефективного землевпорядкування [30], а також застосування податку на прибуток [23; 24]. Упродовж 1925–1926 рр. велике значення вчений приділяв використанню статистичних методів у сільському господарстві [25; 27].

У 1925 р. у двох номерах журналу «Полтавський селянин» опубліковано статті С.Ф. Веселовського «Трактор в сільському господарстві Полтавщини» [29; 28]. Через те, що стан сільського господарства характеризувався значним збільшенням дрібних землеволодінь та нестачею робочої худоби, відбувався незадовільний та несвоєчасний обробіток ґрунту, посів і збирання зернових культур, що призвело до зниження врожаю та погіршення добробуту селян майже на 50%. Вчений вбачав вихід з такого скрутного становища у відродженні скотарства, збільшенні вирощування кормових культур, а також розширенні механізації у господарстві. Зокрема, використанні невеликих поворотних тракторів з двигунами у 16–22 дійсних кінських сили, що забезпечували тягове зусилля для причіпних машин, замінюючи роботу 8–12 робочих коней. Такі трактори використовували з іншими знаряддями та сільськогосподарськими машинами – культиваторами, сіялками, косарками, а також для перевезення вантажів. Вчений зробив висновок, що в умовах Полтавщини застосування механізованих робіт забезпечувало підвищення ефективності господарювання, що відіграло значну роль у розвитку сільського господарства УСРР.

Отже, наукова спадщина професора С.Ф. Веселовського відображає різні напрями розвитку сільськогосподарських знань, а також організації галузевої науково-дослідної роботи, як в Україні, так і у світовому вимірі. Він приділяв увагу удосконаленню всебічних знань: ґрунтознавству, землевпорядкуванню, пасічництву. Вагоме значення надавав здійсненню сільськогосподарського районування, механізації; ефективному вирощуванню зернових культур, цукрових буряків, багаторічних бобових трав та інших сільськогосподарських культур. Акцентував увагу на використанні статистичних методів та економічній ефективності сільськогосподарського виробництва, організації галузевих наукових досліджень.

За видами його наукові та науково-популярні праці на основі контент-аналізу нами розподілено за такими групами: статті – 30; підручники – 3; довідники, передмови та бібліографічні публікації – по 2 (рис. 2).

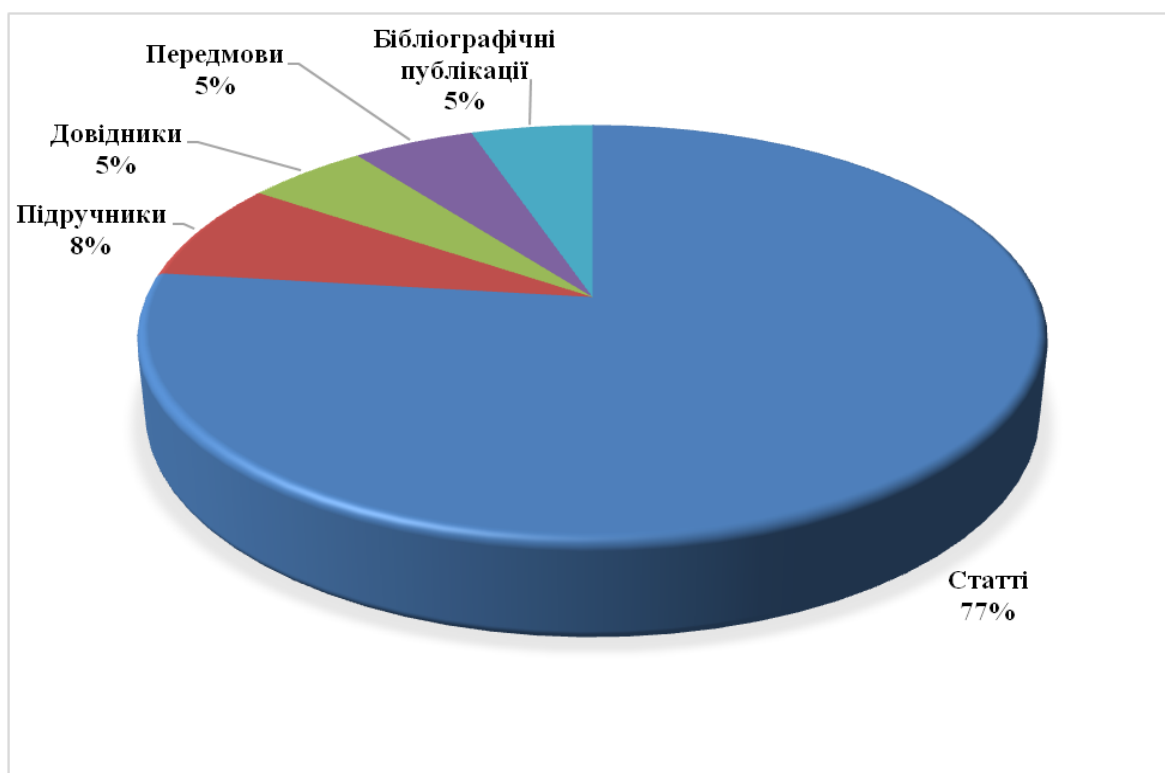

Рис. 2. Систематизація наукових та науково-популярних праць професора С.Ф. Веселовського за 1913–1926 рр. за видами, на основі контент-аналізу

Можна відмітити, що 77% його наукових та науково-популярних праць становлять статті, які він друкував у вагомих у той час галузевих збірниках та журналах: «Бюлетень агрономічного гуртка», «Вістник сільськогосподарської науки», «Земельник», «Пасічник», «Полтавський селянин», «Селянин», «Український агроном», «Хозйаство», а також у «Финансовой газете».

Про найактивніший період його наукової діяльності упродовж 1919–1925 рр. свідчить здійснений нами на основі контент-аналізу систематизація наукових та науково-популярних праць за роками (рис. 3). Починаючи з 1919 р. він активно почав публікувати підручники і довідники. У першій половині 1920-х років тематика його публікацій значно розширилась. Загалом з 1919 р. динаміка кількості його публікацій набула тенденції до значного зростання з 5 до 12 у 1922 р., у 1925 р. вчений опублікував 9 наукових та науково-популярних праць. У 1926 р. ним опубліковано останню наукову статтю з сільськогосподарської статистики.

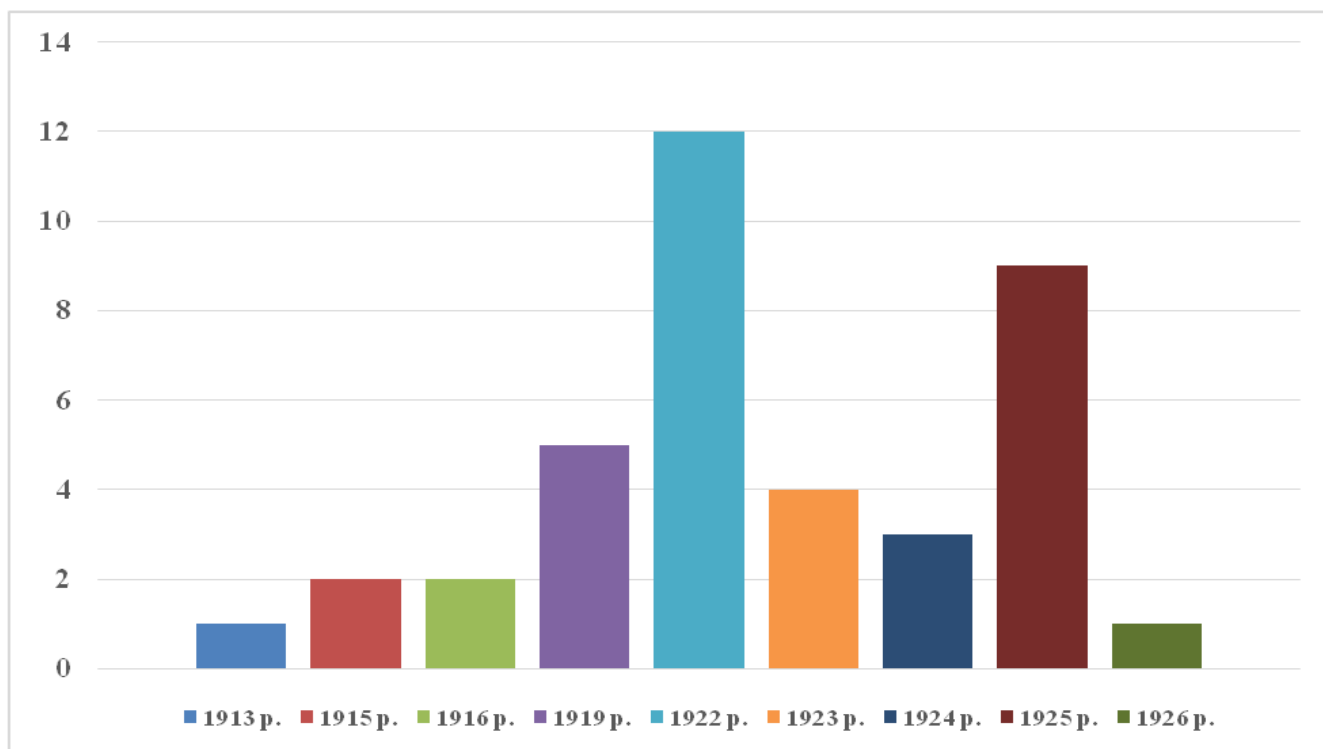

Рис. 3. Систематизація наукових та науково-популярних праць професора С.Ф. Веселовського за 1913–1926 рр., шт., на основі контент-аналізу

Отже, завдяки багатогранній науковій спадщині професора С.Ф. Веселовського розкрито різні напрями сільськогосподарських знань та організацію науково-дослідного процесу. Встановлено, що упродовж 1913–1926 рр. він опублікував 39 наукових та науково-популярних праць з різних напрямів сільськогосподарської тематики. Проте, діяльність вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні не продовжувалася через звинувачення його у сфабрикованій органами НКВС контрреволюційній діяльності за культурно-науковою лінією. Його направили до концтабору, а згодом він емігрував з країни.

4.2. Редакційна та бібліографічна робота

Діяльність професора С.Ф. Веселовського як редактора п'ятнадцяти наукових та наукових періодичних видань, а також бібліографа, простежується упродовж 1922–1928 рр. під час здійснення ним інтенсивної наукової та науково-

освітньої діяльності. Упродовж 1921–1922 рр. він був членом Термінологічно-перекладного бюро при КПІ з розроблення української технічної термінології, яке активно співпрацювало з ВАН і Ботанічною секцією СГНКУ. Термінологічно-перекладне бюро здійснювало систематизацію української наукової термінології з дисциплін, що викладали у той час в КПІ, а також перекладало українською мовою підручники з іноземних мов.

З метою популяризації результатів діяльності СГНКУ з 1919 р. видавалося «Коротке справоздання», з 1921 р. – «Бюлетень СГНКУ». Із 1922 р. було започатковано систематичне щомісячне видання офіційного друкованого органу СГНКУ – «Вістник сільськогосподарської науки» (нині – «Вісник аграрної науки»). Саме у 1922–1923 рр. редактором цього видавничого органу було обрано С.Ф. Веселовського [19]. У «Вістнику сільськогосподарської науки» існувала рубрика «Бібліографія», в якій розміщували бібліографічний матеріал, до підготовки якого був причетний і С.Ф. Веселовський [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17].

Для розширення діяльності зазначеного друкованого органу С.Ф. Веселовський докладав чимало зусиль. У вступній статті до першого випуску «Вістника сільськогосподарської науки» професор С.Ф. Веселовський від імені редакції акцентував увагу на важливості розвитку сільськогосподарської науки в Україні. Наголошував на тому, що сільськогосподарська наука є єдиною запорукою безупинного поступу безпосередньо сільського господарства – основи покращання народногосподарського життя країни. Від імені СГНКУ, добре розуміючи таке бачення, професори С.Ф. Веселовський та О.А. Яната засвідчили значення опублікування у часописі поряд з науковими статтями всіх напрямів сільськогосподарських та сполучених з ними наук, а також статей науково-організаційного характеру [69]. Крім того, редактори запевнили про широке їх рецензування через спеціальну Рецензійну комісію при секції освіти та популяризації СГНКУ. Обидва зазначені підходи й дотепер витримуються при випуску «Вістника аграрної науки».

Журнал «Вістник сільськогосподарської науки» мав відпрацьовану структуру. У рубриці «Наукові та науково-організаційні статті» висвітлювалися теми не лише стосовно ведення сільського господарства, але й за різними організаційними і науковими сільськогосподарськими напрямками. Саме у цій рубриці надавалася інформація про сільськогосподарський побут, метеорологію, ґрунтознавство, генетику, ботаніку, меліорацію і гідротехніку, внесення торфу, сільськогосподарську політику, сільськогосподарські з'їзди, сільськогосподарську освіту, сільськогосподарську видавничу справу, галузеву дослідну справу, бур'яни, медичні і наркотичні рослини, лісову справу, скотарство, водне господарство тощо. Незважаючи на труднощі, особливо фінансові, перші його випуски вийшли вчасно. Працівники СГНКУ розуміли, що розвиток сільськогосподарської науки був єдиною запорукою сприятливого функціонування народного господарства України [34].

У 1922 р. разом з професорами О.А. Янатою (головою комісії), Є.Ф. Вотчалом, М.Н. Грюнером, В.В. Колкуновим, О.Б. Курилом, М.К. Малюшецьким, Л.О. Новосад, С.Ф. Веселовський рецензував книгу доцента КПІ, голови Бюро анатомії сільськогосподарських рослин СГНКУ О.О. Табенського «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка». В атласі розміщувалось 328 малюнків, ця книга вважалась взірцем тогочасних наукових видань [132, с. 125]. Відмітив С.Ф. Веселовський важливість складання і систематизації малюнків з анатомії та біології цукрових буряків [265]. Зокрема, що зібрані в атласі малюнки ілюстрували нормальну будову і розвиток цукрових буряків. Свідомо до атласу не вміщено малюнки з пошкодженнями та хворобами цукрових буряків, що відносилось до компетенції вищих спеціалістів. Розподіл матеріалу в атласі зроблено за планом, що відповідав нормальній схемі розвитку цукрових буряків. Наведено малюнки та мікрофотографії для розуміння гістологічної картини розвитку рослин. Важливим було те, що у поясненнях малюнків використано загальну ботанічну термінологію.

У 1920-х роках на кафедрі сільськогосподарської економії та статистики КСПІ на чолі з професором С.Ф. Веселовським самостійно видавали

щоквартальний науковий журнал з економіки та сільського господарства «Сільське господарство на Україні» обсягом 20 аркушів. У цей період діяльності під його науковою редакцією було надруковано низку наукових публікацій: «Матеріали до районізації України», видані СГНКУ у 1922 р. (1 т.); 1–4 випуски «Вістника сільськогосподарської науки» за 1922 р.; 1–2 випуски «Вістника сільськогосподарської науки» за 1923 р. [20]. Також під його науковою редакцією науково-дослідною кафедрою сільськогосподарської економії та статистики КСПГ була видана праця Г. Шумила, як його промоційна робота «Економія та організація сільського господарства». Це був перший підручник українською мовою в економічній галузі знань, що мав велике значення для подальшого розвитку сільськогосподарської економії, статистики та сільського господарства країни [293,20].

У науковому виданні «Матеріали до районізації України» за редакцією професора С.Ф. Веселовського було розроблено нові підходи здійснення природної районізації із зазначенням історичних передумов еволюції українського сільського господарства. Беручи за основу напрацювання академіка П.А. Тутковського, зокрема його генетичну класифікацію і розподіл фізико-географічних краєвидів України на основі їх геологічної еволюції, професора Г.М. Висоцького щодо мікрокліматичної схеми України [155].

Вже 15 червня 1922 р. професор С.Ф. Веселовський увійшов до складу Рецензійної комісії при Секції освіти та популяризації СГНКУ, організованої за ініціативи редакції «Вістника сільськогосподарської науки» [231]. Окрім нього до її складу запросили професорів М.К. Малюшицького, С.М. Москвичова, Є.В. Оппокова, О.А. Янату та інших. Так, вчений долучився до систематичного і критичного розгляду популярної сільськогосподарської літератури. Члени Ревізійної комісії здійснювали велику і копітку роботу з рецензування видань, надаючи на них для широкого кола зацікавлених осіб реферати і рецензії з висновками. Також до кола обов'язків членів Рецензійної комісії, крім написання рецензій з висновками і надання наукових рефератів, входило усне обговорення отриманої для публікації роботи. Ухвалені рецензії та висновки Ревізійна комісія

надавала до друку в журнал СГНКУ «Вістник сільськогосподарської науки» і в інші періодичні галузеві видання [215].

З 1923 р. у КВЗІ публікували «Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту» – наукове періодичне видання, що відображало діяльність закладу вищої освіти за різними напрямками досліджень. Професор С.Ф. Веселовський входив до складу редакційно-видавничої комісії цього видання разом з професорами А.Г. Терниченком (голова), П.Ф. Євтушенком, П.Т. Лавренюком і А.К. Скороходьком. Мета збірника полягала у формуванні і висвітленні науково-навчальної діяльності КВЗІ, зокрема наведення науково-дослідних досягнень, здійснення синтезу діяльності щодо розвитку як вітчизняної ветеринарно-зоотехнічної науки, так і за кордоном. З'ясовано, що у 1923 р. С.Ф. Веселовський був редактором 1-го тому наукового видання «Наукові записки Київських науково-дослідних кафедр», а упродовж 1924–1925 рр. – членом редакційної колегії часопису «Земельник».

У 1924 р. за редакцією С.Ф. Веселовського опубліковано науково-популярне видання Гая Т. «Парники: порадник господарям». Як відмічено у виданні, парники мають важливе значення з настанням весни, коли кожен господар готується до роботи у полі. Зокрема, налагоджує плуги, борони, готує насіння сільськогосподарських культур. Відмічено велике значення у селянському господарюванні вирощування городніх культур, особливо під захистом у парниках. Цінністю цієї книги є наведення кращих термінів висадження рослин, заходів догляду за ними, удобрення. Обробітку ґрунту, збирання урожаю в парниках. Ознайомлення з найпростішою і найдешевшою побудовою парників для вирощування під захистом городніх рослин: капусти, помідорів, огірків, баклажанів, перцю тощо [88].

У 1928 р. вийшов 1-й том наукового видання «Студії з сільськогосподарської економії», наукову редакцію якого здійснив професор С.Ф. Веселовський. В одній зі статей надано інформацію про здільщину в сільському господарстві. Також наголошувалось, що методологічні основи дослідження і впровадження здільщини змістовно сформовані саме під

керівництвом професора С.Ф. Веселовського на науково-дослідній кафедрі з сільськогосподарської економії та статистики при КСГІ [264]. Він, як редактор 1-го тому видання, у передмові до нього писав, що сільськогосподарська тогочасна наука в Україні була значно молодша за інші галузі. Тільки на початку 1880-х років закладалися перші дослідні установи. Майже тридцять років тому розпочав свою діяльність сільськогосподарський відділ, а пізніше факультет Київського політехнічного інституту. З цього часу веде свій генезис, як наука, економія і організація сільського господарства з її допоміжними галузями. Основоположниками її були професори В.Г. Бажасєв, О.Ф. Фортунатов, які пов'язали Київську вищу сільськогосподарську школу з головним осередком сільськогосподарської науки і освіти – колишньою Петровською сільськогосподарською академією.

Викликає зацікавленість наукове видання М. Кушніренка «Здільщина в сільському господарстві» за редакцією С.Ф. Веселовського, опублікована у 1927 р. Зокрема, вченим відмічено важливість організаційного спрямування у дослідженнях здільщини, яка повинна бути укладена відповідно до реальних обставин часу, місця та об'єкту дослідження. Наприклад, необхідність щоденного визначення здільних розцінок, оскільки вони є надто мінливими у часі та місцях, залежать від обставин попиту і пропозиції. Як вихідну нижчу межу здільних розцінок він рекомендував використовувати держмінімум з подальшим його корегуванням. Верхній ступінь повинен бути обмежений вартістю робочої сили у складі калькуляційних елементів виробництва відповідної галузі із застережним чинником бюджетного набору, як об'єктивного заходу щодо заробітної плати. Ним відмічено поширення здільної системи праці на галузевих підприємствах, де було налагоджене належне нормування сільськогосподарських робіт, що стало важливою передумовою для її запровадження. Наприклад, здільщину застосовували при здійсненні основних сільськогосподарських робіт для вирощування культур: обробітку ґрунту, збирання урожаю та його перероблення. Із впровадженням здільщини підвищувався рівень рентабельності всіх сільськогосподарських робіт.

За редакцією С.Ф. Веселовського вийшла публікація І. Канівця «Матеріали дослідження становища сільського господарства на солонцях Наддніпрянщини та заходи поліпшити їх». Вчений відмітив важливість такого дослідження, адже він вважав, що проблема утворення солонців турбувала селян, господарства яких були розташовані на зазначених непродуктивних землях. Для поліпшення солонців він відмітив необхідність раціонального обробітку ґрунту, угноєння, вирощування багаторічних бобових трав, розведення садів, застосування ефективних меліоративних заходів тощо. Вагомим заходом він вважав організацію спеціальної науково-дослідної станції для визначення ефективності агротехнічних та меліоративних заходів на засолених ґрунтах України [118].

Як бібліографа, С.Ф. Веселовського характеризує вдала спроба на ниві вітчизняної галузевої бібліографії. Зокрема, у 1916 р. у журналі «Хозяйство» він описав біографію та наукові здобутки свого вчителя, вченого-економіста, професора В.Г. Бажаєва, а також репрезентував повний перелік з 63 його наукових праць [58].

Таким чином, професор С.Ф. Веселовський сумлінно виконував обов'язки наукового редактора видань, яких налічується 15, здійснюючи підготовлення авторських матеріалів до вимог опублікування. З метою їх популяризації ним успішно розподілялись авторські завдання, а також контролювалось своєчасне і якісне виконання. Володіючи навиками професії бібліографа, він успішно займався підготовкою необхідної інформації, склав повний перелік наукових праць свого вчителя, вченого-економіста, професора В.Г. Бажаєва.

4.3. Участь у з'їздах і конференціях

Ще будучи студентом, а згодом і упродовж свого творчого життя, працюючи у провідних галузевих закладах вищої освіти та науково-дослідних установах України, професор С.Ф. Веселовський активно популяризував свої знання і досвід. Велике значення він приділяв участі у наукових форумах, зокрема нарадах, з'їздах, конференціях, виставках тощо. Він брав безпосередню участь в

їх організації і проведенні, а також був редактором низки наукових і періодичних видань.

У 1914 р. С.Ф. Веселовський став одним із ініціаторів заснування у м. Києві біля заводу на Шулявці одного з перших робітничих споживчих товариств під назвою «Життя». Таке товариство було первинною ланкою споживчої кооперації у вигляді самостійної, демократичної організації громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднувались для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану [254].

З 1915 р., після закінчення КПП, як фахівець у сільськогосподарській галузі, С.Ф. Веселовський, якого цікавило поліпшення соціального та економічного стану життя співвітчизників, став активно популяризувати свої знання. Він брав активну участь у проведенні 22–26 жовтня 1917 р. у м. Києві Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, який мав подвійну мету: вирішити основні завдання, спричинені хвилею революції, а також об'єднати агрономічні сили у зв'язку з новими умовами політичного і національного життя у країні. З метою підготовки до проведення з'їзду був створений Організаційний комітет та обрано його голову – К.А. Мацієвича, секретаря – К.І. Осьмака [176].

Перед початком роботи з'їзду сформували його програму і статут. Основними завданнями, що розглядали, були:

1. Земельна реформа, економіка і статистика, агрономічно-технічна основа реформи.

2. Суспільна агрономія та об'єднання агрономічної діяльності:

а) визначення сільськогосподарських районів в Україні;

б) трудове господарство;

в) план агрономічної допомоги;

г) участь Генерального Секретаріату та місцевих земств в агрономічній роботі;

д) роль провідних агрономів в підготовці земельної реформи та впровадження її в практику;

- е) сільськогосподарська техніка;
- є) професійне об'єднання агрономів.

3. Покращення стану землі:

- а) досвідна справа;
- б) меліорація;
- в) поліпшення боліт;
- г) насіння;
- д) садівництво.

4. Сільськогосподарська промисловість та технічні підприємства.

5. Зоотехнія.

6. Сільськогосподарська освіта:

- а) шкільна;
- б) позашкільна;
- в) сільськогосподарська кооперативна.

7. Сільськогосподарська кооперація.

8. Сільськогосподарська преса.

У період роботи з'їзду працювало 8 секцій:

- земельно-економічна (голова – С.Ф. Веселовський),
- громадської агрономії (М.О. Савченко-Більський),
- сільськогосподарської освіти (М.А. Кухаренко),
- сільськогосподарської кооперації (А.П. Савицький),
- сільськогосподарської промисловості (С.Л. Франкфурт),
- поліпшення стану землі з двома підсекціями: насінництва (В.А. Лібов),
- досвідної справи (О.І. Душечкін),
- зоотехнії (В.В. Букраба), інтенсивних галузей господарства (М.Ф. Кащенко).

Матеріали з'їзду було заплановано видати у двох випусках «Праць...». Перший випуск повинен був розглядати діяльність Організаційного комітету з'їзду, другий – вміщати доповіді учасників. На жаль, друком вийшов

лише перший том. За словами голови Організаційного комітету К. Мацієвича, з'їзд проходив у «напруженій і енергійній роботі», не дивлячись на початок більшовицького повстання [268].

З'їзд відбувався за головування Ю. Сокальського, за участю заступників – С. Веселовського, І. Черниша, С. Франкфурта, секретарів – Б. Дорошкевича, М. Шарлеманя [119, с. 49–57]. Упродовж декількох днів виступили вчені: С.Ф. Веселовський, Б.К. Дорошкевич, М.В. Рклицький, А.Г. Терниченко, С.Ф. Третьяков, М.І. Туган-Барановський, С.Л. Франкфурт, С. Чернявський, О. Шумський та інші. У своїх доповідях вони висвітлили низку проблем, присвячених визначенню основних завдань земельної реформи у зв'язку з економічними умовами в Україні; ролі агрономів у розв'язанні аграрної проблеми; основних проблем тогочасного земельного законодавства; розвитку сільськогосподарської освіти в Україні; поділу України на сільськогосподарські райони; розвитку цукрової промисловості.

Проаналізувавши постанови з'їзду, а також ознайомившись з тезами доповідей провідних діячів у галузі сільського господарства, можна зробити висновок, що основною метою Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду було об'єднання зусиль громадської агрономії у всіх її проявах з тими змінами у сільському господарстві, що відбулися у державній політиці. Агрономічна робота була зумовлена трьома основними тенденціями, які мали місце у той час в Україні: поширення значення громадських заходів господарювання; підвищення попиту на сільськогосподарські знання і місцевий науковий досвід; актуальність завдання охорони національних цінностей приватного господарства для поступової організації його на нових засадах.

Таким чином, проведення Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду фактично стало першим кроком у вирішенні низки загальнодержавних галузевих проблем, що включали розвиток сільськогосподарської освіти і дослідної справи, насінництва, кіннозаводства і племінної худоби, цукрової промисловості тощо.

Як визнаний спеціаліст економічного напрямку діяльності у сільському господарстві, С.Ф. Веселовський з початку 1920-х років виступив з доповідями, лекціями та повідомленнями на низці різних наукових форумів, організованих вищими навчальними закладами, товариствами, науковими установами. Зокрема:

1) «Піднесення селянського господарства, як чергова державна проблема» в Товаристві вивчення Українського народного господарства і права;

2) на Другому Всеукраїнському агрономічному з'їзді у Харкові;

3) «Соціально-економічні мотиви в працях професора І.О. Стебута (з приводу 90-річного ювілею його народження) – урочиста промова на пленумі СГНКУ;

4) «Підсумки та завдання ґрунтознавства в Україні» – урочиста і вступна промова на відкритті Першої наради ґрунтознавців України 18 квітня 1922 р;

5) «Сучасне сільське господарство і шляхи його відродження» – публічна лекція в Клубі Всеробземлісу;

6) «Цукрова промисловість і народне господарство УСРР» – на організаційних зборах секції цукрової промисловості Агрогуртка при КСПІ;

7) «Перше ознайомлення агронома зі своїм районом» – на засіданні економічної секції Агрогуртка при КПІ.

Велике значення мали доповіді:

1) «Сучасне цукрової промисловості і роль селянського господарства в її відбудуванні» – в Товаристві вивчення економіки і природи України в м. Харкові;

2) «Сучасний стан сільського господарства УСРР і тенденції його розвитку» – доповідь Агрономічному гуртку при Московському СГІ;

3) «Сучасний стан сільського господарства та завдання дослідної кафедри сільськогосподарської економії» – на засіданні науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії КСПІ;

4) «Науковий Комітет Укрголовпрофосвіти і основні положення організації дослідних кафедр» – на засіданні науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії КСПІ;

5) «Новітні проблеми ґрунтознавства крізь призму сільськогосподарської економії» – на засіданні кафедри науково-дослідної сільськогосподарської економії КСГІ;

6) «Р.М. Орженцький і математична статистика» – на засіданні науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії КСГІ;

7) «Всеросійський статистичний з'їзд і сільське господарство» – на Всеросійському статистичному з'їзді в м. Москві та на Пленумі СГНКУ;

8) «Перший з'їзд наукових робітників СРСР» – у КВЗІ;

9) «Перше ознайомлення агронома зі своїм районом», «Методи обслідування селянських господарств» – на засіданнях Економічної секції СГНКУ та ін.

Крім того, у 1923 р. двічі відбулося спільне засідання Економічної секції СГНКУ та науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки КСГІ за участі професора С.Ф. Веселовського. Заслухано доповідь професора С. Городецького «Висновки із здобутків роботи досвідних станцій Поділля», під керівництвом професора С.Ф. Веселовського було намічено здійснити обстеження селянських господарств поблизу м. Києва.

Архівні документи засвідчили, що професор С.Ф. Веселовський, як член Президії СГНКУ, брав активну участь у прилюдних міжвідомчих нарадах в справі боротьби з посухою, як основного засобу боротьби з неврожаєм та голодом. Зокрема, 31 грудня 1921 р. на одному з таких засідань він прочитав свою доповідь «Недорід 1921 року на Україні» [199]. Ще 20 листопада 1920 р. він був учасником Першого Всеукраїнського агрономічного з'їзду у м. Харкові [230]. Плідним на таку діяльність виявився 1922 р., де професор С.Ф. Веселовський відвідав низку наукових форумів. Зокрема: у червні 1922 р. він – повірений представник СГНКУ на Губерніальному агрономічному з'їзді Київщини; 27 жовтня 1922 р. – уповноважений представник від СГНКУ на II-му Всеукраїнському з'їзді сільськогосподарської кооперації; учасник Всеросійського статистичного з'їзду у м. Москві, де під час відрядження для участі та з метою встановлення наукового зв'язку, ознайомився з діяльністю Народного Комісаріату

Землеробства РСФСР та станом наукової сільськогосподарської роботи і освіти; у грудні 1922 р. – учасник Агрономічного і Всеросійсько-статистичного з'їздів у м. Москві, де ознайомився з діяльністю Наркомзему та Петровсько-Розумовської Академії; делегат III-го Сортонасінневого з'їзду, що був скликаний Сортонасінневим управлінням Цукротресту у м. Києві; 9 грудня 1922 р. – делегат від СГНКУ на II Всеукраїнський агрономічний з'їзд, де гідно презентував результати його роботи [212]. Вже 28 вересня 1922 р. його обрали постійним представником СГНКУ до Бюро II-го Всеукраїнського Агрономічного з'їзду [266].

На Другому Всеукраїнському агрономічному з'їзді, що відбувся у Харкові 18–25 жовтня 1922 р. він виступив із доповіддю «Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку». Після зазначеного виступу прийняли рішення про створення Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ з метою «...постійного стеження і дослідження безупинного розвитку й часових збурень всесвітнього сільського господарства і сприятливих ситуацій ринку для сільського господарства УСРР» [68, с. 111]. У цій доповіді С.Ф. Веселовський наголосив на основних проблемах в економічному та фінансовому розвитку сільського господарства УСРР у 1920-х роках. Важливими стали його наступні доповіді: «Місце сільськогосподарської науки в загальній системі агрономічної праці», «Культура цукрового буряка, її роль в селянському господарстві і райони розповсюдження», «Земельна та загальна політика в цукровій промисловості» [186; 277].

Одним з рішень на цьому з'їзді, а саме про створення в УСРР Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту у грудні 1922 р. на чолі з директором професором С.Ф. Веселовським, – розпочалася перша хвиля інституціоналізації сільськогосподарської науки. Її затвердив новий «Статут» СГНКУ, ухвалений на його Пленумі 6 липня 1923 р. і колегії Наркомзему УСРР 9 серпня 1923 р. [258].

На жаль, через нестабільну політичну, економічну і фінансову ситуацію в УСРР у цей час здійснення важливих для того часу наукових форумів виявилось неможливим. Так, приміром, одним із нереалізованих проєктів став Перший Всеукраїнський науковий конгрес, запланований на осінь 1922 р. Як зазначалось у протоколі екстреного засідання колегії Наркомосу від 18 лютого 1922 р., у зв'язку з утворенням науково-дослідних кафедр та з метою усунення паралелізму в науковій роботі, на конгрес слід запросити членів ВУАН, науково-дослідних кафедр, дійсних членів центральних наукових організацій, представників спеціальних наукових установ і закладів вищої освіти УСРР та з-за кордону.

Виконуючи підготовчі роботи щодо проведення з'їзду, створили Організаційний комітет під керівництвом Наркома освіти у складі: Д. Багалія, В. Данилевського, С. Семковського, В. Тимофєєва, та кількох представників ВУАН. Конгрес планувалось провести у м. Харкові, однак у м. Києві потрібно було вирішувати значну низку питань, тому було створено філію Організаційного комітету. До неї входили: С. Веселовський, А. Кримський, А. Лобода, Є. Опоків, М. Птуха, М. Сумцов, П. Тутковський, Є. Черняхівський, В. Шапошніков, М. Шарлемань, О. Яната.

Програма конгресу була насиченою і передбачала обговорення широкого кола проблем, у тому числі українознавчої спрямованості філософії, гносеології, методології; філології, етнографії, антропології, естетики і мистецтва; історії науки, економічної і соціальної історії, історії культури; соціально-економічних наук; природничих, фізико-математичних, технологічних, інженерно-будівних, сільськогосподарських, медичних наук, а також бібліографії, бібліотекознавства, архівознавства, музейної справи. Однак цьому вкрай актуальному проєкту не судилося здійснитися. Спочатку дату проведення конгресу перенесли на весну 1923 р., а згодом зовсім відмінили через «брак коштів».

Не кращою виявилася доля наміченого на квітень 1924 р. I Всеукраїнського з'їзду з краєзнавства. В умовах розпочатої українізації передбачалось з'ясувати потреби краєзнавчих організацій та шляхи їх задоволення. Невдовзі, виходячи із завдань промислового розвитку СРСР та УСРР, його назву було змінено на З'їзд з

вивчення продуктивних сил і народного господарства. А вирішення краєзнавчих проблем доручили Комісії з краєзнавства при ВУАН. Лише в деяких виступах зверталася увага на стан українського краєзнавства (А. Лобода) та перспективи його розвитку (М. Птуха). Була загострена тема розвитку і поширення української наукової мови. З цього приводу в програму були включені доповіді Термінологічної комісії, але практичну реалізацію запропонованої роботи щодо впровадження української наукової термінології згорнули. Влада свідомо стримувала ініціативу української інтелігенції, національно свідомої частини селян та робітництва, побоюючись широкого національно-культурного відродження.

На початку липня 1922 р. відбулася Перша сесія Комітету Державного степового заповідника «Чаплі» або «Асканія-Нова». Це було великою подією в організації господарського та наукового життя заповідника. Завдяки своєчасним заходам уряду, СГНКУ та невпинній праці службового персоналу Асканії пощастило врятувати цю надзвичайно цінну з наукового і практичного погляду установу. Серед низки етапів розвитку установи, перша сесія Комітету, без сумніву, відігравала дуже визначну роль. Серед присутніх на засіданні сесії був професор С. Ф. Веселовський як фахівець СГНКУ і представник КП. Президія складалася з голови, члена колегії Наркомзему О. Триліського; заступника голови – С. Веселовського; членів – Г. Бучушкана, А. Кедера; секретаря – О. Янати з помічниками – М. Котовим, В. Різниченком [299]. Всього відбулося 15 загальних засідань сесії. На одній з них була заслухана доповідь С.Ф. Веселовського «До програми праці економічного відділу науково-степової станції» [224].

Як голова СГНКУ, С.Ф. Веселовський виконував значну науково-організаційну роботу з підготовки Першої Всесоюзної сільськогосподарської і кустарно-промислової виставки у серпні – вересні 1923 р. Вона стала одним з масових заходів щодо популяризації успіхів у сільському господарстві. У 1923 р. він був головою Президії Виставкового комітету (Виставкому) від СГНКУ з проведення цього заходу [196]. Цей постійний виконавчий орган Пленуму Виставкому складалася із 5 членів: професора С. Веселовського – голови,

професора О. Янати і А. Носова – заступників голови, Х. Юркова – секретаря і Я. Лепченка – заступника секретаря. Ближче до часу проведення виставки 7 березня 1923 р. професор С. Веселовський разом із А. Носовим залишили Президію, тому головою Виставкому переобрали О. Янату, а заступниками обрали О. Шарлеманя та С. Москвичова [126, с. 168]. Подані до Президії матеріали з метою експонування були включені до загального плану участі у Виставці [218].

У 1923 р. професор С.Ф. Веселовський був делегатом двох з'їздів всесоюзного значення – З'їзду наукових робітників у м. Москві та Всеукраїнського з'їзду наукових робітників. Брав участь у двох конференціях сільськогосподарської освіти у 1924 р., 1926 рр.; наукових конференціях з вивчення продуктивних сил і народного господарства УСРР у 1925 р., 1927 р. і Всесоюзній конференції 1927 р.; I-му Губернському з'їзді з колективізації у 1925 р. і Комісії з колективізації при Київському Губвиконкомі, окружних конференціях з колективізації.

До кола зацікавленості професора С.Ф. Веселовського входили проблеми організації сільського господарства на новій технічній базі, пов'язаній з Дніпрельстаном. Насамперед, важливості для нього набуло дослідження і розуміння індустріалізації сільського господарства у межах впливу Дніпрельстану. Так, в обговоренні теми «Перспективи плану сільського господарства Київської округи» професор С.Ф. Веселовський брав участь на Окружному з'їзді земельних і агрономічних робітників. При його обговоренні С.Ф. Веселовський підкреслив його недолік, що сільське господарство не пов'язувалося з іншими секторами місцевого і народного господарства. Це був недолік багатьох тогочасних вчених, коли розгляд різних проблем сільського господарства відбувався без зв'язку з промисловістю. Наприклад, у 1925 р. на державному рівні відбулося порушення розрахунків обліку та фінансових планів промисловості, оскільки не було враховано дані сільського господарства країни.

Згідно з науковими поглядами професора С.Ф. Веселовського, представлений план не відображав напряду підвищення продуктивності

господарств округи на основі належного вибору доцільних галузей і сільськогосподарських культур відповідно до розміщення у районах. Скотарство подавало порівняно невелику цифру чистопородних бугаїв. Вони становили біля 27% від загальної кількості корів, тобто їх не вистачало для їх покриття. Таким чином, план потрібно було доопрацювати, наприклад не обмежуватися тільки чистопородними бугаями, що забезпечило б уникнення значного зменшення молочної продукції.

У 1924 р. професор С.Ф. Веселовський від КСПІ взяв участь у Першій конференції сільськогосподарської освіти, що відбулася у м. Харкові [182, с. 4, с. 57–58]. За доповіддю вченого «Районування сільськогосподарських шкіл, його значення і заходи до його переведення» на з'їзді прийнято постанову щодо проведення Головпрофосвітою роботи з районування сільськогосподарських шкіл всіх ступенів з метою зв'язку їх з місцевими природно-історичними та економічними умовами, а також для створення обґрунтованого плану розвитку сільськогосподарських шкіл.

Також науковець був одним з організаторів Всеукраїнського з'їзду у справі розвитку та дослідження продуктивних сил і народного господарства України, який відбувся 28 грудня 1924 р. у м. Харкові Під його керівництвом на з'їзді активно діяли секції сільського та лісового господарства, учасники яких представили 92 доповіді. Більшість з них за напрямками: боротьба з посухою, зоотехнія – по 14, природні продуктивні сили в сільському господарстві України – 12, рільництво і сільськогосподарська дослідна справа – 11, природне районування України – 9, інтенсивні культури, меліорація – по 6, лісова справа – 5, боротьба зі шкідниками – 4, механізація сільського господарства – 3 та ін. Заслуга професора С.Ф. Веселовського полягала у координації представлених для обговорення доповідей.

Проблема боротьби з посухою привернула до себе надзвичайну увагу учасників з'їзду, які до її вирішення підійшли різнобічно: від загальних аспектів, про що доповідав П.Ф. Тушкан, до ролі її в економіці сільського господарства України, про що говорив професор С.Ф. Веселовський. Комплексні способи

дослідження посухи прозвучали у виступах академіків Є.П. Вотчала, Б.І. Срезневського. З'їзд не оминув також різних способів боротьби із зазначеним явищем. Пропонувалося боротися за допомогою використання артезіанського зрошування, надземних вод, гідрологічних умов окремих районів України і перспектив меліорації, дистиляції води у ґрунті, виведення посухостійких видів сільськогосподарських рослин, схематичного плану заходів щодо дослідження посухи та способів боротьби з нею.

«Вивчення посухи набуло в Україні певних організованих форм, зосереджуючись в СГНКУ, АН, на дослідних кафедрах і сільськогосподарських дослідних станціях» – так зазначав професор С.Ф. Веселовський у своїй доповіді на з'їзді. З цією метою важливим стало дослідження кооперативних та колективних форм господарювання, кредитування і страхування, як суспільних заходів попередження та ослаблення наслідків неврожаїв. Всебічне комплексне дослідження посухи як одного з руйнівників сільського господарства (генези, типів, районування, інтенсивності, повторювань) і нових ефективних заходів проти неї, стало першорядною проблемою державного значення.

Професор С.Ф. Веселовський запропонував учасникам з'їзду агротехнічні заходи ефективної та раціональної боротьби з посухою:

1) затримання і найдоцільніше використання води, що є в ґрунті або тієї, що може туди надходити у вигляді атмосферних опадів чи конденсації парів, зменшення випаровування води в ґрунті та шляхом налагодженого його обробітку;

2) впровадження культури посухостійких рослин, що задовольняються меншими запасами вологи у ґрунті і витримують більшу сухість повітря;

3) гідротехнічна меліорація – зрошення, що є рентабельним не тільки для інтенсивних систем, а й частково для польових культур.

Для ефективної боротьби з посухою професором С.Ф. Веселовським було висвітлено такі розділи:

- а) збільшення вологості ґрунту;
- б) впровадження посухостійких культур;

- в) боротьбу зі шкідниками;
- г) механізацію рільництва;
- д) районування відповідного землеустрою.

Важливим напрямом досліджень були заходи підвищення урожайності завдяки удобренню органічними, зеленими та мінеральними азотно-калійними добривами, вирощуванню стручкових рослин у сівозмінах, мергелювання ґрунтів. Садівництво, виноградарство, городництво та інші галузі сільського господарства набували швидких темпів розвитку, особливо в районах сільськогосподарського перенаселення країни. На з'їзді намічено шляхи до постановки цієї справи на належній науковій основі.

На з'їзді визнано, що раціональний розвиток селянського садівництва, виноградарства та городництва здійснювався через сільськогосподарську кооперацію, а особливо через кооперацію спеціалізовану. Тому потрібно було здійснити дослідження виноградарства, шляхом залучення до цієї роботи всіх культурних виноградарів. Це обстеження мало охопити не лише райони виноробства, але й райони розведення столового винограду. У цілому державна політика повинна була передбачати низку заходів, що сприяли б у майбутньому розвитку виноградарства. Важливим завданням стало удосконалення діяльності сільськогосподарських дослідних станцій у напрямі боротьби з посухою, впровадження лісонасаджень та меліорацій для покращання рільництва. Проте, фінансові негаразди країни несприятливо відобразилися на розвитку зазначених напрямів і через нестачу бюджетних та кредитних асигнувань – не задовольнялися.

Економіка сільського господарства УСРР вимагала рівноваги між основними її галузями: рослинництвом і тваринництвом. Забезпечення розвитку тваринництва, кормовиробництва та організації експорту сільськогосподарської продукції стало основним завданням галузевої політики у справі відродження вітчизняного сільського господарства. На з'їзді актуалізувалась необхідність підвищення продуктивності скотарства та розвитку промислової зоотехнії щодо

великої рогатої худоби, молочарства, свинарства і птахівництва, а також вівчарства, рибальства, бджільництва і шовківництва УСРР.

Таким чином, професор С.Ф. Веселовський здійснив вагому діяльність щодо організації та проведення галузевих наукових форумів – нарад, з'їздів, конференцій, виставок, з метою розширення популяризації досягнень у різних галузях сільського господарства: ґрунтознавстві, рільництві, лісівництві, агрохімії, садівництві, виноградарстві, городництві, тваринництві тощо.

4.4. Громадсько-політична та державотворча діяльність

На початку ХХ ст. С.Ф. Веселовському з його активною громадською позицією у суспільстві ставало енергії не тільки на навчання, а й на участь у суспільно-політичному житті країни. Його громадсько-політична діяльність спрямовувалась на розвиток соціальних, політичних, економічних та інших змін для покращання життя українського суспільства [188]. Наприкінці ХІХ ст. студентство організовувалось за національним принципом в українські студентські громади (УСГ) [145]. З метою координації їх діяльності нелегально відбувалися з'їзди делегатів студентських організацій. Наприкінці 1904 р. пройшли загальні збори Київської української студентської громади, де було ухвалено її оновлений «Статут». В його основі були принципи централізму та підпорядкування організації партійним установам Революційної української партії (РУП) [235; 236].

Упродовж 1905–1908 рр. для формування української державності набула актуальності українізація, яка безупинно розвивалась [55, с. 190]. Зокрема, у квітні 1905 р. Вченою радою Харківського університету підготовлено і схвалено «Записку з питання про цензуру книг на малоросійській мові», у якій викладено та аргументовано необхідність зняття заборони на вільний розвиток української мови [5]. Комісією Санкт-Петербурзької академії наук підготовлено «Записку про відміну обмежень малоросійського друкованого слова», в якій російські вчені визнали українську мову як цілком самостійну, а її адміністративні заборони

шкідливими [55, с. 190–191]. У березні 1908 р. Державна Дума представила до розгляду «Законопроект про ученє українською мовою», який вміщав три основні вимоги: запровадження викладання українською мовою в школах; обов'язкове навчання російською мовою; укладання книг для навчання з метою розуміння викладеного і прилаштування до умов і потреб життя українських дітей [107].

Починаючи з 1907 р. кількість УСГ почала стрімко зростати. Вони ставали центрами легальної роботи з вирішення проблем українського національного відродження. Їх діяльність була переважно культурно-освітньою: члени готували доповіді з українознавства, розповсюджували україномовні видання та літературу з історії України, організовували урочистості з нагоди певних дат, пов'язаних з видатними українськими діячами. Наприклад, крім виконання статутних завдань організації, громадівці КП, до числа яких входив і С. Ф. Веселовський, брали активну участь у політичному житті м. Києва та роботі нелегальних утворень.

За ініціативою Київських українських студентських громад у березні 1908 р. у м. Києві відбулася Перша конференція, присвячена активній боротьбі київського студентства за українські кафедри. Конференція була організована за активної участі київських студентів С. Веселовського та А. Лещенка [170]. У проведенні заходу взяли участь представники громад Київського університету і Київських вищих жіночих курсів, Одеської та Харківської громад [235]. У 1909 р. у м. Львові пройшла Друга українська студентська конференція, куди прибули делегати з різних міст Російської імперії. Серед них був і С.Ф. Веселовський. Вже 1–3 квітня 1911 р. у м. Києві скликано Третю українську студентську конференцію. Під час її проведення відбулися арешти організаторів та делегатів заходу [105, с. 175, 191].

Студент Імператорського університету Святого Володимира Йосип Гермайзе згадував революційне минуле м. Києва та описав події тих часів, зокрема щодо проведення конференції українського студентства. У 1911 р. він відмітив, що основним учасником тих громадсько-політичних подій був студент Київського політехнічного інституту Олександра II – Сергій Веселовський. За

його словами, 1–3 квітня 1911 р. у м. Києві мала відбутися Третя українська студентська конференція. Напередодні її проведення С.Ф. Веселовський, як досвідчений діяч студентських громад та її делегат, у своєму помешканні за київською адресою по вул. Борщагівській 104, спілкувався з членами Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). У цей момент наряд поліції заарештував його та співрозмовників, однак при обшуку нічого компрометуючого не було виявлено. Жандарми вирішили, що у помешканні студента КПІ С.Ф. Веселовського проходила конференція. Про нього говорили, як про обережну людину, однак конспірація не завжди виявлялася надійною [93].

Спираючись на історичний досвід та державотворчі традиції минулого, національно свідомі інтелігенція поставила завдання про існування України як окремого суб'єкта політичного життя. Цей, хоча і нетривалий період державності Української Народної Республіки став могутнім здобутком українців як нації [167]. До здобуття державою омріяної незалежності вагомих зусиль доклав також професор С.Ф. Веселовський. Його участь в Українській громаді при КПІ, як національно-культурному осередку української інтелігенції, відіграла вирішальну роль у цьому процесі.

Упродовж 1912–1913 рр. до Ради Української громади при КПІ входили виключно члени Української соціал-демократичної робітничої партії: С. Веселовський (голова), П. Котов (секретар і скарбник), Ф. Близнюк, А. Василенко, Ф. Волянський, М. Єремійв, Є. Кас'яненко. Зібрання проводили у помешканнях найменш «скомпрометованих» її членів, і лише студент С. Веселовський завжди вибирав для зібрання інститут. Таємні засідання Ради під його головуванням відбувались у зачинених законспірованим служником приміщеннях: підвалі під лабораторією хліборобства або на горищі. Після закінчення засідання студент С. Веселовський умовним порядком стукав у двері і служник, відчинивши двері, зникав. Навесні засідання відбувались у саду біля механічних майстерень. Крім того, декілька разів у рік відбувались загальні збори членів Громади, де Рада звітувалася про здійснену роботу [122, с. 253–255].

Під час навчання в КПШ, крім членства у Громаді, С. Ф. Веселовський брав участь у роботі Гуртка натуралістів. За підтримки та виключної енергії студентів А. В. Думанського, Д. К. Ларіонова, А. А. Шумера і відігравав вагомий роль у природно-історичному розвитку студентства. Особливого розвитку його діяльність досягла упродовж 1908–1921 рр. Розділившись на секції (ботанічну, ентомологічну та ін.) при гуртку відкрили видавництво, де упродовж 1910–1911 рр. було надруковано видання «Природа України». Членами Гуртка натуралістів були майбутні вчені та громадські діячі, одні з яких стали професорами вищих шкіл, зокрема С. Веселовський, М. Кулешов, І. Щоголів, О. Яната. Інші в майбутньому керували відділами сільськогосподарських дослідних установ.

Поряд з Гуртком натуралістів було створено Термінологічну комісію КПШ, до складу якої входили С. Ф. Веселовський, І. М. Щоголів, О. А. Яната та інші. Членами Гуртка було зібрано значну кількість українських народних назв рослин і тварин та матеріалів для розвитку сільськогосподарської науки [122, с. 21]. Частину матеріалів, зібраних членами Термінологічної комісії КПШ, використано як основу наукової статті О. Янати «Перелік рослин, зібраних паном Громегою у Черкаському повіті на Київщині», що була надрукована у «Збірнику Українського Наукового Товариства» [91].

З метою покращання суспільного життя в Україні С. Ф. Веселовський брав участь і організував різнопланові осередки. Зокрема, долучився до діяльності заснованого 7 березня 1917 р. у м. Києві Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», яке об'єднало українську науково-технічну інтелігенцію та кооперативних діячів. Поруч з ним, як фундатором і керівником, у товаристві працювали відомі фахівці І. Ганицький, І. Левинський, інженери В. Величковський, В. Коробцов, І. Чопівський, агрономи В. Коваль, Ф. Левченко. Основними напрямками діяльності товариства були: дослідження та аналіз стану економіки України, розроблення планів її розвитку, підготовка кадрів, працевлаштування, відкриття загальноосвітніх курсів для робітників [272, с. 105].

У цей час С.Ф. Веселовський розпочав співпрацю з видатним українським громадським та державним діячем-істориком М.С. Грушевським, який на загальноосвітніх курсах товариства викладав лекції з «Давньої та новітньої історії України», «Історії новітнього українського письменства». Важливою була співпраця С.Ф. Веселовського з громадським діячем, викладачем КПІ, професором О.В. Вілінським, який був членом київського Товариства українських поступовців (ТУП) та Українського наукового товариства. Він активно розробляв українську технічну термінологію, був одним з фундаторів та викладачем Товариства поширення середньої технічної освіти, яке опікувалось незаможною, але талановитою молоддю.

До значних здобутків у діяльності Українського технічно-агрономічного товариства «Праця» належить ініціатива створення Київського народного українського університету, де виконуючим обов'язки ординарного професора кафедри статистики був призначений С.Ф. Веселовський [111, с. 638–639]. У липні 1917 р. Українське науково-технічне товариство «Праця» спільно з Київським товариством «Просвіта» та Українським науковим товариством створило комісію для організації закладу вищої освіти з метою підготовки наукових кадрів для українізації освіти. У серпні 1918 р. за Законом Ради Міністрів Української держави його реорганізували в Київський державний український університет, а 1 червня 1919 р. постановою Ради Комісарів щодо закладів вищої освіти м. Києва – об'єднали з Університетом Святого Володимира [112, с. 1598, с. 1647–1648].

Разом з діяльністю у зазначених громадсько-політичних та наукових організаціях, студент КПІ С. Веселовський брав участь і у роботі Агрономічного гуртка при КПІ. Його було відкрито 10 листопада 1903 р. за ініціативи декана сільськогосподарського відділення КПІ В.Г. Бажаєва. Як видатний педагог та організатор освітнього процесу, один з фундаторів української школи економістів-аграріїв, він неодноразово виступав перед членами Агрономічного гуртка з доповідями. Згодом багато слухачів стали видатними вченими і організаторами вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу, зокрема: С.Ф. Веселовський, С.Й. Воробйов, А.М. Засухін, В.В. Колкунов, М.М. Кулешов,

С.М. Кулжинський, Ф.І. Левченко, А.Г. Терниченко, П.О. Широких, О.А. Яната та інші.

У роботі Агрономічного гуртка поряд з багатьма вченими-аграріями, брали участь педагоги та студенти КПІ. На його засіданнях проголошували доповіді та читали короткі курси з окремих галузевих проблем відомі діячі агрономії – В.Е. Брунст, В.В. Вінер, С.Л. Франкфурт та інші. На початку ХХ ст. гурток виконував роль товариства при єдиному вищому навчальному закладі, що готував спеціалістів для сільського господарства країни [47, с. 219; 122, с. 256–262]. З наведених відомостей С.Ф. Веселовського, В.В. Колкунова, Ф.С. Степаненка відомо про взаємозв'язок Агрономічного гуртка з іншими галузевими товариствами [122, с. 262]. Як студент, С.Ф. Веселовський входив до складу правління Агрономічного гуртка у 1908–1909 рр., а також був головою правління у 1910–1911 рр. [46]. Як активному члену, йому належить значний особистий внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні [46, с. 136].

У 1913 р. у вступній промові на відкритті одного із його засідань професор В.Г. Бажаєв стверджував, що зі створенням Агрономічного гуртка, КПІ набув цінного союзника у справі економіки селянського господарства [87]. Він акцентував увагу на підготовці діячів у галузі громадської агрономії, важливість якої підтверджувала промова професора М.А. Каришева на З'їзді діячів агрономічної допомоги, що відбувся у 1902 р. в Московському сільськогосподарському інституті.

Для належної підготовки діячів у галузі громадської агрономії необхідними були відповідні зміни у навчальних планах галузевих закладів вищої освіти та організація фахових курсів тощо. Так, на переконання декана сільськогосподарського відділення КПІ, професора В.Г. Бажаєва, самостійна робота в студентських наукових асоціаціях, подібних Агрономічному гуртку, сприяла формуванню спеціалістів, які розуміли сукупність проблем селянства. Досягненню цієї мети сприяло викладання основного предмета – «Суспільної агрономії», тісне спілкування з досвідченими викладачами та

індивідуальні риси самостійності у керівництві справами Агрономічного гуртка [87].

У 1913 р. С.Ф. Веселовський, як голова секції громадської агрономії, брав участь у спільному з іншими секціями Агрономічного гуртка зібранні. Секретарем на заході був Н. Малов, а керівником – професор В.Г. Бажаєв. Вчені В.Г. Бажаєв, С.Ф. Веселовський спільно відпрацювали порядок денний, де особливу увагу було приділено проблемі розвитку кооперації в Україні. Професор С.Ф. Веселовський вважав, що лише майбутнє зможе довести, чи справиться секція зі своєю відповідальною роллю щодо задоволення запитів майбутніх агрономів. Якщо її діяльність забезпечить відчутні результати, це стане найкращим доказом необхідності та своєчасності її появи, коли руйнуються застарілі устрої сільського господарювання та зароджуються нові, що вимагають досвідчених і кваліфікованих працівників [87].

На початку ХХ ст. Агрономічний гурток при КПІ виявився ініціатором об'єднання творчих сил для потреб вітчизняної сільськогосподарської науки. Його діяльність стала першою спробою консолідації наукового потенціалу країни в організацію пізнавального процесу. Засновникам Агрономічного гуртка, які володіли потенціалом та енергією на кшталт С.Ф. Веселовського, вдалося втілити більшість поставлених завдань. Вони зібрали і об'єднали велику кількість талановитої, активної студентської молоді, яка вирізнялася самостійністю, рішучістю, наполегливістю при розв'язанні поставлених проблем. До їх когорти належать відомі у майбутньому вчені, професори А.І. Венгеровський, С.Ф. Веселовський, В.В. Колкунов, Н.Д. Протопопов, А.Г. Терниченко. У 1914 р. С.Ф. Веселовський входив до складу Правління Агрономічного гуртка та продовжував займати посаду керівника секції громадської агрономії. У той час він працював разом з І.Й. Балашовим, Д.П. Дузь-Крятченко, Д.П. Івановим, О.О. Табенцьким [243].

Вагоме значення для розвитку діяльності Агрономічного гуртка при КПІ мала диференціація роботи у спеціальних секціях, яких наприкінці першого десятиріччя його існування було три:

- а) хліборобська;
- б) зоотехнічна;
- в) громадської (суспільної) агрономії [288].

Його діяльність стрімко зростала, але через військові (1914 р.) та революційні дії (1917–1921 рр.) він тимчасово припинив свою роботу. Тільки з відродженням КПІ функції Агрономічного гуртка були відновлені. У 1923 р. створилися нові секції: економічна, лісова, захисту рослин, термінологічно-перекладна і бюро розповсюдження сільськогосподарських знань [122].

Члени хліборобської секції досліджували різні агрономічні напрями; складали покажчики сільськогосподарської літератури; збирали гербарії сільськогосподарських рослин; здійснювали екскурсії на дослідні станції; досліджували сільськогосподарські машини і знаряддя, вплив метеорологічних чинників на сільське господарство країни. У своїй структурі вона мала дві підсекції – цукрову і садово-городню. У цукровій підсекції досліджували вирощування цукрових буряків, садово-городній – садів та городніх культур. Зоотехнічна секція здійснювала теоретичні дослідження розвитку напрямів зоотехнії, обстеження сільськогосподарської худоби та створення зоотехнічного музею. З появою секцій захисту рослин, лісової, розповсюдження сільськогосподарських знань дослідження розширилися. Секція захисту рослин досліджувала шкідників рослин, біологічні чинники, що стримували їх розвиток; лісова – проблеми лісової справи. Основним завданням секції розповсюдження сільськогосподарських знань було поширення агрономічних знань серед селян.

Основною метою діяльності Агрономічного гуртка була наукова співпраця галузевих науково-дослідних установ з практичним господарюванням, а також створення сприятливих умов для самостійної роботи його членів [122]. Важливим було те, що поряд з науково-практичним значенням, гурток мав виховну мету, яка безпосередньо відповідала завданню діяльності вищих шкіл країни.

За відомостями вченого-історика, ректора Петербурзького університету, професора Е.Д. Грімма (1870–1940), засновники Агрономічного гуртка при КПІ

намагалися притримуватися принципу важливості наукової школи. Ставили завдання якісної підготовки агрономів-організаторів у сільськогосподарській справі, об'єктивного дослідження і оцінювання сільського господарства, тому повною мірою могли задовольнити зацікавлення молодого студентства. Тому студенти – члени гуртка вирізнялися ерудованістю, самостійністю, мали власний погляд при вирішенні будь-яких проблем.

Відношення вчених КПШ до діяльності Гуртка було неоднозначним. Професори з викладання економічних та громадських дисциплін – В.Г. Бажаєв, Є.Ф. Вотчал, В.В. Колкунов, В.А. Косинський, Ф.І. Левченко, П.Р. Сльозкін, В.П. Устьянцев позитивно ставились до роботи гуртка, брали участь у його відкритих зборах, підтримували організацію комісій і секцій. Через офіційного голову та керівника Бюро громадської агрономії професора В.Г. Бажаєва Гурток мав зв'язок з керівництвом КПШ. Професори брали участь у засіданнях у ролі критиків, гостей, опонентів щодо діяльності студентської молоді. Після 1910 р., а саме активізації діяльності С.Ф. Веселовського, робота Агрономічного гуртка розширилась у двох напрямках: поглиблення науково-технічних завдань з агрономії і розроблення завдань щодо громадської агрономії [117, с. 279–283].

Агрономічний гурток при КПШ, що згодом став підпорядковуватись КСПГ, за сприяння професора С.Ф. Веселовського тісно співпрацював з Економічною секцією СГНКУ. Завдячуючи йому, в інституті розпочато викладання економічних дисциплін діячами громадської агрономії. У зв'язку з цим рівень економічної освіти студентів значно зріс. У свою чергу студенти брали активну участь у роботі Економічної секції СГНКУ як практиканти. Так, при Економічній секції студенти самостійно вирішували актуальні проблеми економіки сільського господарства [279].

У 1923 р. за ініціативою студентів, активних членів союзу «Цукровиків» при Гуртку заснували секцію цукрової промисловості. На Загальних зборах членів союзу «Цукровиків» від 10 березня 1923 р. обрали Бюро секції, якому доручили планування роботи нового підрозділу. Згодом її об'єднали з хліборобською і вона

почала діяти як підсекція. Вже 15 березня на загальних зборах членів секції обрали постійне Бюро у складі Войтушенка (голови), І. Кочури, О. Власенка (секретаря), З. Ізмайлової, Р. Гехтман за участю професорів С.Ф. Веселовського, М.К. Малюшицького, О.О. Табенського. Спочатку робота підсекції цукрової промисловості охоплювала проблеми агрономічної техніки і економіки цукрової промисловості. У подальшому з її приєднанням до хліборобської секції увага зосередилася на проблемах агрономічної техніки, а завдання економіки перейшли до економічної секції. У підсекції цукрової промисловості професор С.Ф. Веселовський виголосив актуальну доповідь «Сільське господарство УРСР і цукрова промисловість».

Розвивалась практична діяльність Гуртка. Зокрема, на дослідному полі КПІ, під керівництвом професора С.Ф. Веселовського, доцента О.О. Табенського студенти виконували досліди з ефективності різних періодів анатомічних і морфологічних структур буряків і коренеплодів [184]. Результати спостережень над розвитком, ростом та відмиранням бурякового листа студенти зобразили у вигляді окремих діаграм та схем. Крім того, під керівництвом С.Ф. Веселовського здійснювали практичні та лабораторні роботи з анатомії і морфології цукрових, кормових і столових буряків.

Отже, громадсько-політична діяльність професора С.Ф. Веселовського є блискучим доказом масштабної тенденції справжнього інтелектуала, що пов'язав своє життя з тогочасними визвольними процесами в Україні. Зокрема, був одним з організаторів та керівників Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», входив до складу Ради Української громади і Термінологічної комісії при КПІ, брав участь у роботі гуртка натуралістів та Агрономічного гуртка при КПІ. Його робота спрямовувалась на розвиток соціальних, політичних, економічних та інших змін для покращання життя українського суспільства.

На початку ХХ ст. професор С.Ф. Веселовський відіграв важливу роль у державотворчих процесах України. Він був самовідданим членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Як соціаліст-демократ, політик та державотворець він виявив принципову послідовність, наполегливість і

несхибну твердість у своїх діях. До його найвищих чеснот, як політика, віднесено відсутність власного вивищення над іншими, адже він намагався повністю підкорити себе суспільним потребам.

Вже у грудні 1905 р. з Революційної української партії утворилася УСДРП, яка визнавала марксистську ідеологію та складалася в основному з інтелігенції і частково робітників та селян. Підкреслюючи національне питання і добиваючись автономії України, УСДРП здійснювала свою діяльність незалежно від Російської соціал-демократичної робітничої партії [6]. У 1908 р. УСДРП налічувала близько 3 тис. членів. Серед її лідерів поряд з С. Веселовським були – Д. Антонович, В. Винниченко, М. Ковальський, С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко, Л. Юркевич.

За ініціативи УСДРП видано низку газет: упродовж 1909–1910 рр. – «Праця», 1910–1911 рр. – «Наш голос» у м. Львові; з червня 1918 р – «Робітник» у м. Харкові [87]. Крім того, упродовж 1917–1919 рр. партія випускала свій друкований орган – щоденник «Робітнича газета» у мм. Вінниці, Кам'янець-Подільському, Києві.

Перші керівні структури УЦР, Президія та керівники 9 комісій були затверджені 19 березня 1917 р. [224]. До складу Президії увійшли: М. Грушевський – голова, В. Науменко – заступник, Д. Антонович – товариш голови, С. Веселовський – писар та голова Агітаційної комісії, В. Коваль – скарбник [100]. До першого складу УЦР увійшли 13 українських соціал-демократів: Д. Антонович, С. Веселовський, А. Драгомирецький, М. Єремійв, М. Ковальський, С. Колосів, М. Лиситчук, П. Пожарський, М. Порш, В. Садовський, І. Стешенко, М. Ткаченко, В. Чеховський [295; 306].

У час проведення 17–18 квітня 1917 р. загальнопартійної конференції УСДРП у м. Києві, їй належало десять діючих місцевих організацій. На конференції було визначено актуальні політичні завдання щодо статусу України, ставлення до Тимчасового уряду і УЦР, співробітництва з соціальними та політичними силами [57]. За результатами конференції шлях досягнення автономії України забезпечувався громадською та народною ініціативою, що

потребувало скликання Всеукраїнських установчих зборів [59]. Члени висловилися проти подальшого ведення війни і вимагали від Тимчасового уряду негайного налагодження мирних переговорів через представників міжнародного пролетаріату [60].

Важливою подією для українського руху на теренах України став Всеукраїнський національний конгрес, що відбувся 6–8 квітня 1917 р. На Конгресі до складу УЦР було обрано 115 депутатів, серед чотирьох представників від УСДРП була кандидатура С.Ф. Веселовського [280, с. 47–50]. На засіданні конгресу 7 квітня 1917 р. вагоме значення мала доповідь секретаря УЦР, соціал-демократа С.Ф. Веселовського «Про історію створення Центральної ради та її діяльність». Як член Всеукраїнського національного конгресу, він доклав зусиль у перетворення УЦР на керівний орган українського національного руху [78]. Зокрема, розширення її соціальної бази, переорієнтації культурно-просвітницької діяльності на державницьку [280, с. 32, 34].

На третьому засіданні УЦР 20 травня 1917 р. було засновано економічну комісію з представників УСДРП, УПСР, УРДП, які мали економічну програму. Проте основним напрямом діяльності УЦР залишалось національне питання [282]. Зокрема, політико-соціальне і національне виховання та організація народних мас; розроблення «основи фінансової політики України», справи «українізації та демократизації суду», опрацювання законопроектів судової реформи. Вагоме значення мало координування діяльності земельних комітетів України, підготовка проекту земельного закону [78].

Партія приєдналася до ідеї про виключення земель сільськогосподарського призначення України з товарного обігу, однак виступила проти повної ліквідації права власності на землю [81]. На думку соціал-демократів, важливим була організація земельних комітетів України, яким першочергово належало задовольняти потреби у землі безземельних та малоземельних селян, об'єднаних у товариства з гуртовим господарюванням. Великі зразкові господарства без поділу мусили переходити у підпорядкування органів місцевого самоврядування, кооперативів та професійних робітничих спілок. Окремі господарства повинні

були діяти під контролем української державної влади і органів самоврядування, які забезпечували інтенсивний розвиток сільськогосподарської кооперації [270].

Таким чином, вітчизняні соціал-демократи пропонували націоналізацію землі з елементами муніципалізації. Аналізуючи діяльність УЦР, стає зрозумілою політична відданість її членів, у тому числі С.Ф. Веселовського, який входив до складу її Президії як писар та голова агітаційної комісії.

Крім того, С.Ф. Веселовський 19 березня 1917 р. брав активну участь в організації та проведенні Української маніфестації. На імпровізованих трибунах зі складених у сажні дрів виступили лідери українського руху: С. Веселовський, М. Грушевський, М. Єремійв, М. Міхновський, М. Стасюк. На віче прийняли розроблені Центральною Радою резолюції про скликання Установчих зборів для вирішення справи автономії України тощо. Маніфестація мала значний успіх, виявила високий потенціал українського національно-визвольного руху [144].

Влітку 1917 р. згідно з домовленістю з Тимчасовим урядом склад УЦР розширили за рахунок представників національних меншин [273, с. 38]. Станом на липень 1917 р. до її складу входило 822 представники [228, с. 1550–1551]. Більшість повного складу УЦР становили представники від селянства. Їм належали практично всі мандати Всеукраїнської ради селянських та значної частини Всеукраїнської ради військових депутатів. Другою за кількістю і найактивнішою соціальною групою УЦР була інтелігенція. Однак вона не являла єдиної соціальної сили, ділилася на окремі табори за партійними та національними ознаками [262, с. 6].

Українські есери завдяки своєму впливу на селянство мали в УЦР найчисельніше представництво, проте у персональному підборі кадрів поступалися УСДРП. Українські соціал-демократи – Д. Антонович, С. Веселовський, В. Винниченко, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Порш, В. Садовський, І. Стещенко, М. Ткаченко, Є. Чикаленко складали вагомий осередок Ради і до січня 1918 р. відігравали у ній провідну роль [83; 269].

На перших загальних зборах УЦР від 8 квітня 1917 р. М. Грушевський запропонував обрати Виконавчий Комітет під назвою Комітет Центральної

Української Ради, який згодом отримав назву Малої Ради. Головою Комітету було обрано М. Грушевського, його заступниками – В. Винниченка, С. Єфремова, товаришем голови – Ф. Крижанівського, скарбником – В. Ковалю, секретарями – В. Бойка, С. Веселовського [280, с. 44]. З 27 червня 1917 р. С. Веселовський став товаришем голови Президії Малої Ради разом з Ф. Крижанівським, А. Ніковським, М. Шрагом [273]. У новому складі Генерального Секретаріату, який обговорювався 21 серпня 1917 р., його обрано секретарем, проте внаслідок непогодження цього питання з професійними організаціями та за бажанням самого С. Ф. Веселовського, його кандидатура була знята з голосування [272, с. 46].

Вже 28 червня, Комітет УЦР створив Генеральний секретаріат – власний виконавчий орган Ради з метою керівництва внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними та іншими справами України. З проголошенням Української Народної Республіки (УНР) Генеральний секретаріат виконував функції її уряду, а після ухвалення IV Універсалу був реорганізований у Раду народних міністрів УНР.

Таким чином, Українська Центральна Рада, заснована у м. Києві як міська громадсько-політична організація, під впливом революційних подій перетворилася у лідера українського національно-визвольного руху. Після проголошення Української Народної Республіки УЦР виконувала роль вищого законодавчого державного органу [310]. В її організації та діяльності значну роль відіграв С. Ф. Веселовський, який з березня 1917 р. по січень 1918 р. був заступником голови УЦР, і на черговій сесії УЦР долучився до обговорення проблеми земельної реформи.

Передові вчені-аграрії та економісти України розуміли, що саме сільськогосподарська дослідна справа і зважлива економічна політика країни поряд із загальнодержавною політикою є основними складовими вирішення її соціальних проблем. Україна відома як хліборобська країна, проте загальний стан її промисловості у той час був слабо розвинений. Тому, зважаючи на це, потрібно було докласти значних зусиль, щоб її сільське господарство мало всі необхідні

умови для його подальшого ефективного розвитку. Саме серед прогресивних агрономів того часу виникла ідея об'єднання зусилля та прогнозування шляхів розвитку сільського господарства у майбутньому.

Прослідковується потужна державотворча діяльність С.Ф. Веселовського у добу УЦР [203]. Значну зацікавленість викликала низка документів, зокрема запрошення С.Ф. Веселовського як члена Української соціал-демократичної робітничої партії на засідання думської фракції, квиток С.Ф. Веселовського як члена УЦР для входу на засідання і для голосування. Важливими є витяг з книги протоколів засідань Малої Ради VI сесії Центральної Ради до VII засідання від 18 серпня 1918 р., документ, де голова УЦР В. Винниченко оголошує список складу Генерального Секретаріату, серед яких голова комісії праці – С. Веселовський [80].

Важливі справи заздалегідь вирішувалися на засіданнях Малої Ради, а пізніше оформлялись проекти, які затверджував Пленум УЦР [271, с. 1956.]. На засіданнях УЦР С.Ф. Веселовський вирішував низку різних проблем. Зокрема, з економічної політики Тимчасового уряду щодо України, скликання у м. Києві З'їзду поневолених народів Росії, обстрілу полку імені Б. Хмельницького, участі українських делегатів у Демократичній нараді в м. Петрограді [289].

Наприкінці 1917 р. державотворча діяльність наштовхувалась на низку перешкод, основними серед яких стали більшовицька агресія проти України, незавершеність Першої світової війни 1914–1918 рр., падіння авторитету влади і держави [309]. У таких умовах УЦР довелося вести війну з більшовиками і водночас мирні перемовини з представниками Четверного Союзу у м. Бересті [305]. А після підписання мирного договору 27 січня (9 лютого) 1918 р. звернутися до німців та австрійців за військовою допомогою. Але 29 квітня 1918 р. за підтримки німецьких військ відбулось проголошення генерала П. Скоропадського гетьманом Української Держави. Своєю грамотою новообраний гетьман П. Скоропадський розпустив УЦР і Малу Раду, а видані ними закони скасував. Після розпуску УЦР міністри та заступники міністрів були звільнені з посад [308]. Частина представників УЦР були заарештовані. Всі

зусилля УЦР для впровадження земельного закону, який базувався на державній власності, скасували [289].

При спільній праці УНР та Тимчасового уряду 28 березня 1917 р. було ухвалено дозвіл на викладання української мови у школах Київщини [307]. У вищій школі засновано кафедри української мови, літератури, історії та права. В Україні розпочалося політичне розширення впровадження елементів української мови та культури у різних сферах суспільного життя, яке продовжувалось до 1932 р. У цьому процесі значну роль відіграв С.Ф. Веселовський. Здійснено низку справ щодо українізації у 1918 р. [311]. Так, Термінологічна комісія природничої секції Українського наукового товариства видала «Словник української фізичної термінології» – окремий відбиток з І тому «Матеріалів до української природничої термінології». Вже 9 лютого 1918 р. опубліковано «Закон Центральної Ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері», де у п. 3 проголошено: «Мовою в діловодстві має бути державна українська». Крім того, 5 травня 1918 р. Міністерство освіти затвердило «Найголовніші правила українського правопису», запропоновані І. Огієнком та схвалені Правописною комісією. Правопис надрукували у журналі «Вільна українська школа» за 1919 р. та видали цього ж року окремим відбитком у м. Києві.

У грудні 1918 р. на зміну Гетьманату, який було повалено 14 грудня 1918 р., прийшла Директорія УНР. Вона проголосила себе тимчасовою верховною владою революційного часу і констатувала, що влада в УНР повинна належати лише працюючим класам [312]. Також 26 грудня 1918 р. Директорія видала Декрет, з прийняттям якого розпочато аграрну реформу та заявлено про намір експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. Було задекларовано про вилучення землі у поміщиків без викупу, але щоб їх заспокоїти, було обіцяно: компенсацію витрат на різноманітні агротехнічні, меліоративні удосконалення, раніше проведені у маєтках. Оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів; за землевласниками залишались будинки, де вони до цього

жили, породиста худоба, виноградники; конфіскації не підлягали землі іноземних підданих. Але, попри ці досить помірковані заходи, поміщики і буржуазія в Україні були незадоволені політикою Директорії, яка відкрито ігнорувала їхні інтереси. У деяких заможних селян залишилися ділянки площею до 15 дес. землі. Але більшість селян розцінили ці заходи як пропоміщицькі.

Велике значення мало, засноване у 1873 р. у м. Львові, Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка (НТШ). Як науково-культурна громадська організація воно виконувало функції Всеукраїнської академії наук. Наприкінці 1880 р. завдяки В. Антоновичу, О. Кониському постала ідея його перетворення у виключно наукову установу. Товариство видало два журнали «Правда», упродовж 1885–1898 рр. – журнал «Зоря», який став всеукраїнським літературним органом. Основним завданням товариства був розвиток науки українською мовою, зібрання та зберігання стародавніх наукових пам'яток України. З 1892 р. після появи першого тому «Записок НТШ», а далі й інших вагомих наукових збірників, розпочалася наукова розбудова Товариства. Особливий науковий та організаційний його поступ здійснено під головуванням М. Грушевського (1897–1913 рр.). Великого розвитку набрав випуск численних серійних і монографічних видань, розпочато створення музеїв, бібліотек та архівів. Інтелектуально-організаційний осередок НТШ у плідний період його діяльності створювали В. Гнатюк, М. Грушевський, І. Франко. Упродовж 1907–1921 рр. важливою для розвитку НТШ була науково-організаційна діяльність професора С.Ф. Веселовського [274; 115; 253; 207; 275].

Висновки до розділу 4

За результатами дослідження наукової спадщини професора С.Ф. Веселовського, проаналізовано 39 доступних його наукових та науково-популярних праць, опублікованих упродовж 1913–1926 рр. На основі контент-аналізу їх розподілено та систематизовано за десятьма тематичними рубриками: дослідження сільськогосподарської економіки та статистики, організація сільського господарства, землеробство, ґрунтознавство, цукровиробництво, пасічництво, землевпорядкування, сільськогосподарське районування,

сільськогосподарська механізація, бібліографічні видання. Встановлено, що вчений значну частину своїх публікацій присвятив дослідженню сільськогосподарської економіки та статистики, а також ефективній організації сільського господарства у країні, які становлять відповідно 31% і 28% від загальної кількості його наукової спадщини. Крім тематичного розподілу наукових та науково-популярних публікацій вченого, здійснено їх розподіл за видами та роками, що дозволило зробити висновок про перевагу видання статей науковця, а також визначити найактивніший період його наукової діяльності упродовж 1919–1925 рр.

Професор С.Ф. Веселовський сумлінно виконував обов'язки наукового редактора видань, здійснюючи оброблення до вимог авторських матеріалів, розподіляв авторські завдання і контролював їх своєчасне та якісне виконання, що забезпечувало їх популяризацію. Володіючи навиками професії бібліографа, творчо займався підготовкою інформації про документи, необхідної для їх ідентифікації та використання.

Науково-організаційна діяльність професора С. Ф. Веселовського упродовж понад кількох десятків років виявилася плідною. Він – один із ініціаторів заснування у м. Києві робітничого споживчого товариства «Життя», яке сприяло поліпшенню соціального та економічного стану життя співвітчизників. На наукових форумах республіканського і союзного рівня – з'їздах, нарадах, конференціях, вчений виступав з доповідями, лекціями та повідомленнями, за якими приймали резолюції і постанови для тогочасних вимог. Активне громадсько-політичне життя С.Ф. Веселовського полягало в організації українських студентських конференцій та участі в них, де прихильники різних за ідеологічним спрямуванням політичних ідей та організацій знаходили порозуміння на ґрунті національних зацікавленостей.

Як феномен громадського руху на складній суспільно-політичній основі, постав процес утворення громад при закладах вищої освіти та науково-дослідних установах, як національно-культурних осередків української інтелігенції, в яких брав активну участь вчений. Це був період проблеми національного відродження

України та запровадження українізації. До цього процесу долучився С.Ф. Веселовський, який входив до складу Ради Української громади і Термінологічної комісії при КПІ, був членом гуртка натуралістів та Агрономічного гуртка при КПІ, одним з фундаторів і керівників Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», при КПІ членом правління у 1908–1909 рр., головою правління у 1910–1914 рр., керівником секції громадської агрономії.

Вчений був членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Як соціал-демократ, при вирішенні земельного питання, замість соціалізації членів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), разом з іншими вітчизняними соціал-демократами пропонував націоналізацію землі з елементами муніципалізації. Встановлено громадсько-політичну та державотворчу діяльність С.Ф. Веселовського на посадах голови та писаря агітаційної комісії, товариша голови, члена Президії Української Центральної Ради та члена Малої Ради. Він був кандидатом на посаду секретаря праці у складі новосформованого Генерального Секретаріату УЦР, брав участь у засіданнях УЦР з продовольчої проблеми. Проводив збори засідання Малої Ради, де актуалізував завдання щодо Демократичної наради. Брав активну участь у розробленні Земельного закону, вирішенні бюджетно-фінансових проблем української держави, виступав за коаліційний кабінет.

Проте, діяльність вченого та організатора сільськогосподарської науки і освіти в Україні не продовжувалася через звинувачення його у контрреволюційній діяльності за культурно-науковою лінією. Його направили до концтабору, а згодом він емігрував з країни.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз сучасного стану історіографії за темою дисертаційного дослідження виявив, що існує лише незначна кількість наукових праць, які лише фрагментарно розкривають науковий та організаційний внесок професора С.Ф. Веселовського у розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні. Встановлено, що він народився 17 січня 1880 р. та активно працював до ув'язнення у 1931 р.

У процесі опрацювання джерельної бази з'ясовано, що значний масив документів і матеріалів, зосереджених у центральних державних архівах України, регіональних державних архівах, Державному архіві м. Києва, Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України, наукових та науково-популярних працях вченого, публікаціях під його редакцією, ще не використовувався дослідниками і не впроваджений до наукового обігу. Вони містять цінну інформацію, необхідну для відтворення науково-організаційної діяльності та особистого внеску вченого у розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні. З'ясовано, що окремі наукові праці вченого виходили під псевдонімами – В.С., Ф.С.

Визначення методологічних основ спільно з аналізом історіографії та джерельної бази зумовили вибір напрямів і шляхів вирішення основних завдань предмета дослідження, сприяли формуванню нових висновків та узагальнень, власній інтерпретації окремих подій та явищ, об'єктивному оцінюванню творчого внеску вченого у становлення та розвиток сільськогосподарської науки і освіти в Україні.

2. Встановлено, що спілкування С.Ф.Веселовського з плеядою видатних вчених-педагогів під час навчання у провідних вітчизняних галузевих закладах вищої освіти – Імператорському університеті Святого Володимира, Київському політехнічному університеті Імператора Олександра II, і особливо з його вчителем професором В.Г. Бажаєвим, позитивно вплинуло на формування наукового світогляду майбутнього вченого. З'ясовано, що після офіційного

завершення навчання у КПІ, як професорського стипендіата С.Ф. Веселовського залишили при кафедрі сільськогосподарської економії з утриманням.

Значний поштовх у наукових пошуках С.Ф. Веселовського зумовила його активна участь у роботі гуртків – Української громади, Гуртка натуралістів, Агрономічного гуртка, що діяли при Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II та консолідували ініціативну й творчу молодь. Вагоме значення мала його співпраця з аграрними фахівцями економічного напрямку діяльності в межах Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», як його фундатора і керівника. З'ясовано значення організаційної роботи та активної участі С.Ф.Веселовського у Першій конференції Українських студентських громад у м. Києві (1908 р.), Другій українській студентській конференції у м. Львові (1909 р.), Третій українській студентській конференції у м. Києві (1911 р.). Ці зібрання стали популяризаційними центрами з вирішенням проблем національного відродження України.

3. Вперше в українській історіографії здійснено комплексне дослідження життєвого, творчого шляху та наукової спадщини професора С.Ф. Веселовського. Розроблено періодизацію формування і розвитку науково-організаційної, освітньої та громадсько-політичної діяльності вченого:

I період (до 1900 р.) – нагромадження знань на всіх етапах навчання у Подільській духовній семінарії – середньому навчальному закладі РПЦ МП Кам'янець-Подільської та Городоцької єпархії.

II період (1900–1914 рр.) – формування кола наукових інтересів С.Ф. Веселовського: *I етап* (1900–1905 рр.) – навчання на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського Варшавського університету; *II етап* (1906–1907 рр.) – навчання на математичному відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира; *III етап* (1908–1914 рр.) – навчання на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II, членство в Українській соціал-демократичній робітничій партії (УСДРП).

Відзначився активною участю у роботі Української громади, Гуртка натуралістів, Агрономічного гуртка при КПІ; організаційною діяльністю в українських студентських конференціях. Започатковано науковий доробок вченого з агрономічного напрямку.

III період (1915–1918 рр.) – участь у суспільно-громадському житті України: *I етап* (1915–1916 рр.) – виконання досліджень з урегулювання цукрової промисловості та її монополізації, підготовка її до націоналізації; *II етап* (1917–1918 рр.) – участь у державотворчому процесі України, діяльність в УЦР. Одним з основних здобутків цього періоду розглядали розроблення статистичних методів для сільського господарства.

IV період (1919–1931 рр.) – діяльність С.Ф. Веселовського з організації сільськогосподарської науки і освіти в Україні: у Київському політехнічному інституті Олександра II, Київському сільськогосподарському інституті, Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, Сільськогосподарському науковому комітеті України (нині – Національна академія аграрних наук України), який позначився активізацією організації навчального і наукового процесу та редакційно-видавничої справи. Виділено пріоритетні напрями його наукових розроблень: вплив війни і посухи на сільське господарство, стан цукрової промисловості та проблеми державного її регулювання, сільськогосподарське районування, наукова організація праці у сільському господарстві УСРР. Одним з основних здобутків цього періоду розглядали публікацію фундаментальних галузевих наукових праць з організації сільського господарства, економіко-статистичних досліджень господарювання. Важливим стало започаткування вченим семінарської методики викладання.

4. Визначено значення науково-організаційної та освітньої діяльності професора С.Ф. Веселовського у Київському політехнічному інституті (1920–1921 рр.), Київському сільськогосподарському інституті (1921–1929 рр.), Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті (1921–1929 рр.), Сільськогосподарському науковому комітеті України (1919–1923 рр.). Зокрема, на

посаді ректора та голови Організаційної ради Київського політехнічного інституту здійснено ґрунтовну реформу з відродження навчального процесу, збереження досвіду підготовки фахівців та кадрового потенціалу, утримання матеріально-технічної бази закладу вищої освіти. Для покращання організації викладання існуючих дисциплін – «хліборобство», «зоотехніка» та «сільськогосподарська економіка» на сільськогосподарському факультеті КПІ започатковано дослідження у нових відділах – машинознавства, сільськогосподарського будівництва і меліорації, лісовому.

Працюючи на посаді завідувача кафедри сільськогосподарської економії Київського сільськогосподарського інституту, професор С.Ф. Веселовський, як єдиний у той час економіст сільського господарства, приділяв увагу публікації фундаментальних галузевих наукових праць. Зокрема, щодо організації праці в сільському і селянському господарстві, колективізації сільського господарства, дослідження господарювання та економічної кон'юнктури тощо. Зазначені наукові праці публікувались у періодичних виданнях з сільськогосподарської тематики. Під керівництвом С.Ф. Веселовського на кафедрі розширено діяльність секції економії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості НКО УСРР.

Встановлено, що у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті професор С.Ф. Веселовський викладав курс економіки сільського господарства, а також єдину в СРСР дисципліну «Економіка і організація скотарства», був членом предметних комісій, професорської ради та Правління інституту. Важливим стало розроблення і впровадження ним семінарської методики викладання для студентів інституту. На посаді декана зоотехнічного факультету вчений здійснював важливі науково-організаційні заходи для розвитку освітнього процесу, розробляв та удосконалював навчальні плани тощо. За безпосередньої участі професора С.Ф. Веселовського досліджували ефективність організації селянських господарств, надавали агрономічну допомогу селянам тощо.

З'ясовано, що в межах Сільськогосподарського наукового комітету України професор С.Ф. Веселовський досліджував розвиток аграрно-економічної науки, яка у 1920-х роках набула актуальності та посиленої уваги наукової спільноти. Він був членом Президії та заступником голови СГНКУ (1919 р.), завідувачем Економічної секції СГНКУ (1919–1923 рр.), головою СГНКУ (1920–1923 рр.), очільником Комітету районізації України при СГНКУ (1922 р.), головою Комісії сільськогосподарської дослідної справи при СГНКУ (1922 р.), директор Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ (1922 р.). У 1922 р. під його редакцією опубліковано наукове видання «Матеріали до районізації України».

Визначено, що С.Ф. Веселовський, разом з дев'ятьма провідними вченими, серед 15-ти інших пріоритетних напрямів науки увійшов за важливим напрямом «економіка» до першого складу Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР – правонаступниці Сільськогосподарського наукового комітету України упродовж 1927–1930 рр.

5. За результатами дослідження наукової спадщини професора С.Ф. Веселовського, вперше проаналізовано 39 доступних наукових та науково-популярних праць вченого, опублікованих упродовж 1913–1926 рр. Встановлено його авторство серії підручників «Економічна географія», «Статистика», «Сільськогосподарська економія», а також бібліографічного довідника «Метаморфоз сільського господарства на Україні» (додатка до підручника «Сільськогосподарська економія», «Короткого довідника із сільського господарства України», які були опубліковані у 1919 р. і стали незамінними для студентів аграрно-економічного профілю.

На основі контент-аналізу наукові та науково-популярні праці вченого систематизовано за десятьма тематичними рубриками: дослідження сільськогосподарської економіки та статистики, організація сільського господарства, землеробство, ґрунтознавство, цукровиробництво, пасічництво, землевпорядкування, сільськогосподарське районування, сільськогосподарська

механізація, бібліографічні видання. Встановлено, що вчений значну частину своїх публікацій присвятив дослідженню сільськогосподарської економіки та статистики, ефективній організації сільського господарства в Україні, які становлять 59% від загальної кількості його наукової спадщини. Крім систематизації за предметно-тематичним та видовим принципами наукових та науково-популярних публікацій С.Ф.Веселовського, встановлено динаміку публікаційної активності вченого, а також визначено найбільш активний період його наукової діяльності – 1919–1925 рр.

6. Вперше охарактеризовано науково-популяризаційну роботу професора С.Ф. Веселовського, як редактора та бібліографа для потреб аграрно-економічної науки і освіти України. З'ясовано, що він був редактором 15 наукових видань. Зокрема, науковим редактором та членом редакційної колегії трьох періодичних видань: «Вістник сільськогосподарської науки» (1922–1923), «Земельник» (1924–1925), «Наукові записки Київських науково-дослідних кафедр» (1923); редактором наукових праць: О. Табенського «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка» (1922), Т. Гая «Парники: poradnik господарям» (1924), М. Кушніренка «Здільщина в сільському господарстві» (1927), Г. Шумила «Економія та організація сільського господарства: підручник» (1927), І.І. Канівця «Матеріали дослідження становища сільського господарства на солонцях Наддніпрянщини та заходи поліпшити їх» (1928), колективної праці науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії КСПІ «Студії з сільськогосподарської економії України» (1928) та ін. Володіючи навиками професії бібліографа, він успішно займався підготовкою необхідної інформації, склав повний перелік наукових праць свого вчителя – відомого вченого-економіста, професора В.Г. Бажаєва.

7. Узагальнено та впроваджено до наукового обігу маловідомі факти з біографії вченого, зокрема стосовно його особистої участі у проведенні наукових форумів – з'їздів, зібрань, конференцій, нарад регіонального та загальнодержавного значення, де він виступав з доповідями, лекціями та повідомленнями, за якими приймали резолюції і постанови на вимогу

часу. Зокрема, ознайомлення з програмами та результатами діяльності дослідних установ і організацій, скеровуючи їх роботу в напрямі раціонального та планового розвитку дослідної справи в Україні. До 1922 р. С.Ф. Веселовський співпрацював з Центральним українським сільськогосподарським кооперативним союзом (Централ), був одним з ініціаторів заснування у м. Києві робітничого споживчого товариства «Життя» для поліпшення соціального і економічного стану життя співвітчизників.

8. Через призму функціонування Української Центральної Ради Української Народної Республіки відображено діяльність і роль С.Ф. Веселовського у державотворчих процесах України. Він як член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), що визнавала марксистську ідеологію та складалася в основному з інтелігенції і частково з робітників та селян, підтримував вирішення національного питання і прагнув автономії України. Встановлено, що С.Ф. Веселовський був одним із засновників УЦР, членом Президії УЦР, секретарем та головою Агітаційної комісії УЦР. Був учасником та доповідачем на Всеукраїнському національному конгресі 6–8 квітня 1917 р., що надав повноважень УЦР керівного органу українського національного руху, розширивши її соціальну базу та переорієнтувавши пріоритети діяльності з культурно-просвітницької на державницьку. З червня 1917 р. був заступником голови Президії Малої ради УЦР М. Грушевського – органу, що мав право вирішення всіх негайних справ, що належали до компетенції Центральної Ради. Долучився до обговорення проблем земельної реформи, політичного розширення і впровадження елементів української мови та української культури у різних сферах суспільного життя.

9. На основі аналізу архівної слідчої справи вченого, освітянина, державного та політичного діяча, одного з організаторів сільськогосподарської науки в Україні професора С.Ф. Веселовського сформовано авторське бачення щодо її фальсифікації, цим самим внесено корективи в його офіційну біографію. Очевидно, що він був безпідставно звинувачений через контрреволюційну роботу за культурно-науковою лінією. Логічно зрозумілим стає факт закінчення його

офіційної діяльності в Україні на ниві аграрної науки і освіти. За деякими даними він виїхав за кордон і в еміграції провів подальшу частину свого життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1917–1921: КПІ в період громадянської війни. *НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*: офіц. сайт. URL: <https://kpi.ua/history-kpi-1917-1921> (дата звернення: 21.04.2019).
2. Аблицов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті : монографія. Київ : КИТ, 2007. 436 с.
3. Агрономический кружок при Киевском политехническом институте. Киев, 1913. 63 с.
4. Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. Київ: Федерація профспілок України, 1995. 192 с.
5. Багалій Д. І. Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ : друкарня ВУАН, 1927. 163, VII с.
6. Бажаев В. Вступительное слово профессора В. Г. Бажаева при открытии первого очередного заседания Агрономического кружка. *Агрономический кружок при Киевском политехническом институте*. Киев : тип. С. В. Кульженко, 1913. С. 13–14.
7. Бажаев В. Г. Конспект курса сельскохозяйственной статистики, читанного профессором В. Г. Бажаевым в Киевском политехническом институте в 1911–1912 году. 2-е изд. Киев : худ. хромо-лит. Я. К. Бенцияновского, 1914. 182 с.
8. Бажаев В. Г. Конспект курса сельскохозяйственной статистики, читанного профессором В. Г. Бажаевым в Киевском политехническом институте в 1911–1912 году. Киев : типо-лит. «Прогресс», 1912. 153 с.
9. Бажаев В. Г. Конспект курса сельскохозяйственной статистики. 3-е изд., испр. и доп. Киев : т-во «Агр. кружка при Киев. политехн. ин-те», 1916. 142 с.
10. Бібліографія. Економіка. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 43.

11. Бібліографія. Насіннєзнавство, насіннєва та селекційна справа. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 45.

12. Бібліографія. Періодичні видання. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 42.

13. Бібліографія. Сільськогосподарська кооперація. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 44.

14. Бібліографія. Сільськогосподарська політика. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 43.

15. Бібліографія. Сільськогосподарська технологія. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 43.

16. Бібліографія. Сільськогосподарські з'їзди. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 43.

17. Бібліографія. Цукровий буряк (та цукрова промисловість). *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 45.

18. Білоцерківська А. С. Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) – вчений, педагог, організатор сільськогосподарської науки та освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук.: спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки». Київ, 2008. 17 с.

19. Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка / НААН, ДНСГБ; за наук. ред. В. А. Вергунова. Київ, 2010. 179 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 42).

20. Бобров В. Є. Три роки революційно-творчої роботи: КПІ в період реорганізації. *Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інституту. XXV років. 1898–1923: ювіл. зб.* 1924. С. V–XX.

21. В. С. До перегляду класифікації с.-г. колективних об'єднань. *Сільський Господар*. 1922. Ч. 17–18. С. 10–13.

22. В. С. За власним досвідом (Пасічництво). *Пасічник*. [Прилука], 1925. Ч. 2–3. С. 30.

23. В. С. Итоги проведения урвасбора на Украине. *Финансовая газета*. [Москва], 1925. Ч. 71. С. 3.
24. В. С. Подоходный налог на Украине. *Финансовая газета*. [Москва], 1925. Ч. 49. С. 3.
25. В. С. Применение статистических методов в сельском хозяйстве Украины. *Финансовая газета*. [Москва], 1925. Ч. 75. С. 3.
26. В. С. Про пасічницькі господарства. *Пасічник*. [Прилука], 1925. Ч. 1. С. 30.
27. В. С. Сельскохозяйственная экономика на Украине. *Финансовая газета*. [Москва], 1925. Ч. 63. С. 4.
28. В. С. Трактор в сільському господарстві Полтавщини (продовження). *Полтавський селянин*. [Полтава], 1925. Ч. 19–20. С. 16–19.
29. В. С. Трактор в сільському господарстві Полтавщини. *Полтавський селянин*. [Полтава], 1925. Ч. 21. С. 18–20.
30. В. С. Що повинні робити земельні комісії Сільрад. *Радянський селянин*. 1925. № 9–10. С. 11–12.
31. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941 – 1944 рр.) *Визвольний шлях*. 1965. Р. XIII (XII). Кн. I (203). С. 44–45.
32. Вербин А. А. Очерки по развитию отечественной агрономии: введение в агрономию. Москва : Сов. наука, 1958. 262 с.
33. Вергунов В. А. Аграрні студії у житті і творчій спадщині П. А. Кочубея (до 150-річчя створення Полтавського товариства сільського господарства). *Вісник аграрної історії*: зб. наук. пр. / гол. ред. М. А. Журба. 2014. № 8–9. С. 251–271.
34. Вергунов В. А. Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз. *Нариси з історії природознавства і техніки*: зб. наук. пр. Київ : Фенікс, 2005. Вип. 45. С. 167–182. 172–173.
35. Вергунов В. А. Бажаєв Володимир Гаврилович (1865?–1916) – відомий вчений – аграрний економіст та один із фундаторів вітчизняної суспільної агрономії. *Aplikované vědecké novinky*: materiály X mezinárodní vědecko-praktická

conference, Praha, 27 červenců 2014 – 05 srpna 2014. Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2014. Díl. 7: Historie. Politické vědy. Str. 40–44.

36. Вергунов В. А. Життя та благі діяння князя Володимира Кудашева для організаційної появи та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. До 130-річчя Полтавського дослідного поля. *Вечірня Полтава*. 2014. 29 жовт. [№ 44 (1131)]. С. 11.

37. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / НААН, ННСГБ, Ін-т аграр. науки, освіти та техніки. Київ : Аграр. наука, 2018. Ч. 1: Творці та розбудовники (біографічні нариси). 604 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

38. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / НААН, ННСГБ. Київ: Аграр. наука, 2018. Ч. 2: Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). 620 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

39. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2018. Ч. 3: Урядові постанови. Відомчі рішення. Архівні матеріали. 504 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

40. Вергунов В. А. Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): заснування, діяльність, значення. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер. «Історія і філософія науки і техніки». 2002. Вип. 9. С. 30–33.

41. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / УААН, ДНСГБ. Київ: Аграр. наука, 2006. 492 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 12.).

42. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / УААН, ДНСГБ. Київ : Аграр. наука, 2008. Ч. 2. 563 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 24).

43. Вергунов В. А. Національна академія аграрних наук України (1918–1931): передумови появи, діяльність, звитяги (до 100-річчя від дня заснування) / НААН, ННСГБ. Київ, 2018. 259 с.

44. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). Київ, 2009. 220 с.

45. Вергунов В. А. Професор Єнкен Борис Карлович (1873–1943): нарис життя та творчої діяльності / НААН, ННСГБ. Київ : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. 432 с.: портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 74).

46. Вергунов В. А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. Київ : Аграр. Наука, 2007. 180 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в Україні в особах, документах, бібліографії»; кн. 19).

47. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901–1920 рр.). *Історичні записки*: зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2006. Вип. 11. С. 204–240.

48. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження) / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. наук, освіти та техніки. Київ, 2016. 260 с.: портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 85).

49. Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України (1918–1927): передумови появи, діяльність, здобутки: (до 100-річчя Нац. акад. аграр. наук України) / НААН, ННСГБ. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2018. 76 с.

50. Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений комітет України (1918–1927) як модель В. І. Вернадського академізації галузевої науки (До 100-річчя Нац. акад. наук України та Нац. акад. аграр. наук України): наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ, 2017. 36 с.

51. Вергунов В. А. Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ). *Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / НАН України, Ін-т історії*. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил–С. С. 576.

52. Вергунов В. А. Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 5–16.

53. Вернигора Л. Місце М. Бунге в розвитку вітчизняної економічної думки другої половини ХІХ століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Економіка». 2006. № 84. С. 34–37.

54. Верстюк В. Ф. Веселовський Сергій Феофанович. *Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координац. бюро енцикл. сучасної України НАН України*. Київ, 2004. Т. 4: В – Воґ. С. 309.

55. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронол. довід. 2-ге вид., доп. і доопрац. Київ : Наук. думка, 2005. 718 с.

56. Верстюк В., Осташко Т. Веселовський Сергій Феофанович. *Діячі Української центральної Ради: бібліогр. довід*. Київ, 1998. 254 с.

57. Веселовский С. Секция общественной агрономии. *Агрономический кружок при Киевском политехническом институте*. Киев: тип. С. В. Кульженко, 1913. С. 39–40.

58. Веселовский С. Список печатных работ проф. В. Г. Бажаева (1889–1916). *Хозяйство*. 1916. №№ 29–30 (июль). С. 501–503. (63 названия).

59. Веселовский С. Ф. Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств. (По поводу брошюры М. О. Обер-Таллера «Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств»). *Хозяйство*. 1915. № 18. С. 526–532.

60. Веселовский С. Ф. Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств. (По поводу брошюры М. О. Обер-Таллера «Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств»). *Хозяйство*. 1915. № 19. С. 555–561.

61. Веселовський С. Вплив війни і посухи на сільське господарство України. *Агроном*. 1922. Ч. 5. С. 3–5.

62. Веселовський С. Економічна організація праці в сільському та селянському господарстві. *Земельник*. 1924. Ч. 2. С. 7–8.

63. Веселовський С. Науково-дослідна кафедра сільськогосподарської економії: (короткий нарис праці від часу заснування до 16 грудня 1923 р.) *Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інститути. XXV років. 1898–1923: ювіл. зб.* 1924. С. 253–255.

64. Веселовський С. Новітні проблеми ґрунтознавства через призму сільськогосподарської економії. *Український агроном*. 1925. Ч. 6. С. 5–7.

65. Веселовський С. Сільськогосподарська районізація України. Т. 3. *Вістник сільськогосподарської науки* / під ред. С. Веселовського. Київ : вид-во Бюро С.-Г. Наук. Комітету України. 1922. Ч. 1, Вип. 1. С. 37.

66. Веселовський С. Стан цукрової промисловості й проблема державного регулювання її. *Агроном*. 1923. Ч. 3. С. 13–15.

67. Веселовський С. Сучасне сільське господарство та шляхи його відродження. *Український агроном*. 1925. Ч. 1. С. 4–5.

68. Веселовський С. Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. № 3. С. 111.

69. Веселовський С., Яната О. Від редакції. [Про видання журналу «Вістн. с.-г. науки»]. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Т. 1, вип. 1. С. 1–2.

70. Веселовський Сергій Феофанович. *Довідник з історії України (А–Я): посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл.* / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2–ге вид., доопр. і доп. Київ : Генеза, 2001. С. 105.

71. Веселовський Сергій Феофанович. *Енциклопедія історії України* / ред. група О. І. Ганжа, В. В. Клименко, О. В. Клименко [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2002. Кн. 3: Ваврисевич – Вячеслав. С. 56.

72. Веселовський Сергій Феофанович. *Енциклопедія українознавства*. Перевидання в Україні. Київ: Глобус, 1993. Т. 1 / гол. ред. В. Кубійович. С. 235.

73. Веселовський Сергій Феофанович. Персоналії. Фото: *офіц. сайт НТУУ «КПІ»*. URL: <http://www.ntu-kpi.edu.ua/people-foto?page=24>"=24 (дата звернення: 28.08.2019).

74. Винниченко В. Відродження нації. Київ; Відень: [З друк. Христофа Райсера синів у Відні], 1920. Ч. 1. 348 с.

75. Винниченко В. Відродження нації: (історія укр. революції [марець 1917 р. – груд. 1919 р.]). Київ; Відень: [З друк. Христофа Райсера синів у Відні], 1920. Ч. 2. 328 с.

76. Винниченко В. Відродження нації: (історія укр. революції [марець 1917 р. – груд. 1919 р.]). Київ; Відень: [З друк. Христофа Райсера синів у Відні], 1920. Ч. 3. 535 с.

77. Висновок комісії ОПК в справі розслідування заяви групи студентів КСПГ до товариша Сталіна. *Пролетарська правда*. 1929. 15 лист. С.1.

78. Висоцький О. Виникнення сучасної української соціал-демократії. *Політологічні читання*. 1994. № 4. С. 67–83.

79. Висоцький О. Діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів у 1900–1920 роках: історико-порівняльний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ, 2000. 20 с.

80. Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні): монографія. Дніпропетровськ, ДДФЕІ, 2001. 160 с.

81. Висоцький О. Ю. УСДРП та УПСР у добу Української Центральної Ради: чисельність та вплив. *Грані*. 1999. № 2/4. С. 43.

82. Витяг із протоколу допиту С. Веселовського від 28 листопада 1929 р. (з матеріалів архівної кримінальної справи). *ЦДАГО України*. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 66504, т. 3, Арк. 130, 130 зв., 134 зв.

83. Від Центральної Української Ради. *Нова Рада*. 1917. 21 квіт. С.2.

84. Відозва Сільськогосподарського Наукового Комітету України та прохання про зарахування в кореспонденти. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 46–47.

85. Власенко В. Е. Денежная реформа в России 1895–1898 гг. Киев , 1949. 217 с.

86. Волковинський В. М., Хоптяр Ю. А. Столипінська аграрна реформа. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]*. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил–С. С. 859.

87. Воробьев С. И. Десятилетие Агрономического кружка. *Агрономический кружок при Киевском политехническом институте*. Киев: тип. С. В. Кульженко, 1913. С. 3–12.

88. Гай Т. Парники: poradnik господарям/ ра ред. С. Веселовського. Київ : Держвидав України. 1924. 57 с.

89. Гайдай Т. В. Поєднання наукових традицій в умовах становлення вітчизняної економічної теорії у другій половині XIX ст.: феномен М. Х. Бунге. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Економіка*. 2006. № 84. С. 12–16.

90. Гай-Нижник П. П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). Київ : Цифра-друк, 2006. 303 с.

91. Гамалія В. М. Наталя Осадча-Яната (1891–1982): сторінки біографії. *Історія науки і техніки: зб. наук. пр. Держ. ун-ту інфраструктури та технологій*. Київ, 2018. Т. 8, Вип. 2 (13). С. 436–445.

92. Гермайзе Й. З революційного минулого Києва. *Київ та його околиці в історії та пам'ятках / Укр. АН, іст. секція; під ред. М. Грушевського*. Київ : Держвидав України, 1926. С. 60–92.

93. Гермайзе Й. Очерки по истории революционного движения на Украине. Т. 1: Революционная украинская партия (РУП). *Життя і революція*. 1926. № 11. С. 82–89.

94. Гражевська Н. І. М. Х. Бунге про роль та функції держави в трансформаційній економіці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Економіка*. 2006. № 84. С. 21–24.

95. Гринчуцький В. І., Пиндус Т. Б. Роль М. Х. Бунге у проведенні фінансових реформ у Російській імперії (наприкінці ХІХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С. 245–253.

96. Гриценко А. П. Українські робітники на шляху творення національної держави: хроніка роботи 1-го Всеукраїнського робітничого з'їзду 11–14 (24–27) липня 1917 року. Київ, 1992. 51 с.

97. Дармороз Т. А. Науково-популяризаторська діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки». Київ, 2019. 18 с.

98. Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету: до сторіччя заснування. Київ : Аграр. наука, 1998. 175 с.

99. До організованої с.-г. наукової праці: (Про діяльність С.-Г. Наукового Комітету України). *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 2, Вип. 2. С. 49–52.

100. Дорошенко В. РУП і УСДРП. *«Календар Вперед»*. Львів, 1920. С. 225–236.

101. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920 роки). Київ : Темпора, 2007. С. 275.

102. Енкен Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положение. Полтава : Электр. тип.-лит. И. Л. Фришберга, 1909. 52 с.

103. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровом: історичні нариси. Хмельницький, 2008. 131 с.

104. Жданков А. В. Изменение условий сельскохозяйственного производства в Европейской части России конца ХІХ века под влиянием аграрного кризиса. Ленинград, 1976. 35 с.

105. Жук А. Конференція українських студентських громад у Києві. *З минулого*. Т. 2. Варшава, 1939. С. 175, 191.

106. Зазубен В. Українська республіка. *Боротьба*. 1917. 30 листоп. – 13 груд. С.1–3.

107. Законопроект про ученне українською мовою. *Грушевський М. С. Історія України* / упоряд. В. Г. Сарбей. Київ : Освіта, 1992. . С. 246–263.

108. Засухин А. Н. Коллективные опыты в Киевской губернии / Киев. губ. земство. Киев : тип. Императ. ун-та Св. Владимира, 1913. Ч. 2: Текст к цифровому материалу за 1910–11 г. 112 с.

109. Захаренко М. О., Красій В. В. Видатний вчений, педагог, громадський діяч – А. К. Скороходько. *Науковий вісник НАУ*. 1998. Вип. 12. С. 9–14.

110. Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. 2-ге вид., випр. і доп. Тернопіль : Навч. кн.; Богдан, 2012. 232 с.

111. Звід пам'яток історії та культури України: у 28 т. / НАН України, Ін-т історії України; голов. ред. В. Смолій. Київ, 2003. Кн. 1: Київ, ч. 2: М–С. С. 585–1216: іл.

112. Звід пам'яток історії та культури України: у 28 т. / НАН України, Ін-т історії України; голов. ред. В. Смолій. Київ, 2011. Кн. 1: Київ, ч. 3: С–Я. С. 1217–2197.

113. Земсков В. М. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные: (статистико-географический аспект). *История СССР*. 1991. № 5. С. 151–165.

114. Ілько Вирва. Наша справа. *Робітнича газета*. 1917. 27 трав. (мая). С. 1.

115. Інформаційний бюлетень Секретаріату СГНКУ за 1921 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Ф. Х. Спр. 32878–32912. 47 арк.

116. К. Д. Перевід з Києва до Харкова частини персоналу С.-Г. Наукового Комітету. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1924. Т. 3, Вип. 1–2 (січ. – лют.). С. 73.

117. Калачиков О. 25 років Агрогуртка КСПІ (на основі історичних документів). *Записки Київського сільськогосподарського інституту*. Київ, 1929. Т. 4. С. 279–303.

118. Канівець І.І. Матеріали дослідження становища сільського господарства на солонцях Наддніпрянщини та заходи поліпшити їх / за ред. С. Веселовського. 1928. С. 121–139.

119. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ : Глобус; Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. 176 с.

120. Київ, 22 квітня 1917 р. *Робітнича газета*. 1917. 22 квіт. С. 1.

121. Київ, 28 квітня 1917 р. *Робітнича газета*. 1917. 28 квіт. (апріля). С. 1.

122. Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інститути. XXV років. 1898–1923: ювіл. зб. Київ: Держ. трест «Київдрук», 1924. 279 с.

123. Клинов В. Г. Россия XIX века: актуальные аспекты развития экономической мысли и народнохозяйственной политики. *Мировое и национальное хозяйство*. 2009. № 2. С. 1–13.

124. Ковалевский В. И. Вступительное слово. *Сельское и лесное хозяйство Севера*: материалы совещ. по изучению севера при РАН. Петроград : Новая деревня, 1923. С. 5.

125. Коваленко С. Д. Буряківництво на українських землях у XIX – на початку XX ст. для потреб становлення та розвитку галузевого дослідництва. *Історія науки і біографістика*. 2018. № 4. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-4/09.pdf> (дата звернення: 24.04.2019).

126. Коваленко С. Д. Виставочний комітет при Сільськогосподарському науковому комітеті України: до історії створення. *Актуальні питання історії науки і техніки*: матеріали 7-ї Всеукр. наук. конф., Київ, 2–3 жовт. 2008 р. / Центр пам'яткознавства НАН України, УТОПІК. Київ, 2008. С. 167–168.

127. Коваленко С. Д. Діяльність Виставкового комітету при Сільськогосподарському науковому комітеті України з підготовки та проведення

Всеросійської сільськогосподарської виставки у 1923 році. *Історичні записки*: зб. наук. пр. Луганськ, 2009. Вип. 21. С. 80–88.

128. Коваленко С. Д. З історії проведення I Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду. *Історія освіти, науки і техніки*: матеріали II конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 27–28 трав. 2004 р. Київ, 2004. С. 107–109.

129. Коваленко С. Д. З історії становлення та діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України (1919 р.). *Історичні записки*: зб. наук. пр. Луганськ, 2008. Вип. 18. С. 80–91.

130. Коваленко С. Д. Колективні дослідження Д. І. Менделєєва як попередники форм галузевого дослідництва. *Історія науки і техніки*: зб. наук. пр. Київ : ДЕТУТ, 2017. Вип. 10. С. 169–176.

131. Коваленко С. Д. Научно-организационная деятельность Сельскохозяйственного научного комитета Украины (1918–1927 гг.) по координации отраслевых исследований. *Историко-биологические исследования / РАН, С.-Петербург. фил. Ин-та истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова, С.-Петербург. союз учёных. СПб.: Нестор-История, 2012. Т. 4, № 3. С. 64–78.*

132. Коваленко С. Д., Красніцька Г. М. Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927) / НААН, ДНСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 169 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 40).

133. Комісія сільськогосподарської дослідної справи при С.-Г. Науковому Комітеті. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Ч. 1–2, вип. 2. С. 58–59.

134. Константинов В. О. Ректори КПІ. Київ : Генеза, 1998. 101 с.

135. Копиленко О. Л. Держава і право України 1917–1920: Центральна Рада; Гетьманство; Директорія. Київ: Либідь, 1997. 207 с.

136. Короткий план діяльності Сільськогосподарського Наукового Комітету в 1924 році. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1924. Т. 3, № 1–4. С. 26–39.

137. КПІ. Перше століття: історичний огляд / авт.-упоряд. В. І. Лиховодов [та ін.]. Київ : Такі справи, 2007. 384 с.: іл.

138. Кудлак В. Я. Основні аспекти ринкових реформ видатного вітчизняного вченого-економіста та державного діяча М. Х. Бунге (кінець XIX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*: зб. наук. пр. 2007. Вип. 39–40. С. 70–81.

139. Кудлак В., Кудлак Г. Ринкові реформи М. Х. Бунге на посаді міністра фінансів Російської імперії (кінець XIX ст.). *Галицький економічний вісник*. 2009. № 1. С. 100–108.

140. Кульчицький С. В. Продовольчий податок. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол. В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.-С. С. 22–24.

141. Кушніренко М. Здільщина в сільському господарстві: студії сільськогосподарської економіки України / за ред. С. Веселовського. Київ, 1927. 92 с.

142. Лазанська Т. І. Селянський поземельний банк. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол. В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.-С. С. 520.

143. Лановик Б. Д., Лазарович М. В., Чайковський В. Ф. Економічна історія: курс лекцій / за ред. Б. Д. Лановика. 2-ге вид., перероб. Київ : Вікар, 2000. 300 с. (Вища освіта ХХІ ст.).

144. Лановик Б. Д., Матейко Р. М., Матисякевич З. М. Історія України: навч. посіб. / за ред. Б. Д. Лановика. 2-ге вид., перероб. Київ : Знання; КОО, 1999. 574 с.

145. Левицька Н. М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці ІХ – на початку ХХ ст. Київ, 1998. 25 с.

146. Лист С. Ф. Веселовському від 7 березня 1925 р. за № 554 з Київського політехнічного інституту імператора Олександра II. *Матеріали особистого архіву Юрія Дем'яновича Кунєва* [праправнука С. Ф. Веселовського по материнській лінії]. 2018 р. 1с.

147. Літопис вищих навчальних закладів. Випускники КПІ / ред. кол.: В. В. Болгов, Л. О. Гріффен, М. З. Згуровський [та ін.]. Київ : Укр. вид. консорціум, 2007. 240 с.

148. Логвиненко И. А. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады. Глобино (Полтав. обл.) Полиграфсервис, 2000. 95 с.

149. М. Г. В стані переможців. *Рада*. 1909. 19 февр. (4 берез.). С. 1.

150. М. М. Вольф (1880–1933) – державний діяч, учений і один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні. *Селекція і насінництво: міжвід. темат. наук. зб. / УААН, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва*. Харків, 2007. Вип. 94. С. 273–298.

151. Макітра Р., Семенюк М. Сторінки історії нафтового промислу на Прикарпатті (1815–1900 рр.). *Геологія і геохімія горючих копалин*. 2010. № 2 (151). С. 105–113.

152. Мала Рада. Засідання 25 квітня. *Відродження*. 1918. 28 (13 квітня). С. 2.

153. Матеріали о штатах Сельскохозяйственного научного комитета при Наркомземе 13 окт. 1923 – июнь. 1924 гг. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 4. Спр. 662. 26 л.

154. Матеріали до організації Всеукраїнської Сільськогосподарської Академії. Київ : КСГІ, 1926. вип. 1. 118 с.

155. Матеріали до районізації України / під ред. С. Веселовського. Київ: вид-во Бюро С.-Г. Наук. Комітету України. 1922. Т. 1. 108 с.

156. Матеріали про діяльність кафедри зоогієни Київського ветеринарного інституту. *Державний архів м. Києва*. Ф. 1361. Оп. 2. Спр. 13. 8 арк.

157. Матеріали про організацію науково-дослідної роботи в галузі сільського господарства України (положення, статут с.-г. наукового комітету, проекти постанов, протоколи, виписи з протоколів, плани, звіти). *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. 212 арк.

158. Матеріали про роботу навчально-досвідних господарств Київського сільськогосподарського інституту (протоколи та виписи з протоколів, операційні

плани, кошториси, доповідні записки, листування, список робітників Боярського лісництва. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4149. 318 арк.

159. Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. 1925 рік / УСРР, Сільськогосподарський Науковий Комітет України, Загальна секція; упоряд. К. Дубняк. Харків, 1927. Т. 1, Вип. 1. 227 с.

160. Матяш І. Дипломатичні архіви як джерело дослідження історії української дипломатичної та консульської служби 1917–1924 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2017. Число 28. С. 9–32.

161. Мельник Е. М. Подільська духовна семінарія. *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський*, 2011. Т. 18: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі», Кам'янець-Подільський, 22 жовт., 2011 р. С. 16–28.

162. Мельник О. Невідомі сторінки історії Київського ветеринарного інституту. *Національний університет біоресурсів і природокористування України*: офіц. сайт. 1.11.2015. URL: <https://nubip.edu.ua/node/17364> (дата звернення: 23.02.2018).

163. Мендельсон Л. А. Теория и история экономических кризисов и циклов. Москва : изд-во соц.-экономич. лит-ры, 1959. Т. 2. 766 с.

164. Н. П. Пленум С.-Г. Наукового Комітету. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2, Вип. 5–7. С. 201.

165. Н. П. Пленум Сільськогосподарського Наукового Комітету України. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2, Вип. 8–12 (серп. – груд.). С. 286.

166. Н. П. Рада Комітету. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. № 3. С. 1234.

167. Нагайко Т. Українські громади у фокусі вітчизняної історичної думки: короткий огляд сучасної історіографії. *Мандрівець: [всеукр. наук. журн.]*. 2014. № 5. С. 12–17.

168. Наказ Міністерства Земельних Справ 1 листопада 1918 р. Ч. 162. *ЦДАВО України*. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 202.

169. Наказ міністра земельних справ 16 листопада 1918 року. Ч. 172. *ЦДАВО України*. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 216.

170. Наріжний С. Полтавський університет. Париж, 1930. 396 с.

171. Наукові установи та організації УСРР=Научные учреждения и организации УСРР=Wissenschaftliche Anstalten und Organisationen der Ukraine (USRR) / Держ. планова комісія УСРР, Бюро для вивчення продукційних сил. Харків, 1930. 112 с.

172. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.): зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, З. П. Кірпаль [та ін.]; під заг. ред. М. В. Зубця; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 600 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 41).

173. Небрат В. В. Вклад М. Х. Бунге у розвиток теорії грошей, кредиту та кредитно-грошового обігу. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С. 253–264.

174. Обрахунок видатків Сільськогосподарського Наукового комітету України. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Опр. 1. Спр. 2. Арк. 12–14.

175. Осташко Т. С. Веселовський Сергій Феофанович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 495.

176. Осьмак К. Перший всеукраїнський Агрономічно-Економічний З'їзд у Києві. *Рілля*. 1917. Ч. 5–6. С. 73–76.

177. Осьмак Кирило Іванович (1890–1960): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1926 рр. / НААН, ННСГБ; уклад. В. А. Вергунов, Т. М. Підгайна; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ФОП Корзун Д. Ю, 2014. 126 с.: портр. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 56).

178. Очерки по истории агрономии / Иванов А. Л., Немцов Н. С., Каргин И. Ф., Немцов С. М.; РАСХН. Москва : Россельхозакадемия, 2008. 497 с.

179. Переписка с управлением высших учебных заведений г. Киева об организации ветеринарного факультета 13 сентября 1920 – 15 июня 1921 гг. *Державний архів м. Київ*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 46. 21 арк.

180. Переписка с Управлением высших учебных заведений и председателей объединенных президиумов факультативных советов о прекращении деятельности хозяйственного совета и организации правления института за 1920–1921 гг. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 56. 20 арк.

181. Періодичні видання з агрономії в Україні. 1918–1940: «Журнали», «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Труди»: наук.-доп. ретросп. покажч. / УААН, ЦНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна. Київ, 2002. 159 с.

182. Перша всеукраїнська конференція сільськогосподарської освіти: матеріали конференції. Харків : Укрголовпрофосвіта, 1924. 92 с.

183. Письмо ректора института о передаче Голосеевского хутора сельскохозяйственному институту. Списки служащих института 10 мая 1922 – 18 дек. 1922 г. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 200. 17 арк.

184. Підсекція цукрової промисловості. *Бюлетень Агрономічного гуртка*. 1922. № 1. С. 17.

185. Плани роботи, програми, кошториси, звіти, посвідчення робітників та ін. матеріали н.-д. кафедри КСГІ 15 травня 1926 – 17 квітня 1929 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6, т. 3. Спр. 4156. 282 арк.

186. Пленум С.-Г. Наукового Комітету: доповідь голови про наслідки II Всеукраїнського агрономічного з'їзду. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 4, Вип. 4. С. 178–179.

187. Погребинский А. П., Бунге Н. Х. О финансовом положении России. *Исторический архив*. 1960. № 2. С. 132–143.

188. Політик і громадський діяч. Хто є хто. *Дмитро Сибільов*: персон. сайт. URL: <https://www.sibilov.kiev.ua/ua/blog/politik-obshchestvennyu-deyatel/> (дата звернення: 25.08.2019).

189. Положение о сельскохозяйственном опытном деле в УССР и об управлении им. *Сельскохозяйственное опытное дело*. 1923. № 4. С. 196–197.

190. Положение о сельскохозяйственном ученом комитете Наркомзема и его секций. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22–25.

191. Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1901. № 29 (22 июля). С. 546–547.

192. Положення про педагогічний відділ Київського сільськогосподарського інституту та список студентів, що закінчили до 1 січня 1926 року. Учбові плани роботи практичних вправ факультетів інституту та листування щодо їх розгляду. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4137. 66 арк.

193. Постанови та протоколи Президії Сільськогосподарського Наукового Комітету України. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 15–17.

194. Постанови центральних установ і списки науково-дослідних установ на Україні та членів Науково-Консультаційної ради Наркомзему УРСР. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 11. Спр. 12. Арк. 2–4.

195. Постановления УЭС, приказы, циркуляры и докладные записки Наркомзема УССР о состоянии и развитии опытного дела на Украине. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 419. Арк. 64 зв.

196. Президія Виставочного комітету при СГНКУ. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Ч. 1–2, Вип. 2. С. 54–55.

197. Приказ по Управлению высшими учебными заведениями о ликвидации старого политехнического института и назначении организационного Совета для создания нового политехнического института. Протоколы заседаний организационного Совета Киевского Политехнического Института за ноябрь 1920, март 1921. № дела 44 с 8 ноября 1920 г. по 13 марта 1921 г. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 44. 118 арк.

198. Приказ ректора, смета расхода и др. материалы о заготовке топлива для отопления и электрического освещения института на зимний период 1921 – 1922 гг. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 67. 114 арк.

199. Приказы по Киевскому Губпрофбору от 12, 22 и 24 декабря 1921 г. и доклады ректора о деятельности института за 1920/1921 учебный год. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 50. 125 арк.

200. Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Prystaiko_Volodymyr/Zhertvy_teroru_Yak_DPU_borolosia_z_ukrainskoiu_akademichnoiu_naukoiu.pdf (дата звернення: 25.06.2019).

201. Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. ХХ століття: науково-організаційні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра с.-г. наук.: спец. 06.04.01 «Історія с.-г. наук». Київ, 2012. 38 с. С. 17.

202. Присяжнюк М. В. Становлення науково-організаційних основ вітчизняного тваринництва (20-ті роки ХХ ст.). *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 2. С. 64–68.

203. Про зміни в думській фракції української соціал-демократичної робітничої партії. Лист секретаря думської фракції А. Касьяненка С. Ф. Веселовському. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-4383. Оп. 1. Спр. 3. 6 арк.

204. Прозрозверстка. *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П–С. 736 с.

205. Протокол І-го засідання Комісії по організації Київської Губерніальної Філії С.-Г. Вченого Комітету України. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-349. Оп. 1. Од. зб. 125. Арк. 78–79.

206. Протоколи засідань бюро Науково-консультаційної Ради Наркомзему УРСР. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 3.

207. Протоколи засідань Ради Українського наукового товариства в Києві за 1907–1921 рр. *Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Ф. Х. Спр. 32919. 167 арк.

208. Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1914–1994 роки / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2005. 119 с.: портр. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 10). До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН).

209. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. – Київ : Аграр. наука, 2007. 180 с.: портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 19). До 110-річчя створення Укр. держ. насінневої інспекції та 145-річчя від дня народж. її фундатора П. Р. Сльозкіна.

210. Прохода В. Записки непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. Торонто : Пробоєм, 1967. Кн. 1. 434 с.

211. Пятницкая В. В. Вклад профессора С. Ф. Веселовского в районирование Украины в 20-х годах XX века. *Молодой ученый*. 2015. № 24. С. 839–842. URL: <https://moluch.ru/archive/104/24578/> (дата обращения: 14.02.2019).

212. Пятницька В. В. Веселовський Сергій Феофанович – керівник науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економії Київського сільськогосподарського інституту в 20-х роках ХХ ст. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2010. Т. 18, № 1–2. С. 112–118.

213. Пятницька В. В. Внесок професора С. Ф. Веселовського у розвиток агрономічного гуртка при КПІ у 1908–1913 рр. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XII міжнар. наук. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, Київ, 19 трав. 2017 р. / НААН, ННСГБ [та ін.]. Київ : КОМПРИНТ, 2017. С. 164–166.

214. Пятницька В. В. Володимир Гаврилович Бажаєв – засновник суспільної агрономії в Росії в кінці ХІХ століття. *Історичні записки*: зб. наук. пр. Луганськ, 2010. Вип. 26. С. 161–167.

215. Пятницька В. В. Діяльність професора С. Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти. *Історія освіти, науки і техніки в*

Україні: матеріали IV конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 29 січ. 2008 р. / УААН, ДНСГБ, Центр історії аграр. науки, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва. Київ; Харків, 2008. С. 228.

216. Пятницька В. В. Значення діяльності професора С. Ф. Веселовського в контексті розвитку екологізації агросфери в Україні. *Екологізація сталого розвитку агросфери і ноосферна перспектива інформаційного суспільства*: матеріали наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 3–5 жовт. 2007 р., Харків, 2007. С. 147–148.

217. Пятницька В. В. Наукова спадщина В. Г. Бажаєва у працях С. Ф. Веселовського. *Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 29 жов. 2009 р. / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. С. 185–192.

218. Пятницька В. В. Науково-освітня діяльність професора С. Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*: 2008. № 2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-2/08pvvsnu.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

219. Пятницька В. В. Науково-практична діяльність професора С. Ф. Веселовського в Київському сільськогосподарському інституті. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали п'ятої конф. молодих учених та спеціалістів з нагоди створення Полтав. ін-ту агропром. вир-ва ім. В. І. Вавилова УААН, Київ, 28 трав. 2009 р. / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. С. 158–160.

220. Пятницька В. В. Повсякденність у житті та науковій діяльності професора С. Ф. Веселовського. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., (Переяслав-Хмельницький, 5–6 жовт. 2012 р.) / М-во освіти і науки України, НАН України, Ін-т історії України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 64–68.

221. Пятницька В. В. Політична діяльність професора С. Ф. Веселовського на чолі Генерального консульства України в Петрограді (1918 рік). *Часопис української історії*. Київ, 2015. Вип. 32. С. 25–31.

222. Пятницька В. В. Професор С. Ф. Веселовський – видатний учений, педагог та керівник. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, Засл. діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014), Київ, 18 трав. 2018 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.]. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2018. С. 144–145.

223. Пятницька В. В. Професор Сергій Феофанович Веселовський – один з організаторів сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*. 2007. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-3/07pvvsnu.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

224. Пятницька В. В. С. Ф. Веселовський – політичний діяч, державотворець, розробник земельної реформи в Україні (1917–1918). *Історія науки і біографістика*. 2008. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pvvzru.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

225. Пятницька В. В. Участь професора С. Ф. Веселовського у суспільно-політичному житті вищої школи 20-х рр. XX ст.: *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих вчених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграр. наук – основоположників с.-г. досл. справи в Україні за наук. напрямками, професорів – Богданова Сергія Михайловича (1859–1920), Шиндлера Камілла Гавриловича (1889–1940) та чл.- кор. АН УРСР Тюленєва Миколи Олександровича (1889–1969), Київ, 17 трав. 2019 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.]; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Х. М. Дмитрієва; редкол. В. А. Вергунов (голова) [та ін.]. Київ: КОМПРИНТ, 2019. С. 211–213.

226. Пятницька В. В. Участь С. Ф. Веселовського в Агрономічному гуртку Київського політехнічного інституту (1908–1923 рр.). *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 44. С. 189–195.

227. Рада С.-Г. Наукового Комітету. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1924. Ч. 3–4. С. 59.

228. Рада Українська Центральна в Києві. *Українська мала енциклопедія*: 16 кн., у 8 т. / Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. 12: Літери По – Риз. С. 1550–1551.

229. Реабілітовані історією. Харківська область / ДП «Ред.-вид. група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Київ; Харків: Оригінал, 2005. Кн. 1, ч. 1. 800 с.: іл.

230. Резолюції 1 Всеукраїнського агрономического съезда, состоявшегося 20 ноября 1920 г. в г. Харькове. Переписка с Вукопспилкой об оставлении в ее ведении деревообделочной мастерской, изготовляющей пчеловодный инвентарь для Наркомзема. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 376. 9 арк.

231. Рецензійна комісія секції освіти та популяризації С.-Г. Наукового Комітету СГНКУ. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 3, Вип. 3. С. 128.

232. Речь И. А. Стебута опытному делу в Санкт-Петербурге с 13 по 19 декабря. *Труды 1-го съезда деятелей по сельскохозяйственному опытному делу в Санкт-Петербурге. 1901 г.* Санкт-Петербург : типогр. В. Киршбаума, 1902. Ч. 1: Протоколы заседаний съезда. С. 11.

233. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Ін-т історії України НАН України; заг. ред. В. А. Смолія. Київ : ВД «Альтернативи», 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).

234. Руда О. З. Науково-організаційний доробок О. Г. Алеші в антропології, етнології та агрономії України першої чверті ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук.: спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки». Київ, 2011. 21 с.

235. Садовський В. Від українофільства до політики (з приводу 25-ліття заснування РУП). *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1925. Т. 86. С. 250–256.

236. Садовський В. Студентське життя у Києві в 1904–1909 роках. *3 минулого*. Варшава, 1939. Т. 2. С. 7.

237. Свидетельство № 5348 [видане С. Ф. Веселовському 8 жовтня 1907 р. у Києві]. *Матеріали особистого архіву Юрія Дем'яновича Кунєва* [праправнука С. Ф. Веселовського по материнській лінії]. 2018 р. Арк. 1.

238. Секції садівництва та городництва. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 10.

239. Сиченко І. А. Професор В. Г. Бажаєв: інтелектуальна спадщина фундатора вітчизняної аграрно-економічної науки та освіти (кінець ХІХ – початок ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук.: спец.: 07.00.07 «Історія науки й техніки». Переяслав-Хмельницький, 2017. 26 с.

240. Сиченко І. А. Розробка травопільних сівозмін у творчій спадщині В. Г. Бажаєва. *Історія науки і біографістика*. 2015. № 4. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/16.pdf> (дата звернення: 17.09.2019).

241. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2006. 528 с.: портр., фото. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії; кн. 14).

242. Сільськогосподарський Науковий Комітет України. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина / Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка; голов. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. Т. 8. С. 2837.

243. Склад правління Аграрно-економічного гуртка при КПІ в 1914 році. *Бюлетень Аграрно-економічного гуртка*. 1923. № 1. С. 32.

244. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія: Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1995. 493 с.

245. Скороходько А. К. З історії Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту. *Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту*. 1924. Т. 1. С. 11–33.

246. Следственное дело № 9724/20599 по обвинению Веселовского С. Ф. ст. 54-4. 54-11 ЦК УССР: начато 23 июля 1931 г. – окончено 21 марта 1932 г. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-6452. Оп. 5. Спр. 901. 85 арк.

247. Солдатенко В. Ф. Критика та бібліографія. Українська центральна Рада: документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. *Український історичний журнал*. 1998. № 1. С. 150–152.

248. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: іст. есе-хроніки. У 4-х т. Харків, 2008. Т. 1: Рік 1917. 560 с.

249. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). Київ : Пошук.-вид. агентство «Книга пам'яті України»: ВЦ «Просвіта», 1999. 508 с.

250. Списки професорів, преподавателей на 1915 г. *Державний архів м. Києва*. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 1628. 22 арк.

251. Список дисциплін та викладовців в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті. *Записки Київського вет.-зоотехн. ін.-ту*. 1924. Т. 1. С. 176–177.

252. Список установ С.-Г.НКУ з адресами їх та керовчим персоналом. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Ч. 1–2, Вип. 2. С. 68-69.

253. Список членів Українського наукового товариства за 1921 р. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Ф. Х. Спр. 32913. 38 арк.

254. Споживче товариство. *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П–С. С. 736.

255. Справа С. Веселовського. Зізнання гр. Веселовського С. Ф. 9.02.1930 р. (рукописний варіант). *ЦДАГО України*. Ф. 263. Оп. 1, т. 3. Спр. 66504. 201 арк.

256. Справа члена Наукового Комітету Веселовського Сергія Феофановича. Справу поч. 27 лют. 1919 р. – справу закінч. 29 груд. 1923 р. Реєстраційні картки земельних працівників на літеру «В». 25 лют. – 20 верес. 1922 р. *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп 17 л. Спр. 693. 48 арк.

257. Статут Сільськогосподарського Наукового Комітету України 1920 рік. *ЦДАВО України*. Ф. 1230. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 48–57.

258. Статут Сільськогосподарського наукового комітету України. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1924. Т. 3, ч. 1–2. С. 77–84.

259. Стелецький В. І. Моя участь в організації КВЗІ і робота в ньому: [Рукопис]. *Фонд музею НУБіП України*. URL: <https://nubip.edu.ua/node/17364> (дата звернення: 25.11.2019).

260. Степанов В. Л. Н. Х. Бунге: судьба реформатора. Москва : РОССПЭН, 1998. 398 с.

261. Стефанович Д. Шулявська січ: її засновники і руйнівники. *Пам'ять століть*. 2004. № 5. С. 98–103.

262. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Вид-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2002. 361 с.

263. Структура Консульства и списки сотрудников. *ЦДАВО України*. Ф. 2187. Оп. 1, Спр. 17. Арк. 1–1 зв.

264. Студії з сільськогосподарської економії України / Наук.-досл. каф. с.-г. економії; ред. С. Веселовський. Київ, 1928. Т. 1. С. 60–92.

265. Табенський О. Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка (*Beta vulgaris L. var saccharifera*): (сист. звід мал. з пр. різних авт.) / рец. ред.-термін. коміс. при Ботан. секції СГНКУ: С. Ф. Веселовський, Є. Ф. Вотчал, М. Н. Грюнер [та ін.]; передм. О. А. Янати. Київ: ред.-вид. правління Цукротресту, 1922. 142 с.

266. Тези докладів, читаних на ІІ Всеукраїнському Агрономічному з'їзді у Харкові (18–25 жовтня 1922 р.) з доручення СГНКУ. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 3, Вип. 3. С. 110–112.

267. Терниченко А., Яната О. Офіційні повідомлення. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1924. Т. 3, Вип. 10–12. С. 66.

268. Труды І Всеукраїнського Агрономічно-економічного з'їзду: 22–26 жовтня 1917 р. у Києві / вид. Організац. коміт. по склик. І Всеукр. агр.-економ. з'їзду. Київ, 1917. Т. 1. 27 с.

269. Українська революція: документи 1919–1921 рр. Нью-Йорк, 1984. 478 с.
270. Українська Центральна Рада у Києві. *Вісти з Української Центральної Ради*. 1917. 19 берез. [№ 1]. С. 1.
271. Українська Центральна Рада. *Українська мала енциклопедія*: 16 кн., 8 т. / Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1966. Т. 8, кн. XV: Літери Ст–Уц. С. 1956.
272. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2-х т. / НАН України, Ін-т історії України, ЦДАВО України; ред. рада: П. П. Толочко, Я. Д. Ісаєвич, В. А. Смолій [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 берез.–9 груд. 1917 р. 589 с.
273. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2-х т. / НАН України, Ін-т історії України, ЦДАВО України; ред. рада: П. П. Толочко, Я. Д. Ісаєвич, В. А. Смолій [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1997. Т. 2: 10 груд. 1917 р. – 29 квіт. 1918 р. 422 с.
274. Українське наукове товариство в Києві. Матеріали, пов'язані з видавничою діяльністю УНТ за 1920 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Ф. Х. Спр. 32453–32471. 31 арк.
275. Українське наукове товариство в Києві. Посвідчення співробітників та членів УНТ про роботу в товаристві за 1907–1921 рр. *Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Ф. Х. Спр. 32957–33006. 50 арк.
276. Устич Г. В. До історії створення «Вісника сільськогосподарської науки». *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–18 трав. 2005 р. / М-во освіти і науки в Україні, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2005. Ч. 1. С. 43–44.
277. Участь С.-Г.НКУ в II Всеукраїнському агрономічному з'їзді. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 3, Вип. 2. С. 107–109.
278. Ущатовський Ю. Київська економічна школа XIX ст. у контексті зародження інституціоналізму. *Економіка України*. 2012. № 2. С. 70–80.

279. Ф.С. Економічна секція. *Бюлетень Агрономічного гуртка*. 1922. С. 13–14.

280. Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6–8 квітня 1917 року). Київ, 1994. 62 с. (Історичні зошити / Ін-т історії АН України).

281. Ходченко О. В. Вплив ідей західної економічної думки на ліберальні реформи в кредитній системі Росії та України в другій половині ХІХ століття. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С. 82–95.

282. Христюк П. О. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. Відень, 1921. Т. 1. 154 с. С. 102.

283. Центральна Рада. Справа ратифікації миру в Центральній Раді. Засідання Малої Ради 14 березня. *Народна Воля*. 1918. Рік вид. II. С. 3–4.

284. Циркуляри дирекции о защите диссертаций преподавателями института, о назначении стипендий студентам и по др. вопросам. Список преподавателей и служащих института № дела 1567 с 10 января по 30 декабря 1915 г. *Державний архів м. Києва*. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 1567. 108 арк.

285. Цього року виповнюється 130 років від дня народження Сергія Феофановича Веселовського (1878–?), українського громадсько-політичного діяча, інженера, економіста. *Національна Парламентська бібліотека: офіц. сайт*. URL: <http://www.nplu.org/ua/events/calendar/2008.htm> (дата звернення: 25.01.2008).

286. Чалий В. П. На шляху до організації Всеукраїнської Сільськогосподарської Академії у Києві. *Матеріали до організації Всеукраїнської Сільськогосподарської Академії*. Київ: КСГІ, 1926. Вип. 1. С. 5.

287. Шандра В. С. Різночинці. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / Ін-т історії України НАН України; редкол. В. А. Смолій (голова) [та ін.]*. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил–С. С. 221.

288. Шаповал М. До шляху до федерації. *Боротьба*. 1917. 6 – 19 жовт. С. 6 – 8.

289. Шаповал М. Народництво в українському визвольному рухові. *Вільна Спілка*. 1927. № 3.
290. Шаповал Ю., Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття. 1924–1934. Київ : Україна, 1996. 335 с.
291. Шаповал Ю., Пристайко В. Справа «Спілки Визволення України»: невідомі документи і факти. Київ : Ін тел, 1995. 448 с.
292. Шемет В. Українська Центральна Рада. *Нова Рада*. 1917. 7 мая. С.1.
293. Шумило Г. Економія та організація сільського господарства: підручник / за ред. С. Веселовського. Харків, 1927. 236 с.
294. Щebetюк Н. Б. Організація сільськогосподарської дослідної справи в УСРР в умовах соціально-економічних трансформацій кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / НААН, ННСГБ. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. 80 с.
295. Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. Киев, 1912. 588 с.
296. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Київ : Центр учбов. л-ри, 2015. 476 с.
297. Яковлев А. Ф. Экономические кризисы в России. Москва, 1955. С. 14.
298. Яната О. Організація Київських науково-дослідних кафедр. *Наука на Україні*. 1923. № 3. С. 234–235.
299. Яната О. Перша сесія Асканійського комітету (Сучасний стан 1-го Державного заповідника «Асканія Нова»). *Наука на Україні*. 1923. № 4. С. 370–372.
300. Яната О. Про майбутнє скликання 1-ої сесії Асканійського комітету. *Наука на Україні*. 1923. № 3. С. 253–254.
301. Яната О., Івженко І. Коротке справоздання про діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України за 1919 р. *Труди Сільськогосподарського Вченого Комітету України*. 1920. Т. 1. С. 13–14.
302. Яната Олександр Алоїзович (1888–1938): біобібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ, АН Вищої шк. України, Сектор історії та методології освіти, науки і техніки; уклад. В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко, А. А. Коробченко,

О. Я. Пилипчук; наук. ред. О. Я. Пилипчук, В. А. Вергунов. Київ, 2001. 83 с.: портр. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 3).

303. Янковий В. В. Київська політехніка: Витоки. Історичні дослідження. Київ : ТОВ «ВД «ЕКМО», 2010. 152 с.

304. Янковий В., Стефанович Д. «Українська громада» КПІ та один із її очільників Сергій Веселовський. *Сторінки історії*: зб. наук. пр. 2009. Вип. 28. С. 49–57.

305. Beatty V. The Red Heart of Russia. New York: Century & Co., 1918. 480 p.

306. Ostwald P. Die Ukraine und ukrainische Bewegung. Essen. 1916. 127 s.

307. Pollock J. War and Revolution in Russia. London: Constable & Co Ltd, 1918. 280 p.

308. Rappaport H. Caught in the Revolution: Petrograd, Russia, 1917. A World on the Edge. St. Martin's Press: New York. 464 p.

309. Sisson E. One Hundred Red Days, 25 Nov. 1917 to 4 March 1918: A Personal Chronicle of the Bolshevik Revolution. New Haven, CT: Yale University Press, 1931. 502 p.

310. Stebbing E. From Czar to Bolshevik. London: John Lane, 1918. 322 p.

311. Subtelny O. Ukraine: A History. – 4th ed. Toronto. 1988. 735 p.

312. Yunczak T., John T. Von der Heide, The Ukraine, 1917–1921. Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard University Press, 1977. 424 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ В. В. ПЯТНИЦЬКОЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Пятницька В. В. Професор Сергій Феофанович Веселовський – організатор сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2007. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-3/07pvvsnu.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

2. Пятницька В. В. С. Ф. Веселовський – політичний діяч, державотворець, розробник земельної реформи в Україні (1917–1918). *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2008. №1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pvvzru.pdf> (дата звернення 25.03.2019).

3. Пятницька В. В. Науково-освітня діяльність професора С. Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки в Україні. *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фах. вид. 2008. №2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-2/08pvvsnu.pdf> (дата звернення 25.03.2019).

4. Пятницька В. В. Участь С. Ф. Веселовського в Агрономічному гуртку Київського політехнічного інституту (1908–1923 рр.). *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 44. С. 189–195.

5. Пятницька В. В. Володимир Гаврилович Бажаєв – засновник суспільної агрономії в Росії в кінці XIX століття. *Історичні записки*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 26. С. 161–167.

6. Пятницька В. В. Веселовський Сергій Феофанович – керівник науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки Київського сільськогосподарського інституту в 20–х роках XX ст. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2010. №1–2, Т. 18. С. 112–118.

7. Пятницька В. В. Політична діяльність професора С. Ф. Веселовського на чолі Генерального консульства України в Петрограді (1918 рік). *Часопис української історії*. 2015. Вип. 32. С. 25–31.

Стаття у зарубіжному науковому виданні

8. Пятницкая В. В. Вклад профессора С. Ф. Веселовского в районирование Украины в 20-х годах XX века. *Молодой ученый*. 2015. № 24. С. 839–842. URL: <https://moluch.ru/archive/104/24578/> (дата звернення: 14.02.2019).

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Пятницька В. В. Значення діяльності професора С. Ф. Веселовського в контексті розвитку екологізації агросфери в Україні. *Екологізація сталого розвитку агросфери і ноосферна перспектива інформаційного суспільства*: матеріали наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 3–5 жов. 2007 р., Харків. С. 147–148.

10. Пятницька В. В. Діяльність професора С. Ф. Веселовського у контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали четвертої конференції молодих учених та спеціалістів. 29 січ. 2008 р. Київ, 2008. С. 228–230.

11. Пятницька В. В. Науково-практична діяльність професора С. Ф. Веселовського в Київському сільськогосподарському інституті. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали п'ятої конф. молодих учених та спеціалістів. 28 трав. 2009 р. Київ, 2009. С. 158–160.

12. Пятницька В. В. Наукова спадщина В. Г. Бажаєва у працях С. Ф. Веселовського. *Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України*: всеукр. наук.-практ. конф. 29 жов. 2009 р. Київ, 2009. С. 185–192.

13. Пятницька В. В. Повсякденність у житті та науковій діяльності професора С. Ф. Веселовського. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., 5–6 жов. 2012 р. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 64–68.

14. Пятницька В. В. Внесок професора С. Ф. Веселовського у розвиток агрономічного гуртка при КПІ при у 1908–1913 рр. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: XII міжнар. наук. конф. молодих учених та спеціалістів. 19 трав. 2017 р. Київ, 2017. С. 164–166.

15. Пятницька В. В. Професор С. Ф. Веселовський – видатний учений, педагог та керівник: *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів. 18 трав. 2018 р. Київ, 2018. С. 144–145.

16. Участь професора С. Ф. Веселовського у суспільно-політичному житті вищої школи 20-х рр. XX ст.: *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих вчених та спец. 17 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 211–213.

Додаток Б

**СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ПРОФЕСОРА С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО,
складений автором особисто**

1913

1. Веселовский С. Секция общественной агрономии. *Агрономический кружок при Киевском политехническом институте*. Киев: тип. С. В. Кульженко, 1913. С. 39–40.

1915

2. Веселовский С. Ф. Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств. (По поводу брошюры М. О. Обер-Таллера: «Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств»). *Хозяйство*. 1915. №18. С. 526–532.

3. Веселовский С. Ф. Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств. (По поводу брошюры М. О. Обер-Таллера: «Счетоводство для мелких (крестьянских) хозяйств»). *Хозяйство*. 1915. №19. С. 555–561.

1916

4. Веселовский С. Профессор В. Г. Бажаев. *Хозяйство*. 1916. №№23-24-25-26. С. 407–415.

5. Веселовский С. Список печатных работ проф. В. Г. Бажаева (1889–1916). *Хозяйство*. 1916. №№ 29-30 (июль). С. 501–503.

1919

6. *Веселовський С. Ф. Економічна географія: підручн. 1919.

7. *Веселовський С. Ф. Короткий довідник із сільського господарства України. 1919.

8. *Веселовський С. Ф. Метаморфоз сільського господарства на Україні: бібліограф. довідник (додаток до підручн. «Сільськогосподарська економія» за 1919).

9. *Веселовський С. Ф. Статистика: підручник. 1919.

10. *Веселовський С. Ф. Сільськогосподарська економія: підручн. 1919.

1922

11. Веселовський С., Яната О. Від редакції: [Про видання журналу «Вістн. с.-г. науки»]. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Т. 1. Вип. 1. С. 1–2.

12. Веселовський С. Вплив війни і посухи на сільське господарство України. *Агроном*. 1922. Ч. 5. С. 3–5.

13. *Веселовський С. Ф. Економічна організація праці в сільському та селянському господарстві. 1922.

14. Ф. С. Економічна секція. *Бюлетень Агрономічного гуртка*. 1922. С. 13–14.

15. В. С. До перегляду класифікації с.-г. колективних об'єднань. *Сільський Господар*. 1922. Ч. 17–18. С. 10–13.

16. В. С. Организация кормовых площадей. Люцерна. *Селянин*. 1922. №33. С. 3.

17. В. С. Підсекція цукрової промисловості. *Бюлетень Агрономічного гуртка*. 1922. №1. С.17.

18. *Веселовский С. Ф. Подоходный налог на Украине. 1922.

19. Веселовський С. Сільськогосподарська районізація України. Т. 3. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч. 1. Вип. 1. С. 37.

20. Веселовський С. Сучасний стан сільського господарства. Київ: Держвидав, 1922. 126 с.

21. Веселовський С. Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому (тенденції його розвитку): тези докл., читаного на II Всеукр. Агр. з'їзді у Харкові (18–25 жовтня 1922 р.) з доручення СГНКУ. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1922. Ч.3. Вип. 3. С. 111–112.

1923

22. Веселовський С., Яната О. Від редакції. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 1–2. Вип. 1–2. С. 1–2.

23. Веселовський С. Динаміка спеціальних культур на Чернігівщині (Бюро окремих галузей сільського господарства). *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Ч. 2. Вип. 5–7. С. 203.

24. Веселовський С. Стан цукрової промисловості й проблема державного регулювання її. *Агроном*. 1923. Ч. 3. С. 13–15.

1924

25. Веселовський С. Економічна організація праці в сільському та селянському господарстві. *Земельник*. 1924. Ч. 2. С. 7–8.

26. Веселовський С. Науково-дослідна кафедра сільськогосподарської економії (Короткий нарис праці від часу заснування до 16 грудня 1923 р.). *Київський політехнічний і Київський сільськогосподарський інститути XXV років. 1898–1923: ювіл. збірник*. 1924. С. 253–255.

27. *Веселовский С. Ф. Сельскохозяйственная экономика Украины. 1924.

1925

28. В. С. За власним досвідом (Пасічництво). *Пасічник*. 1925. Ч. 2–3. С. 30.

29. В. С. Итоги проведения урвсбора на Украине. *Финансовая газета*. 1925. Ч. 71. С. 3.

30. В. С. Применение статистических методов в сельском хозяйстве Украины. *Финансовая газета*. 1925. Ч. 75. С. 3.

31. В. С. Про пасічницькі господарства. *Пасічник*. 1925. Ч. 1. С. 30.

32. В. С. Подоходный налог на Украине. *Финансовая газета*. 1925. Ч. 49. С. 3.

33. В. С. Сельскохозяйственная экономика на Украине. *Финансовая газета*. 1925. Ч. 63. С. 4.

34. В. С. Трактор в сільському господарстві Полтавщини. *Полтавський селянин*. 1925. Ч. 19–20. С. 16–19.

35. В. С. Трактор в сільському господарстві Полтавщини (продовження). *Полтавський селянин*. 1925. Ч. 21. С. 18–20.

36. В. С. Що повинні робити земельні комісії Сільрад. *Радянський селянин*. 1925. № 9–10. С. 11–12.

37. Веселовський С. Новітні проблеми ґрунтознавства через призму сільськогосподарської економії. *Український агроном*. 1925. Ч. 6. С. 5–7.

38. Веселовський С. Сучасне сільське господарство та шляхи його відродження. *Український агроном*. 1925. Ч. 1. С. 4–5.

1926

39. Веселовский С. Некоторые вопросы сельскохозяйственной статистики. *Местное хозяйство*. 1926. №8. С. 47–52.

СПИСОК НАУКОВИХ ВИДАНЬ ЗА РЕДАКЦІЄЮ С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО

1. Вістник сільськогосподарської науки / наук. ред. С. Ф. Веселовський, О. А. Яната. 1922. Вип. 1, 2, 3, 4.

2. Матеріали до районізації України: наукове видання. Т. I / під ред. С. Веселовського, О. А. Янати. Київ : вид. Бюро С.-Г. наук. комітету України, 1922. 108 с.

3. Табенський О. Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка (*Beta vulgaris L. var saccharifera*): (сист. звід мал. з пр. різних авт.) / рец. ред.-термін. коміс. при Ботан. секції СГНКУ: С. Ф. Веселовський, Є. Ф. Вотчал, М. Н. Грюнер, В. В. Колкунов, О. Б. Курило, М. К. Малюшецький, Л. О. Новосад, О. А. Яната (голова комісії); передмова О. А. Янати. Київ: Ред.-вид. правління Цукротресту, 1922. 142 с.

4. Вістник сільськогосподарської науки / наук. ред. С. Ф. Веселовський, О. А. Яната. 1923. Вип. 1, 2.

5. *Наукові записки Київських науково-дослідних кафедр / наук. ред. С. Ф. Веселовський. 1923. Т. 1.

6. Гай Т. Парники: poradnik господарям. За ред. С. Веселовського. Київ: Держвидав України. 1924. 57 с.

7. Кушніренко М. Здільщина в сільському господарстві: студії сільськогосподарської економії України / за ред. С. Веселовського. 1927. 92 с.

8. Записки Київського сільськогосподарського інституту: наукове видання / за ред. С. Веселовського. Київ: вид. КСГІ, 1927. Т. 3. 288 с.

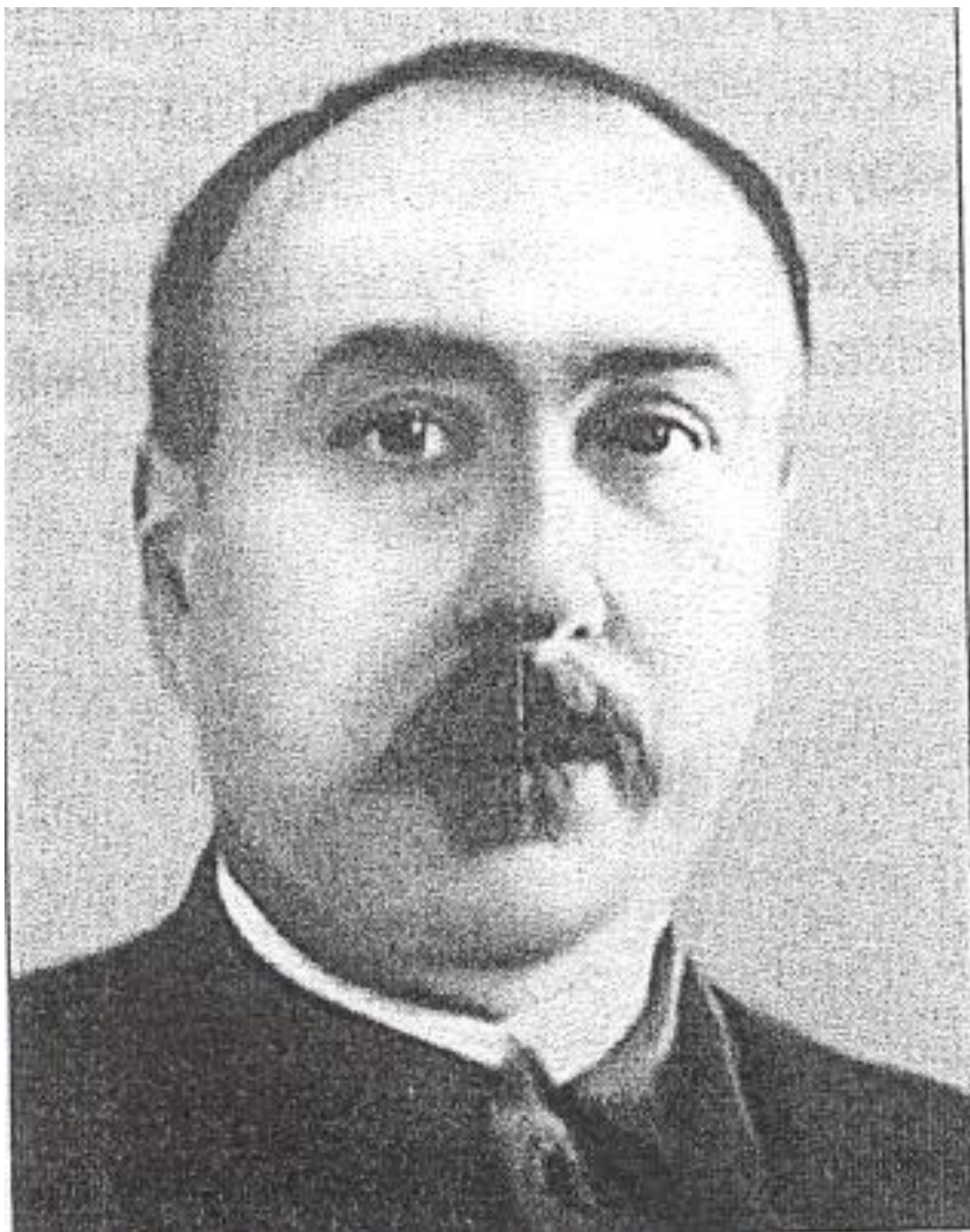
9. Шумило Г. Економія та організація сільського господарства: підручник / за ред. С. Веселовського. Харків. 1927. 236 с.

10. Студії з сільськогосподарської економії України / Н.-д. кафедра с.-г. економії; ред. С. Веселовський. Київ, 1928. Т. 1. С.60–92.

11. Канівець І.І. Матеріали дослідження становища сільського господарства на солонцях Наддніпрянщини та заходи поліпшити їх / за ред. С. Веселовського. 1928. С. 121–139.

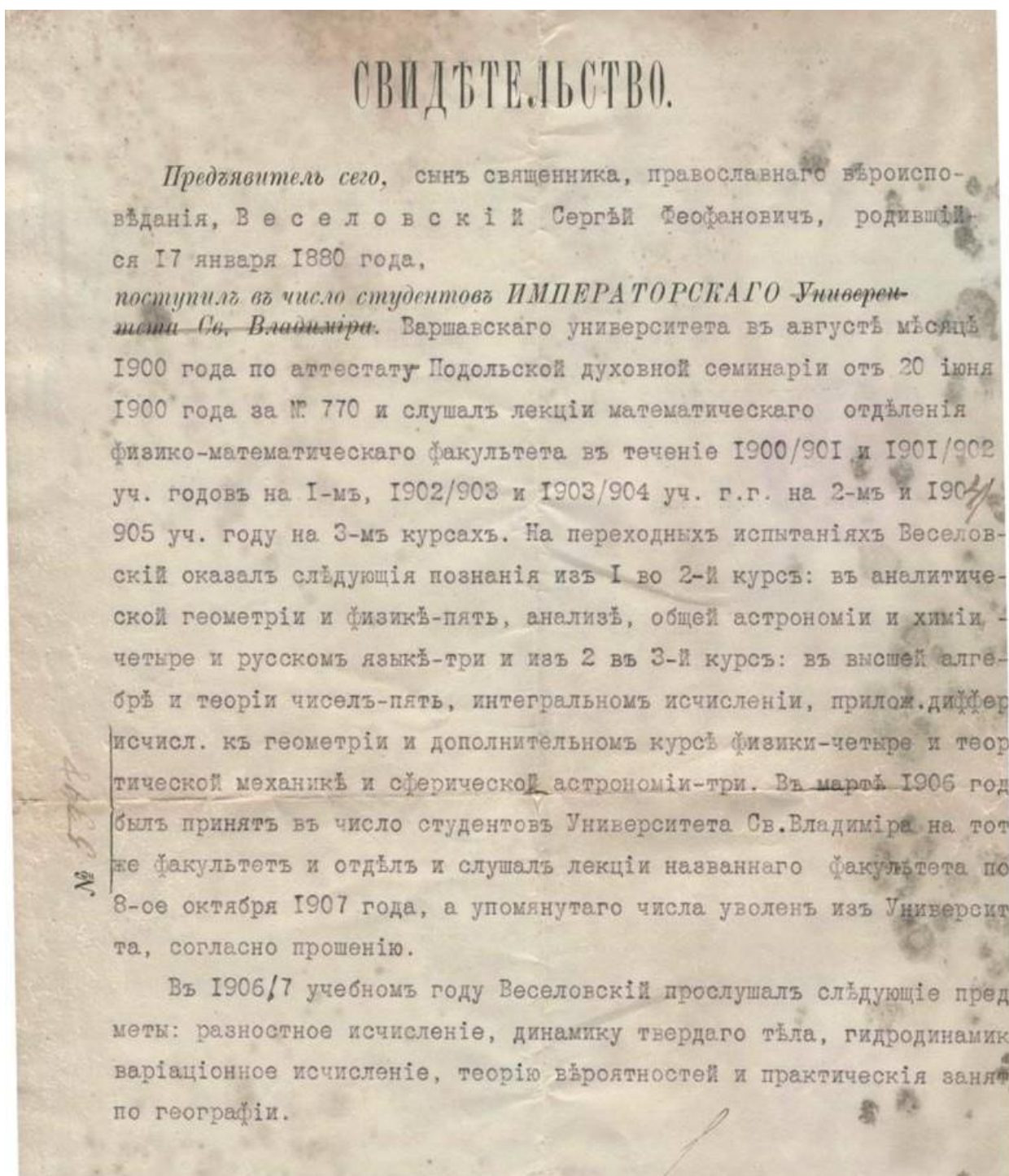
Додаток В

**Портретне фото Сергія Феофановича Веселовського
(17 січня 1880 р. – 1944?)**

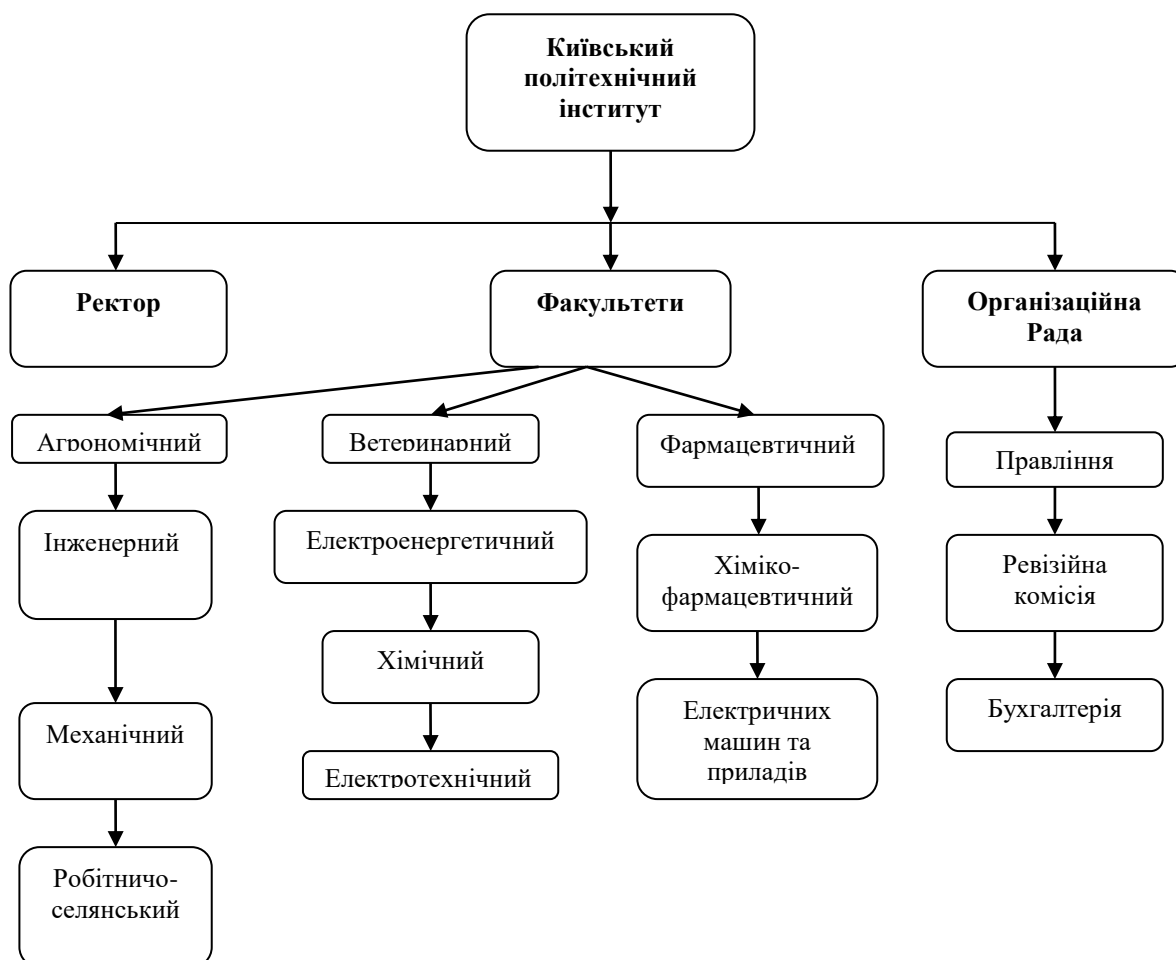
Додаток Д

Свідоцтво студента Сергія Феофановича Веселовського з математичного відділення фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира [Свидетельство № 5348 [видане С. Ф. Веселовському 8 жовтня 1907 р. у Києві]. Матеріали особистого архіву Юрія Дем'яновича Кунєва [праправнука С. Ф. Веселовського по материнській лінії]. 2018 р. Арк. 1].

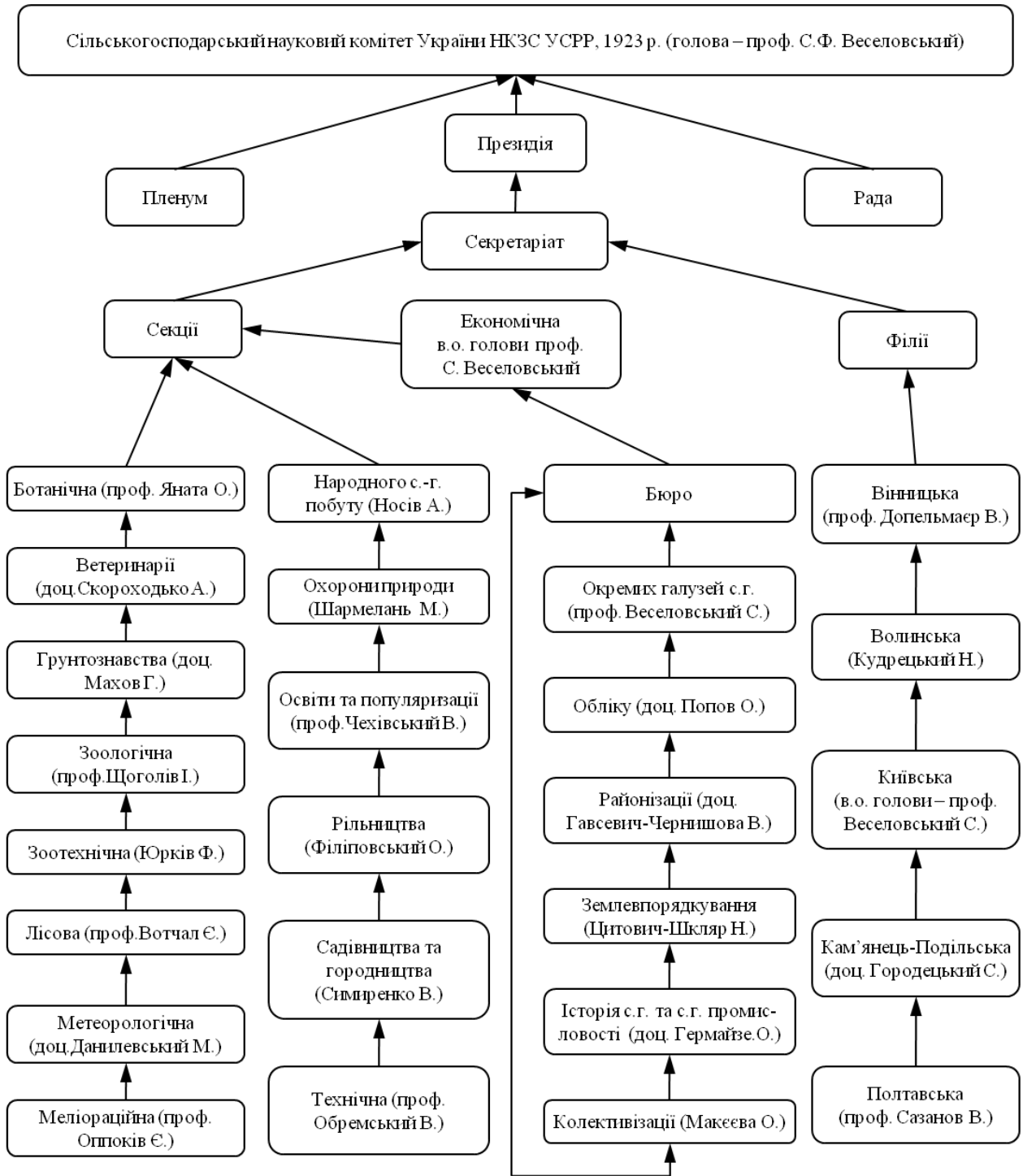
Додаток Е

Організаційна структура Київського політехнічного інституту у 1920–1921 рр. [Приказ по Управленію высшими учебными заведениями о ликвидации старого политехнического института и назначении организационного Совета для создания нового политехнического института. Протоколы заседаний организационного Совета Киевского Политехнического Института за ноябрь 1920, март 1921. № дела 44 с 8 ноября 1920 г. по 13 марта 1921 г. *Державний архів м. Київ. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 77*].

Додаток Ж

Структура Сільськогосподарського наукового комітету України, 1923 р.
[Вергунов В. А. Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 14].

Додаток 3

АНКЕТА

арештованого у справі «Українського Національного Центру» [Следственное дело №9724/20599 по обвинению Веселовского С.Ф. ст. 54-4, 54-11, УК УССР, 23 июля 1931 г. – 21 марта 1932 г. *Державний архів Харківської області. Ф. Р-6452. Оп. 5. Спр. 901. Арк. 1*].

Питання	Відповіді
1. ПІБ	Веселовський Сергій Феофанович
2. Час і місце народження	1880 р., с. Кузьмин б. Подільської губернії
3. Національність, громадянство	Українець
4. Колишній стан чи походження до революції	Різничинець
5. Професія, рід занять	Науковий робітник
6. Соціальне і майнове положення	Службовець
7. Сімейний стан та рід занять членів родини	Одружений, дружина – домогосподарка, донька Ніна, 21 рік, працює на Північному Кавказі агрономом, донька – Наталя, 20 років, навчається у Київському інституті цукрової промисловості.
8. Освіта а) вища б) військова	Вища Не має
9. Служба та чин в старій армії, при білих, Петлюрі чи Гетьмані в установах білих урядів	Ні
10. Служба в Червоній Армії та співустанови; останнє місце служби	Ні. Науковий Дослідний Інститут Економічної промисловості Науковий співробітник
11. Чи був за кордоном, який період часу і коли повернувся в СРСР?	Ні.
12. В яких антирадянських партіях і організаціях брав участь; участь у боротьбі проти Радвлади, чи арештовували, коли, результати суду	Був членом УСДРП Перебував під арештом у 1929 р. в Києві Звільнений через припинення справи
13. Чи був раніше членом ВКП (б) та причини виходу	Ні
14. Точне місце проживання до арешту 6 квітня 1931 р.	Харків, Житл. Будкоп. №120. Лермонтовська, 26, кв. 6 Підпис співробітника ГПУ:

Додаток И

Висновок стосовно Веселовського С.Ф. за матеріалами слідчої справи [Следственное дело №9724/20599 по обвинению Веселовского С.Ф. ст. 54-4, 54-11, УК УССР, 23 июля 1931 г. – 21 марта 1932 г. Державний архів Харківської області. Ф. Р-6452. Оп. 5. Спр. 901. Арк. 85].

ЗАТВЕРДЖУЮ

Прокурор Харківської області

Згідно звинувального висновку, звинувачувався в тому, що «був» одним з активних членів «УНЦ», що виконував роботи з культурно-наукової лінії, також здійснював контрреволюційну роботу серед вчителів.

Веселовський Сергій Феофанович винним себе не визнав.

Звинувачення було побудовано на протилежних і не перевічених свідченнях інших звинувачених. У матеріалах справи даних, що підтверджують злочинну діяльність Веселовського С.Ф., немає.

Веселовський С.Ф. підпадає під ст. 1 Наказу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи з відновлення справедливості у відношенні до жертв репресій, що відбувалися у період 1930-х – 1940-х та початку 1950-х років».

Старший помічник прокурора

Харківської області

Старший радник юстиції

В.С. Черкашин